DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

SAYI: 322 • YIL: 27 • NİSAN 2021 • AYLIK BİLİM, KÜLTÜR ve POLİTİKA DERGİSİ • 20 TL. KDV DAHİL

BİLİM ve ÜTOPYA

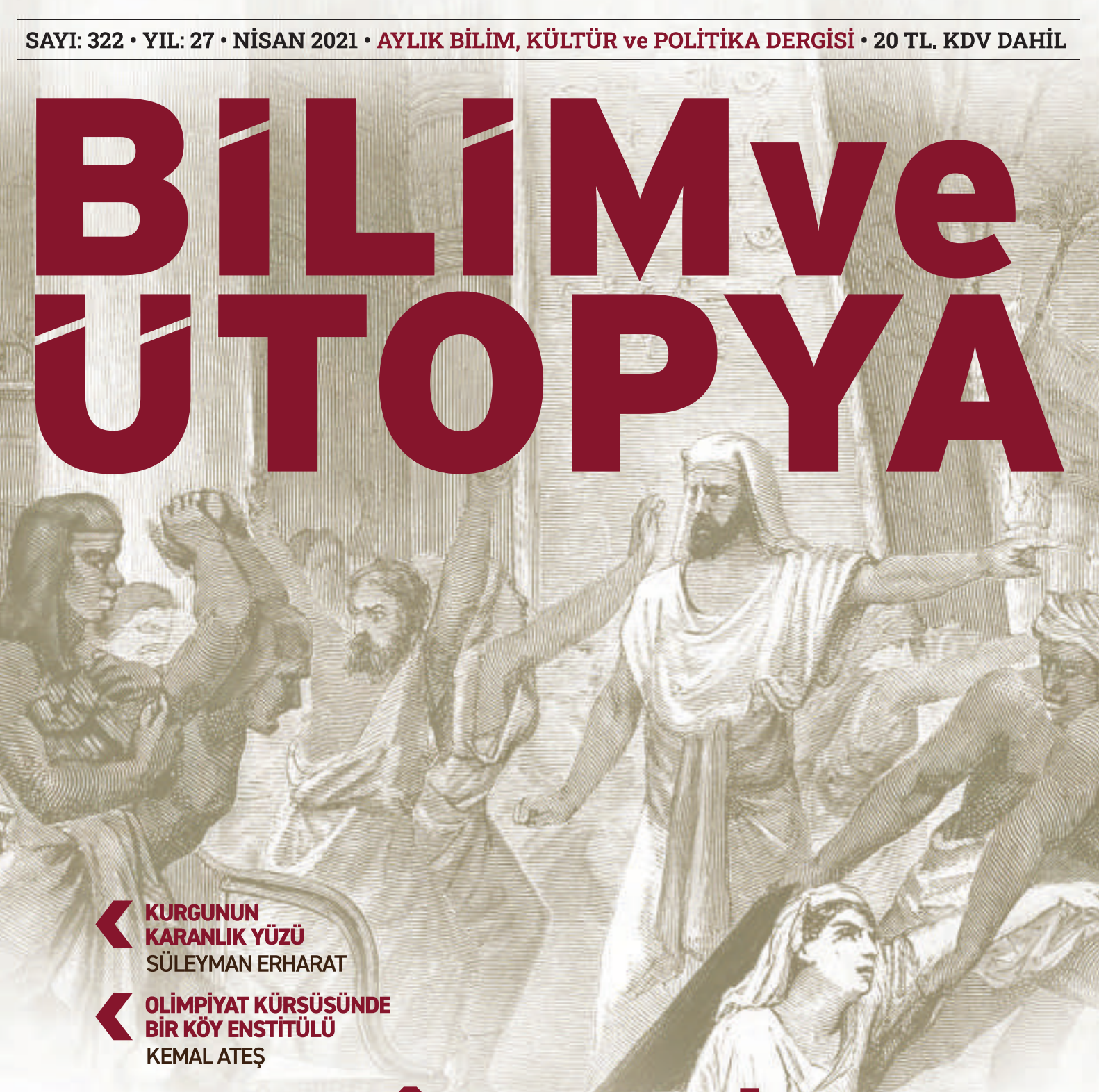

KURGUNUN KARANLIK YÜZÜ
SÜLEYMAN ERHARAT

OLİMPİYAT KÜRSÜSÜNDE BİR KÖY ENSTİTÜLÜ
KEMAL ATEŞ

AHLÂKIN DİNE İHTİYACI VAR MI?

EVRİMSEL, TOPLUMSAL, FELSEFİ, TARİHSEL KAYNAKLARIYLA AHLAK

AHLAKIN VE SOSYALLİĞİN BİYOLOJİK KÖKENLERİ • DİN VE AHLAKIN TOPLUMSAL TEMELLERİ
DİN VE TANRIYLA AHLAK ÖZDEŞ Mİ? • AHLAKSIZLIĞIN ANLAMI VE TOPLUMSAL SINIFLAR
ARİSTOTELES VE SPİNOZA'DA YAŞAMIN ANLAMI VE AMACI • HEGEL VE KANT'TA MODERNİTE, ÖZGÜRLÜK VE AHLAK
DARWİN VE NİETZSCHE'NİN AHLAK ANLAYIŞLARI • HERBERT SPENCER'IN DİN VE AHLÂK HAKKINDAKİ TEORİSİ
ZİYA GÖKALP, MEHMET EMİN ERİŞİRGİL VE NECMEDDİN SADIK'TA AHLAK TARTIŞMALARI

PROF. DR. REMZİ DEMİR • PROF. DR. DOĞAN GÖÇMEN • PROF. DR. TAMER KAYA
DOÇ. DR. ATAKAN HATİPOĞLU • DR. ÇİĞDEM ÖZBAY • ARŞ. GÖR. BATUHAN AKGÜNDÜZ

22
9 771301 671701

Digiturk

52. KANALDA
YAYINDAYIZ

ULUSAL

Tivibu: 61.Kanal | D-Smart: 89.Kanal | Teledünya: 39.Kanal | TV+ 124.Kanal | Vodafone TV 61.Kanal

BİLİMve ÜTOPYA

SAYI: 322 NİSAN 2021

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi:
Prof. Dr. Hüseyin Çağatay KESKİNOK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Gökalp ÇİFTCİOĞLU

Genel Yayın Yönetmeni:
Emrah MARAŞO

Yazı İşleri Müdürü:
Melih OKYAY

İnternet ve Çeviri Editörü:
Hazal SARAL

Kapak Tasarımı:
Barış KÖSEÖMÜR

Görsel Yönetmen:
Sarkis KISAOHANYAN

Yazı Kurulu:
Prof. Dr. Cüneyt Akalın, Çağrı Mert Bakırcı, Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr. Remzi Demir, Prof. Dr. Ercan Enç, Prof. Dr. Erksin Savaş, Efe Can Gürcan, Erkan Ildız, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu, Prof. Dr. Hamit Zafer Kars, Prof. Dr. Çağatay Keskinok, Prof. Dr. Semih Koray, Prof. Dr.Tülin Oygür, Feyziye Özberk, Prof. Dr. Hüseyin Özel, Doç. Dr. Hakan Seçkin, Doç. Dr. Haldun Soygür, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen, Doç. Dr. Hüseyin Çağrı Sağlam, Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı Doğan, Prof. Dr. Birol Kılkış, Prof. Dr. Gökhun Tanyer, Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İnam, Doç. Dr. Burçin Aşkım Gümüş, Dr. Elif Yılmaz, Dr. Mustafa Sevim, Dr. Öğr. Üy. Alişan Burak Yaşar.

Yönetim Yeri:
Fidanlık Mahallesi, Sakarya Caddesi, 32/1 • 06420 Çankaya/ANKARA
e-posta: **bilimveutopya@gmail.com**

Ankara Temsilcisi: **Feyziye ÖZBERK**
Tel: (0312) 418 52 64

İstanbul Temsilcisi: **Dr. Mustafa SEVİM**
Tel: (0505) 548 51 38
sevimmustafa@gmail.com

İzmir Temsilcisi: **Ezgi KARDAŞLAR**
Tel: (0532) 260 14 72
ezgikardaslar@hotmail.com

Eskişehir Temsilcisi: **Alaz TETİK**
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskisehir@gmail.com

YURTDIŞI TEMSİLCİSİ
Barış GÖKTEPE
baris.goektepe@outlook.de
+49 151 10427077

Abone Sorumlusu
Emre ER
emre_er_64@hotmail.com
+43 660 4731120

Mali Sorumlu
Kaan KAÇAR
knkacar@gmail.com
+43 664 1244484

Genç Aboneler Sorumlusu
Enes Mevlüt YILDIRIM
+49 176 64842328

ALMANYA TEMSİLCİLERİ
ALMANYA TEMSİLCİSİ
Emre ÜNVER
emreuenver@gmail.com
Tel: +49 157 55064436

Aşağı Saksonya Temsilcisi
Çınar AYDIN
cinar.aydin@hotmail.de
Tel: +49 152 06611105

Baden-Württemberg Temsilcisi
Uğur ALBAYRAK
a.ugur@hotmail.de
Tel: +49 179 6668154

Bavyera Temsilcisi
Akif YÜCE
akif.yuece@freenet.de
Tel:+49 163 1345643

Bielefeld Üniversitesi Temsilcisi
Can ÇAKIR • can.cakir@gmx.net
Tel:+49 170 2428725

Duisburg Üniversitesi Temsilcisi
Kaan KARAGÖZ
kaan.67@live.de
Tel:+49 176 64944305

Frankfurt Üniversitesi Temsilcisi
Gökhan DAĞTEKİN
goekhandagtekin@hotmail.de
Tel:+49 1578 9576048

Hamburg Temsilcisi
Tuğba ALMIŞLAR
tugba.almislar@gmail.com
Tel:+49 176 34694504

Münster Üniversitesi Temsilcisi
Meram TOSUN
meram_tosun@hotmail.com •
Tel:+49 157 58146708

AVUSTURYA TEMSİLCİSİ:
Birsemin JURGENS
birseminjurgens@outlook.com •
+43 681 202 49 635

ÇİN HALK CUMHURİYETİ TEMSİLCİSİ
Elif Nisa ŞENCAN
Tel: +86 15618239747
nisaelifsencan@yandex.com

DANİMARKA TEMSİLCİSİ
İncilay ŞEHNAZİ
cili65@hotmail.com
Tel:+45 22 83 26 34

FRANSA TEMSİLCİSİ:
Ersen SÖYLEYEN
soyleyen_ersen@hotmail.fr
+33 6 04 52 72 29

HOLLANDA TEMSİLCİSİ:
Kenan ÖZYİĞİT
kenanozyigit@hotmail.com
Tel: 31614612207

İNGİLTERE TEMSİLCİSİ:
Murat METİN
4.muratmetin@gmail.com
Tel:+44 7903 333711

İSVİÇRE TEMSİLCİSİ:
Kemal ALBAYRAK
k.albayrak@hispeed.ch
41 794820281

MACARİSTAN TEMSİLCİSİ
Sefik Doğu ERK
doguerk@outlook.com
Tel:+36 70 608 6871

BELÇİKA TEMSİLCİSİ
Sibel ORAKCI
sibelevre@hotmail.com
+32 484 116 273

AVUSTRALYA TEMSİLCİSİ
Esin KAYALIDERE
esinkdere@gmail.com
+61 414 640 112

UKRAYNA TEMSİLCİSİ
Can Fırat ÜLGER
canfiratulger@gmail.com
+380 73 737 1907

KANADA TEMSİLCİSİ
Ali Rıza YURTSEV
yurtsevaliriza@gmail.com
+61 432 885 303

ABD TEMSİLCİSİ
Şahin KARATAŞ
karatas1375@gmail.com
14154817735

TAYLAND TEMSİLCİSİ
Emre ŞENBABAOĞLU
emresenbabaoglu@gmail.com
+90 533 427 41 41

Abone Koşulları:
6 Aylık: 125 TL
Yıllık: 250 TL
Avrupa ve Ortadoğu Yıllık: 90 Euro
Amerika ve Uzakdoğu Yıllık: 150 Dolar
E-Dergi Yıllık: 120 TL
25 Yıllık (1993- 2018) E-Arşiv: 250 TL
2019 Yılı 12 Sayılık E-Dergi Arşivi: 100 TL
2018 Yılı 12 Sayılık E-Dergi Arşivi: 100 TL

Hesap Numaraları:
S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Üretim Kooperatifi
(TL) İş Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027
IBAN:
TR04 0006 4000 0014 2760 2920 27

(EUR) İş Bankası Ankara/Bilkent Şubesi
Hesap No: 4276 0239523
IBAN:
TR16 0006 4000 0024 2760 2395 23

Basıldığı Yer:
Sonsöz Gazetecilik Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik O.S.B. Matbaacılar Sitesi 1341. Cad. No.56-58 Yenimahalle / Ankara
Sertifika No: 18698
Telefon: (0312) 394 57 71

Dağıtım:
Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş

ISSN 1301-6717 Aylık Yaygın Süreli Yayın

Bu sayıda

Çiviyazısı
Emrah MARAŞO
Ahlakın üstündeki örtüyü kaldırmak 3

Kapak
Prof. Dr. Tamer KAYA
Ahlakın ve sosyalliğin biyolojik kökenleri 4

Kapak
Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
Din ve ahlakın toplumsal belirlenimi 26

Kapak
Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN
Din, felsefe ve ahlakın inşası.....39

Kapak
Prof. Dr. Remzi DEMİR
Ahlak üzerine üç deneme 44

Kapak
Arş. Gör. Batuhan AKGÜNDÜZ
Kısa bir giriş: Nietzsche'de evrim ve ahlak 51

Kapak
Dr. Çiğdem ÖZBAY
Herbert Spencer'ın din ve ahlâk hakkındaki teorisi 58

Söyleşi
Kemal Ateş
Olimpiyat kürsüsünde bir köy enstitülü.....64

Bilimin Kurgusu
Süleyman ERHARAT
Distopya: Kurgunun karanlık yüzü.....68

Doğa Tarihinden Notlar
Prof. Dr. Nurdan İNAN
Dünyanın ilk dönemindeki giz zaman: Hadeyan.....71

Can Pınarından
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Gönül canın neresinde? (2).....73

Sanatın Hafızası
Meral AKÇAY
Pandeminin mimarlık ve tasarım dünyasına etkisi 75

Tabletlerin Dili
Nurdoğan KAYAALP GÜLEN
Bir çağın doğuşu.....77

Yerden Göğe
Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM
Proxima Centauri.....79

ÇİVİYAZISI

Ahlakın üstündeki örtüyü kaldırmak

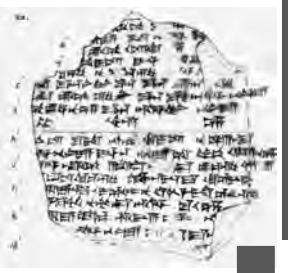

Emrah MARAŞO • Genel Yayın Yönetmeni • emrahmaraso@gmail.com

Ahlak deyince aklımıza din gelir. Sanki yapışık doğmuşlardır ve birbirlerinden ayrılmaları mümkün değildir. Bu zorunlu birlikteliğe bir de din dışı ahlak olamayacağı, olursa da onun eksik, defolu, ahlaksız bir ahlak olacağı yargısı eklenir. Çünkü ahlak, mensubu olunan dinin ölçütlerine göre değerlendirilmektedir. Elbette din de bir ideoloji olduğu için herkes dünyaya bakışına, toplumu biçimlendirmek isteyişine göre bir tartışma yapmakta özgürdür. Ne de olsa sınıf mücadelesinin ve onun düşünsel alanı olan ideolojik-felsefi mücadelenin temel tartışması ahlak üzerinden cereyan etmektedir. Bu nedenle dinsel dünya görüşünün savunucularının da liberallerin de bilimsel sosyalistlerin de bir ahlak ve moral değerler sistemi vardır, toplumu o sisteme göre biçimlendirmek istemektedirler ve bu süreçte kendileri de biçimlenirler. Tek taraflı bir ilişkiden ziyade karşılıklı bir etkileyiş ve oluş süreci mevcuttur ancak bu sürecin yönlendiricisi siyasal mücadele sahnesindeki öncü öznelerdir. Söz konusu değerler ait olunan sınıfındır, bu temel üzerinde yükselir ancak yine o temelde hareket ederek geleceğe dair özlemleri ve hedefleri içerir. Bu özlem ve hedefler bir şeriatçıya göre kutsal kitabın koyduğu kurallara göre yaşamak ve insanlığı bu kurallara uygun yaşamaya ikna etmek, bir liberale göre serbest piyasadaki özgürlüğü toplumsal ve bireysel özgürlüğe doğru sınırsız ve sonsuz bir şekilde genişletmek ve geliştirmek (elbette serbest piyasaya zeval gelmemesi koşuluyla), bir sosyaliste göre eşit, paylaşmacı, sınıfsız bir özgürlük dünyası inşa etmektir.

Ancak biz bu sayımızda esas olarak ideolojilerin ahlaka bakışlarındaki farklılıkları tartışmıyoruz. Din olgusundan yola çıkıp bilimsel disiplinlerin verilerine ve yaklaşımlarına dayanarak ahlakın kaynakları üzerinde duruyoruz. Çünkü bu kaynaklara gitmek ahlak olgusuna dair yanılsamaları ve çarpıtmaları ortadan kaldıracağı gibi hepimize nesnel bir temel de sunacaktır. Bu nesnel ve akılcı temel olmadan yapılacak her ahlak tartışması "senin ahlakın sana, benim ahlakım bana" öznelliğinin ötesine geçemeyecektir. Oysa ahlak da din gibi, Tanrı gibi ve diğer her şey gibi bilimin inceleme alanıdır.

Ahlak, insanın uzun evrimsel sürecinin ürünüdür. İşbirliği ve fedakarlık yani toplumsal olmanın iki çekirdek unsuru ahlakın belirleyicileridir. Bu iki unsur varsa ahlak vardır, bunlar yoksa ahlak yoktur. "Ben"in olduğu yerde ahlak yoktur, "Biz"in olduğu yerde ahlak vardır. Çünkü ahlak doğanın zorlu koşullarına, rakip kabilelere karşı varlığını sürdürmek için topluluk olarak hareket etmeye mecbur olan insanın, aç kalmamak için av hayvanını avlamak üzere örgütlenmek zorunda olan insanın, yavrusuna bakmak için başka insanlarla birlikte hareket etmek zorunda olan insanın normları ve sözleşmesidir. Bu sözleşmeye karşı gelmek, örneğin kabile baskınlarına karşı grubunu savunmaktan kaçınmak ya da avda emeği olmadan etten pay kapıp bedavacılık yapmak ahlaksızlıktır. Topluluğun işbirliğini ve topluluk üyelerinin karşılıklı yararını tahrip edecek, dolayısıyla örgütlenmeyi zaafa uğratacak her bireyci adım ahlaksızlıktır. Ahlak bu nedenle doğrudan doğruya insanın toplumsal bir varlık olmasıyla, örgütlenmesiyle ilişkilidir. Ahlaki kurallar ve yasaklar da bu temelde biçimlenmiştir. "İyi", "doğru", "güzel" gibi kavramların içeriğini belirleyen budur. Dahası toplumsallıktan da öte beşikteki bebeklerle yapılan deneyler (Michael Tomasello'nun çalışmaları çok çarpıcıdır, bkz. Neden Ortaklıklar Kurarız? kitabı) türümüzün işbirliğine ve hakkaniyete yatkınlığını çok açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Kapak başlığımızdaki soruya gelirsek... Din, insanlığın belli bir tarihsel evresinde ortaya çıktı ve ilerici bir rol oynadı. Ahlakla beslendi ve kurumsallaştı. Ahlakın olumlu ve iyi yanlarını aldı hatta en büyük meşruiyet kaynağı ahlaktı. Bugün bazı muhafazakarların "ahlak krizi yaşıyoruz" tahlilleri ve bunu temel sorun olarak görmeleri işte bu meşruiyet kaynağıyla ilişkinin bozulmasının sonucudur ve ciddi bir meseledir. Topluma ahlakı, yani işbirliğini, paylaşmayı, fedakarlığı sunamayan bir ideoloji güdük kalmaya mahkumdur. Ne kadar insanlık varsa, ne kadar fedakarlık varsa, ne kadar karşılıklı yarar varsa, ne kadar eşitlik ve kardeşlik varsa yani ne kadar biz varsa o kadar ahlak vardır. Ancak sözle değil, işle; yani pratikte varsa vardır. Bu nedenle ahlakın dine ihtiyacı yoktur, aksine hepimizin ahlaka ihtiyacı var. Hangi ideolojiyi benimsersek benimseyelim açık gerçek budur.

Kapak yazılarımız çok aydınlatıcı ve kapsamlı. Toplam olarak iyi bir sayı hazırladığımızı düşünüyoruz. Katkı sunan değerli yazarlarımıza çok teşekkür ederiz.

Geçtiğimiz ay yurtdışı temsilciliğimiz Prof. Dr. Yavuz Unat'ı ve Gülgûn Feyman Budak'ın sunuculuğunda, Dr. Kemal Ateş'i zoom etkinlikleriyle konuk etti. Her iki toplantı da ilgiyle karşılandı. Etkinliklerimiz devam edecek. Emek veren arkadaşlarımıza teşekkürler.

Ahlakın ve sosyalliğin biyolojik kökenleri

Prof. Dr. Tamer KAYA

Hem ortaya çıkış şekli hem çıkış zamanı hem de dinden bağımsız olarak tüm sosyal gruplar için geçerli olduğu gerçeğinden yola çıkarak ahlakın ortaya çıkış nedeninin din olmadığını söyleyebiliriz. İnsanın bir sosyal canlı olması, ahlaklı olabilmesi için yeterlidir. Ahlak dinle bağlı değil fakat, din ahlakla bağımlıdır. Din olmadan ahlak olabilir. Ancak, ahlaksız din olmaz.

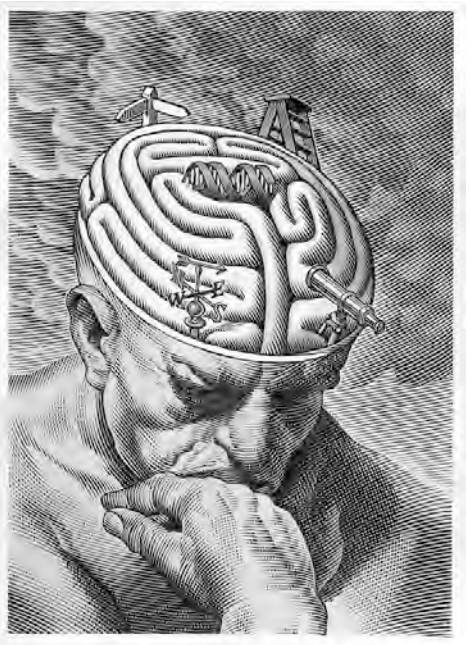

Bir toplumsal yapı olmadan ahlak olmaz.

Kapsamı ve tanımı oldukça geniş ve göreceli olsa da tüm insan toplumları için ahlak aynı şeyi ifade eder. Sosyalliğin temel olgusu olan bu kavramı kelimelerle izah edebilmek için birbirine yakın birçok tanımlama yapılabilir. Yaygınca anlaşıldığı şekliyle ahlak, bir toplumda kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kurallardır. Oxford sözlükteki tanımı "doğru ile yanlış, iyi ile kötü arasındaki ayrımla ilgili ilkeler"dir. Bir başka tanım ise insan gruplarının iş birliği içinde yaşamasını sağlayan standartlar kümesidir. Eğer genel bir tanımlama yapmak gerekirse bir insan topluluğunun içindeki bireylerin birbirleriyle uyumlu, huzurlu ve sağlıklı bir birliktelik yaşamasını sağlayan kurallar bütünüdür denebilir. Bunlar hukuk sistemlerinde olduğu gibi önceden hazırlanmış ve kayıt altına alınmış kurallar değildir. Temel ilkeler aynı kalmak üzere tüm toplumlarda birlikte yaşamanın kuralları bulunur. Bireyler, sosyal etkileşimler sayesinde bu kuralların farkındadır. Ahlak toplumun düzeni için var olan, yazılı olmayan bir sözleşmedir.

Ahlaki bir şekilde hareket etmek, toplum içinde bireylerin topluma fayda sağlamak için kendi kısa vadeli çıkarlarını feda etmeleri gerektiği anlamına gelir. Amaç topluma yarar sağlamaktır. Bireylerin önceliği yoktur. Ahlak toplumsal yaşamın temel kuralları ve ön koşuludur. Bireylerin topluma karşı sorumluluklarını tanımlamaktadır. Bir toplumsal yapı olmadan ahlak olmaz. Ahlaki kurallara uymak bireylere zahmetli gelse de bireyler, toplumun yararı öncelikli olduğu için bu gizli sözleşmeye uymak zorundadırlar. Hatta bireyler toplumun yararına olan ve dışarıdan bakınca zor ve zahmetli gibi görülen görevleri yerine getirmekten memnuniyet duyarlar. Ahlakın temel kuralları, kökenini hepimizin vicdanında bulunan ahlak yasasından alır.

Ahlakı daha iyi anlayabilmek için önce sosyalliğin nasıl evrildiğini bilmek gerekir. Bu nedenle önce sosyalleşmenin evriminin detaylarına girip sonra ahlak konusuna tekrar döneceğiz.

> "Ahlakı daha iyi anlayabilmek için önce sosyalliğin nasıl evrildiğini bilmek gerekir."

I. Sosyalliğin evrimi

Bir robot üreticisi iseniz ve takım halinde çalışan, kontrolü bütünüyle onlara bıraktığınız bir grup robot yapmanız gerekirse, başarı kriteri de üretilen işin en iyi şekilde yapılması ise bu kez onları nasıl tasarlardınız? Öncelikle aralarında bir iletişim kurgulamalısınız. Diğer yandan aynı işi yapmakta olan robotların,

birbirlerine destek olarak çalışacak bir düzen dahilinde iş birliği içinde çalışmaları gerekir. Eğer verilen işi farklı farklı yeteneklere sahip olan robotlara dağıtarak yapmanız gerekiyorsa, bu kez robotların bir iş bölümü yaparak uyum içinde çalışabilecekleri şekilde programlanması lazımdır. Burada kurduğunuz robotlar grubunda, sosyalliğin üç temel özelliğinden bahsetmiş bulunuyoruz. Bunlar; iletişim, iş birliği ve iş bölümüdür.

Bir sistemin düzenli çalışabilmesi için sahip olunan özelliklerin grubun yararına kullanacak şekilde programlanmış olması gerekmektedir. Birbirlerini engellemeyecek, zarar vermeyecek, beraber belirli bir düzen çerçevesinde çalışacak, gerektiğinde grubu tehdit eden bir durum ortaya çıktığında ise tıpkı arı ve karıncaların yaptığı gibi kendini feda edebilecektir. Ancak bu şekilde robotlar takımı başarılı olabilir.

Sosyalleşme, sudan karaya çıkış gibi doğadaki mücadelede yeni bir aşamadır.

İnsanın ve sosyal canlıların gruplar oluşturmasının başlıca nedeni, bunun evrimsel dönüşümün bir üst aşaması olmasıdır. Sosyalleşme, sudan karaya çıkış gibi doğadaki mücadelede yeni bir aşamadır. Daha başarılı olma denemesidir. Sudan karaya çıkış, tüm zorluklarına rağmen karada nasıl bir fırsat yaratmışsa, sosyal olmanın avantajları da zorluklarından üstün geldiği için canlılarda sosyalleşme ortaya çıkmış, birliktelik bu nedenle evrilmiştir. Birlikte davranmak ve grup kurmak doğada yaşam savaşında bir fayda oluşturabilmiş ve bazı canlılar bunun avantajlarından yararlanmışlardır.

Evrimin ilk aşamalarında birlikte olmanın sağladığı avantajlar, tek başına doğada varlık sürdüren canlıların bir araya gelerek daha üst canlıları oluşturmasına neden olmuştu. Bunu ilk kez tek hücreli canlılar yapmıştı. Hücreler bölündükten sonra birlikte kaldıklarında hücre grupları ve vücutlu canlılar ortaya çıktı. Vücutlu canlıların varlığını devam ettirebilmesi için hücrelerin birbiriyle uyum içinde çalışması zorunluluğu vardı. Bir organı oluşturan hücreler ya da farklı farklı organları oluşturan hücrelerin birbirleriyle sorunsuz bir iletişim ağı ile kontrol edilmesi gerekiyordu. Vücutlu canlıların ortaya çıkması bundan yaklaşık beş yüz milyon yıl önce oldu ve bu evrimsel bir sıçramaydı.

Hücrelerin bir araya gelerek vücutlu canlıları oluşturmasını bir sosyal organizasyon gibi düşünmek yanlış olmaz. Çünkü vücudu oluşturan bu hücre ve dokular, sosyalleşmenin "üç İ" ilkesi olarak değerlendirebileceğimiz üç temel öğesine de sahiptirler. Hücrelerin birbirleriyle sinirler ve hormonlar aracılığıyla bağlantı kurmaları "iletişim", bir organ içinde birlikte faaliyet gösteren hücrelerin varlığı "iş birliği" ve hücrelerin aynı vücudun içerisinde farklı organlarda farklı görevleri aynı amaç için yapmaları da "iş bölümü"dür.

Daha sonra yaşam mücadelesi bu şekilde vücutlu canlılar arasında olmaya başladı. Tek hücreli canlılar da varlıklarını korudular. Hücrelerin bir üst organizasyonu olan vücutlu canlı bireyler arasında yaşam savaşı sürerken bu kez yeni bir organizasyon daha ortaya çıktı. Bireyler bu defa birlikteliğin avantajlarını kullanacak şekilde bir dönüşüm geçirmeye ve birlikte davranmaya başladılar. Bazı vücutlu canlılar birlikte davranma becerilerini geliştirdi ve ilerlettiler. Bunu başarıyla gerçekleştiren ve doğada yaşam savaşında başarı elde edenler, sahip oldukları bu avantajla sonraki nesillere bu özelliklerini daha fazla geçirebilme şansı elde ettiler. Bu kez hücrelerin birleşerek vücutları oluşturduğu ilk birlikteliğin ardından vücutların birleşerek süper organizmaları oluşturduğu sosyal topluluklar ortaya çıktı. Bu süper organizmalar içinde en başarılı olanlar, karınca ve arılar gibi koloni oluşturan sosyal böceklerdir.

Koloniler şeklinde olmasa da diğer canlı türlerinde ve memelilerde de birlikte çalışarak yaşam savaşında başarılı olacak şekilde evrilmiş türler bulunur. Bunlar içinde kurtlar, mirketler, aslanlar, yunuslar gibi birçok memeli yer alır. Çoğu primat türü sosyaldir. İnsanlar da sosyal canlılar grubunda yer almaktadır. Sosyalleşme, insanın en önemli özelliklerinden birisi ve insan evriminin en önemli aşamalarındandır. Bu, doğaya karşı mücadelede olduğu kadar tür içinde gruplar arası rekabette de bir grup içi iş birliğini sağlamıştır. İnsan zekasının evrimi, bireysel yeteneklerle doğaya karşı verilen mücadelelerin ötesinde, grupların getirdiği sosyal ve iletişim becerileriyle olmuştur. Bize en yakın genetik yapıya sahip yaşayan büyük maymunlar ile insan arasında tüm beceriler dikkate alınarak yapılan kıyaslamalarda en büyük farkın sosyal becerilerde olduğu görülmektedir.

İnsanın sosyal bir canlı olması, evrimin bir aşaması ve doğal koşulların getirdiği bir durumdu. Tüm diğer sosyal canlılar gibi, sosyal yaşama geçişin avantajları insanın zamanla sosyal bir canlı olarak evrilmesine neden oldu. Peki bu sosyal grupların iç yapıları nasıl özelliklere sahip? Bunu biraz irdeleyelim.

Sosyal gruplarda bireyler arası ilişkiler

Grup içinde bireylerin gruba aidiyet hissi sosyal yapı için bir ön koşuldur. Böylece grup bağları güçlü tutulabilir. Gruplarda hiyerarşinin varlığı, grubun kesinlikle yararınadır ve tartışmasız olarak kabul edilir. Karşılıklılık ilkesi çerçevesinde bir arada yaşayan bireylerin gruba aidiyetleri adalet duygusu ile pekiştirilir. Bireylerin birliktelikten faydalanmasını sağlayan ve bir arada yaşamayı kolaylaştıran kurallar vardır. Bireyler arasında temel ilke karşılıklılıktır. Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma prensibi sağlıklı bir sosyal yaşamın ana ilkesidir. Bir bireyin yararına olan şey diğerine zarar veriyorsa bu kabul edilemez. Ancak grubun yararına olan eylemlerde bireyin yararı ikinci plana itilebilir.

Grup bağlılığı çoğu zaman almadan vermeyi gerektirir.

Grup bağlılığı çoğu zaman almadan vermeyi gerektirir. Bunun örneklerini sosyal yaşayan canlılarda görebiliriz. Ancak yapılan fedakarlıkların tek taraflı olmaya zorlanması, hakkaniyet sınırlarının ötesine geçerse bu kez tepki kaçınılmazdır. Hak ve adalet her zaman gözetilen temel ilkedir. Köpekler, insanlar tarafından öğretilen numaraları çoğu zaman hiçbir ödül almadan tekrar tekrar sergilerken, başka bir köpeğin aynı numara karşılığında sosis kazandığını görünce bunu bırakırlar. Primatlarda bunun güzel örnekleri vardır. Bu durumu en iyi gösteren örnek ünlü primatolog Frans de Wall'ın kapuçin şebekleri üzerinde yaptığı ve eşitsizlik nefreti olarak adlandırdığı davranışı gözlediği deneydir. Orta ve Güney Amerika'da yaşayan kapuçin şebekleri bilinen en zeki şebeklerdir. Bu deneyde kapuçinlere küçük çakıl taşları veriliyor. Onları para gibi kullanarak alışveriş yapmaları öğretiliyor. Aynı zamanda yandaki diğer bir kapuçin şebeğini de görecek şekilde her iki şebeğin arasında şeffaf bir bölme bulunuyor. Başlangıçta çakıl taşlarını salatalık ile büyük bir memnuniyetle değiştirmekte olan kapuçin, yandakine çakıl taşı karşılığında daha cazip olan üzüm verildiğini gördüğünde, salatalık almayı reddediyor. Sinirlenip taşları ve hatta salatalık dilimlerini kafesin dışına atıyor. Tekrar tekrar yapılan deneylerde aynı tepkiler gözleniyor. Bu durum, şebeklerin eşitsizlik ile karşılaştıklarında normalde asla reddetmedikleri bir yiyeceği şiddetle reddedebildiklerini gösteriyor. Bu tepki internetten izlenebilir. [1]

Adaletin temel ögesi bireyler arasındaki karşılıklılıktır. Gruba karşı ise katkın kadar pay almak esastır. Şempanzelerin karşılıklılık seviyesi bize benzer şekilde çok yüksektir. Kendilerini destekleyeni desteklerler. İyilikleri unutmazlar. Olumsuz anlamda da karşılık verir ve intikamı bilirler. Aldatıldıklarını düşündükleri zaman cömert davranmayı bırakırlar. Hatta aldatan şempanzeyi cezalandırırlar. Grup içi paylaşmayı sağlayan doğal dengelere sahiptirler. Şempanzelerde, kapuçin şebeklerine kıyasla eşitlik ve adalet hissini kontrol eden daha öte bir durum vardır. Yukarıda kapuçin şebeklerine yapılan deneyin aynısı şempanzelerde yapıldığında bu daha iyi anlaşılmıştır. Şempanzeler, havuç alan grup üyesi olan arkadaşının gözünün önünde kendilerine daha lezzetli olan üzüm verildiğinde, üzüm yemeyi reddetme eğilimi göstermektedirler.

> Karşılıklılık ilkesi çerçevesinde bir arada yaşayan bireylerin gruba aidiyetleri adalet duygusu ile pekiştirilir.

Şempanzeler birlikte avlandıklarında, sadece avı en son yakalayan değil avın yakalanmasına yardım edenler de avdan paylarını alır. Hassas bir şekilde yapılan paylaşımla emeklerin karşılığı alınır. Yardımcı olmayan, en baskın erkek bile olsa, eli boş kalabilir. Eğer avı ele geçirenler paylaşmayı reddederse ileride yardım alamazlar. Diğer yandan grup içinde mutlak bir eşitlik ilkesine aykırı olan bazı durumlar da vardır. Cinselliğe hazır dönemdeki dişiler avlanan etin paylaşımında en avantajlı olanlardır. Erkekler onlara daha cömert davranır.

Grup birliktelikleri, birlikteliğin getirdiği avantajlar ve bireylerin karşılıklı olarak yarar sağlamaları üzerine oluşmuştur. Empati ve karşılıklılık yanı sıra grup içinde yüksek olan sevgi bağları, paylaşmayı kolaylaştıran faktörlerdir. Bu durum bir bireyin bir grubun üyesi olmasının, yalnız olmaya kıyasla her zaman daha fazla yarar sağlamasını olanaklı kılar. Paylaşmanın sınırları toplumsal dengeler ile belirlenir. Bir grup üyesi olarak birlikte olmanın avantajlarını kullanırken ya da olanaklarından yararlanırken bazı belirleyiciler vardır. Olanakların daha azına sahip olduğunuzda kin duyarsınız. Daha fazlasına sahip olduğunuzda ise diğerlerinin vereceği tepki için endişelenirsiniz. Grup içi paylaşımın dengeleri bu iki sınır arasında oluşur. Ancak başka faktörler de vardır. Grup hiyerarşisi, paylaşmayı önemli oranda etkiler. Şempanzelerde grup içi paylaşımını belirleyen

1) (https://www.youtube.com/watch?v=lKhAd0Tyny0)

dengeler, insanlardakilerle büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu da sosyal yapımızın temellerinin en az onlarla aynı ortak atayı paylaştığımız döneme kadar yaklaşık beş milyon yıl kadar gerilere uzandığını düşündürmektedir. Bugün bu belirleyici içgüdüsel sistemler halen devrededir. Modern yaşamda eşitlik, hak ve adalet kavramları altında toplanan hukuk sistemleri, içinde ortak yaşamın ve paylaşımın dengelerini belirleyen ve sosyal evrimle ortaya çıkan bu içgüdüsel zemin üzerine kurulmuştur.

Sosyal grupların üye sayısı nasıl belirlenir?

Gruplar, grubu ayakta tutan ideal sayıda üyeden oluşur. Grubun üyelerinin sayısını belirleyen başlıca faktör, grubun avlanma ya da korunma için ihtiyacı olan en düşük birey sayısıdır. Grubun kaç bireyden oluşacağı, çevredeki tehditler ve fırsatlara göre şekillenir. Çevredeki gıda kaynakları ya da tehdit eden yırtıcıların varlığı bir grubun birey sayısını belirler. Grubun ideal sayının altına düşmesi risklidir. Diğer yandan grup belirli bir sayının üzerinde de olmamalıdır. Grubun nüfusu arttıkça uyum zorlaşmakta, grup içi kontrol, gıda kaynaklarına ulaşım ve elde edilen gıdanın tüketimi gibi konularda yetersizlikler ortaya çıkmakta ve grup başarısızlığa uğramaktadır.

Maymunlar arasında ağaçta güvenli ortamda yaşayan orangutan ve gibon gibi bazı türler yalnız yaşarken, çoğunlukla yerde yaşayan şempanze ve babun gibi bazı diğer primatlar, genellikle sayıları 50'ye varan büyük sosyal gruplar oluşturmaktadır. Yer yaşamında yırtıcı tehdidi grup birey sayısının artmasına neden olmuştur. Etoburların oluşturduğu sürülerin sayısını avlanma olanakları belirler. Gri kurtlar yaşadıkları ortam ve avın bolluğuna bağlı olarak 2 ile 35 arasında bireyden oluşan sürüler oluşturabilirler. Aslanlarda da av olanaklarına göre sürüdeki birey sayısı değişir. Büyük sürüler büyük alanları kontrol ederler. Sürüdeki birey sayısı yanı sıra, sürünün gücü de sürünün yaşam alanının büyüklüğüne etki eden bir durumdur. Aslan sürülerinde erkek aslan sayısı fazla ise, sürünün hâkim olduğu alan da büyümektedir.

İnsan, sosyal evriminde on bin yıl önce tarım devrimini takiben şehirleşme olmuş çok hızlı sosyal değişiklikler yaşamıştır. Bu nedenle insanın yaşamına bakılarak bir sosyal grup büyüklüğü ve grup üye sayısı öne sürmek mümkün değildir. İlkel insan toplulukları sosyal bir grup için en uygun birey sayısına sahiptiler. Grubun küçük olması, grubu rakip saldırılara karşı dayanıksız hale getiriyordu. Grup çok büyüdüğünde ise liderler grup üzerindeki kontrolü kaybediyorlar ve grup bölünüyordu. İnsan topluluklarının oluşturduğu gruplaşmalar, insanın sosyal evrimi için de bir belirleyici oluyor ve buna uyum sağlayabilmek için beyin büyüklüğü artıyordu.

Diğer primatlardan yola çıkılarak beyindeki sosyal yapıya yönelik ölçümlerle yapılan bir araştırma, insanın grup boyutu için önemli bir veri sağlamıştır. İnsan topluluklarının grup oluşturması ve grup üye sayısının, beynin bazı bölümlerinin büyüklüğünü etkilediği gösterildi. Liverpool Üniversitesi'nden psikolog Robin Dunbar tarafından primatlar üzerinde yapılan çalışmada, beyin kabuğunun (beynin kalanına oranla) büyüklüğü arttıkça grup büyüklüğünün de artmakta olduğu gösterilmiştir. Dunbar, bu çalışmayla farklı primat türlerinde beyin ölçümleri ile grup büyüklüğü arasındaki vurgulayıcı bir ilişkiden yola çıkarak insanların yaklaşık 150 kişiden oluşan grup büyüklüklerine uyan bir sosyal evrim geçirmiş olduğunu gösterdi.

Sosyal grubun kimliği: Benden olan ve öteki ayırımı

İnsanlar temel bir ben öteki bilincine sahiptirler. Hızlı ve kesin biçimde gruplara ayrılabilmekte ve dahil oldukları grubun yararına ayrımcılık yapmaktadırlar. Bu, insan doğasının temel unsurlarından biridir. Hatta bu şekildeki grupçu davranışın örnekleri, yapılan özel deneylerle henüz konuşma yeteneği kazanmamış olan bebek ve çocuklarda dahi gösterilmiştir. İnsanlar bir gruba dahil olmayı isterler. Bir kere dahil olduklarında da bulundukları grubu diğer gruplardan üstün görürler. Gruplara nasıl ayrıldıklarının bile önemi yoktur. Yapılan çalışmalar, tesadüfen ya da seçilerek oluşturulan farklı öğrenci gruplarının kamplaşarak birbirlerine aşırı tarafçı olarak yaklaştıklarını göstermektedir.

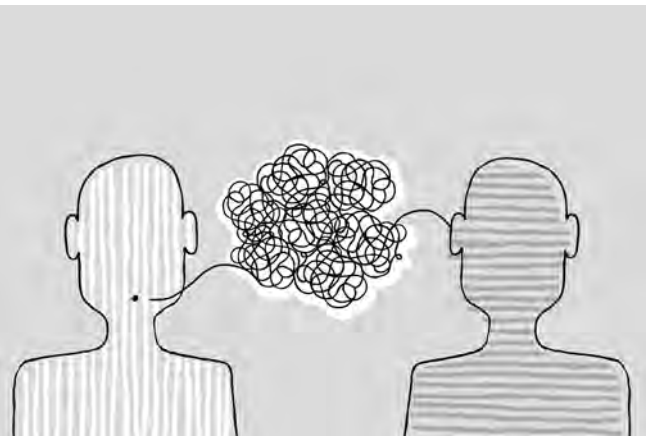

İnsan sosyal evriminde on bin yıl önce tarım devrimini takiben şehirleşme olmuş, çok hızlı sosyal değişiklikler yaşamıştır.

Karşınızdaki kişinin hangi gruba ait olduğunu bilmek önemlidir. Burada bireyin grup üyelerini tanıyacak şekilde bir kimliklendirme yapılır. Bir gruba ait olma dürtüsü çok güçlüdür. Aidiyet hissinin sağladığı derin haz kendi grubundan olana belirgin bir tarafçı yaklaşımı sağlar. Diğer gruptan olana karşı ise tepki ve tahammülsüzlük vardır.

Grup içi sosyal bağların pekiştirilmesi

Grup üyelerinin grup bağlarını güçlü tutabilmesi, grup içinde devamlı tekrarlayan bir iletişim olanağının açık tutulması ile mümkün olabilmektedir. Bu davranış, birlikte vakit geçirilen herhangi bir eylem olabilir. Aslanlar ya da kurtlar bir sürü olarak bir arada oldukları süre zarfında birbirlerine kendi vahşi doğalarından beklenmeyecek kadar sevgi ve şefkatle davranırlar. Vahşi, yırtıcı özelliklerinden eser kalmaz. Birbirlerine yavaşça sürtünerek ya da yalayarak sağladıkları vücut teması ile grubun takım ruhunu pekiştirirler. Primatlar bunu tımarlama şeklinde yapar ve birlikte geçirdikleri zamanlarının büyük kısmını birbirlerinin parazitlerini ayıklamak için ayırırlar. Bu davranış sadece sağlık için değildir. Sosyal bir nedeni de vardır. Özellikle şempanze gruplarında tımarlama sosyal bütünlüğü sağlayan bir faaliyettir. Grup içi bağları ve sosyal ilişkileri güçlendirir. İnsanlarda da sosyal bağları güçlendiren şey, yakınları ve arkadaşları ile sarılmak, öpüşmek ve sohbet etmektir. Bunun için derin bir isteğe sahibiz. Pandeminin olduğu bu günlerde bunun ne anlama geldiğini daha iyi anlamış bulunuyoruz.

İnsanlar temel bir ben öteki bilincine sahiptirler.

Kanıtlar, grupta bireyler arasında fiziksel temasın ve birlikte zaman geçirmenin sosyal bağlanmayla ilgili bir hormon olan oksitosin salgısını arttırdığını ve ardından bir ödül olarak haz verici hormon olan endorfin salgılanmasını da tetiklediğini göstermektedir. Grubun başarılı bir takım olmasında bunun önemli katkısı bulunur. Bir araştırma, oyuncuları birbirine en fazla dokunan basketbol takımlarının en başarılı sonuçları aldığını göstermiştir. Maç sırasında el çakmaları, göğüs göğüse çarpışmalar, popoya atılan şaplaklar başarılı bir atıştan sonraki temas, iş birliği duygularını, dayanışmayı ve grup bağlılığını güçlendiren nörotransmitter adı verilen bu hormonların salgısının artışına katkıda bulunarak grubun başarısını arttırır.

Sosyal içgüdüler

Bireylerin sosyal davranışları, çevresel etkileşimlerin sonucunda kültürel yolla belirleniyor olsa da sosyal evrimin bireye ve gruba sağladığı avantajlar nedeniyle sosyal içgüdüler de bulunmaktadır. Grup bağlarını pekiştiren, grup içi düzeni sağlamaya yönelik olarak bireylerin birbirine karşı tutumunu belirleyen sosyal içgüdüler, bireylerin grup sorumluluğuna sahip olmasını nesiller arasında güvence altına alan kalıtımsal bir hafızadır. Burada grubun sağlıklı bir sosyal yapı oluşturmasını sağlayabilmek için evrilmiş olan sosyal içgüdülere değineceğiz.

Empati, sosyal içgüdülerin temelini oluşturur. Bir sosyal grupta bağlılığın temeli empati ile şekillenir. Tüm sosyal canlılarda beyinde sosyal bölgede bulunmakta olan ayna nöronları diğerinin düşünceleri hakkında fikir yürütmeyi, onun isteklerini ve düşüncelerini anlamayı sağlar. Böylece grup üyeleri arasında empati mümkün olabilmektedir. Ahlaki ilkeler davranışlarımızın başkalarını nasıl etkilediği konusundaki değerlendirmemizle ortaya çıkmaktadır. Empati aynı zamanda ana ahlak yasasını da belirler, bu; "sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma" ilkesidir.

> Ahlaki ilkeler davranışlarımızın başkalarını nasıl etkilediği konusundaki değerlendirmemizle ortaya çıkmaktadır.

Sosyal canlılar, bir araya gelme ve grup oluşturma potansiyeline sahiptir. Grubu oluşturabilmek için ya da bir gruba katılabilmek için yaklaşma ve iletişim becerilerine sahiptirler. Başka bir gruba kabul için yaklaşmak risklidir. Dâhil olabilmek için o gruptaki bireylerin niyetlerini ve beklentilerini anlamak gerekir. Burada empatinin çok rolü vardır. Diğer yandan oluşan bir grubun da bir arada tutulması önemlidir. Bunun için birçok davranış ve hislere neden olan içgüdüler bulunur. Grubu bir arada tutan şey başlıca grup üyeleri ve grubun kendisidir. Bir grubun varlığı, bireylerde aidiyet hissi yaratır. Bireyler grup üyelerini tanırlar, birbirlerine karşı sevgiyle yaklaşırlar. Gruptaki bireylere karşı derin sevgiyle birlikte gruba karşı aşk olarak nitelendirilebilecek düzeylere ulaşabilen bir bağlılık hissi olur. Bir aile olmak için bir kadın ve erkek nasıl bir sevgi ve aşk hislerine sahipse grup bağlılığında da buna benzer hisler vardır. Grubun üyeleri hiyerarşide yer alan tüm bireylere ve grubun liderine karşı bağlılık ve sorumluluk içindedirler. Grup güç demektir. Bağlılık hissi, sevgi, güven, grup üyelerini iş birliği yapmaya teşvik eder. İçimizdeki en derin davranışsal içgüdüler, "sürü psikolojisi" olarak da adlandırılan kitlesel hareketlerin nedenleri olabilmektedir. Grup olarak birlikte olmanın getirdiği etkileşimler ve derin hisler, bireyleri bilinçli olmayan

yanındakinin hareketini tekrarlama şeklinde bir sürü davranışı yapmaya yönlendirir.

Grup içinde bireylerin grubun başarılı bir şekilde bir arada olmalarını ve grup bütünlüğünü sağlamalarına olanak sağlayan hislere sahip olması, grup içindeki dengelerin oluşmasını sağlar. Bu hislere sahip olmak grubun başarısını arttırdığından bu hislerin evrilmiş olması sosyal evrimin önemli bir aşamasıdır. İnsanlar, iş birliğinde bulunmaktan haz duyar, iş birliğinde bulunmayanlara karşı ise suçlayıcı tavır takınırlar. Derin bir empati ile birlikte paylaşma, merhamet duyma, teselli hisleri kişiyi ihtiyacı olana yardım etmeye teşvik eder. Ayrıca grup içinde gruba fayda sağlayanlara karşı minnettarlık gösterme, saygı gösterme, yüceltme gibi övgücü hisler, grup içi bir ödül mekanizması ile bireylerin grubun yararına davranmasını teşvik eder.

İçimizdeki en derin davranışsal içgüdüler, "sürü psikolojisi" olarak da adlandırılan kitlesel hareketlerin nedenleri olabilmektedir.

Grup üyelerinin otokontrolünü sağlayan bazı sosyal içgüdüler de bulunur. Bunlar suçluluk hissetme, mahcup olma, utanç duyma hisleridir. Öz bilinç hisleri olarak nitelendirilen bu hisler kişiyi grubun aleyhine davranmaktan alıkoyar ya da yarattığı olumsuz sonuçları telafi etmeye yönlendirir. Öz bilinç hislerini en çok besleyen korku hissi, gruptan reddedilme endişesidir. Bireyler bazında ahlaklı davranışın güvencesi olan bir başka başlık da derin bir içgüdü olan empati ve iş birliğine yatkınlığın ürünü olan onurdur. Onur, bireyin doğru olanı ve grubu için yararlı olanı savunurken aidiyet hissiyle şekillenmiş olan fedakârca davranışları göğüslemesini sağlar. Onur, bir bireyin kendi grubu için savaşarak kendini feda etmesinde ya da grubu içinde yanlış yapanlarla grubun iyiliği için mücadelesinde onu güçlü kılar.

Yargılama hisleri ile grup içinde grubun düzenini bozan kurallara ve ahlaka aykırı düşenlere caydırıcı tepkiler ve cezalar verilebilir. Grup normlarından uzaklaşan hileciler, bedavacılar, asalaklar ve iki yüzlülük yapanlar suçlayıcı hislerle ya da utandırma hisleriyle yargılanırlar. Bu hisler başlıca küçümseme, suçlama, had bildirme, dışlama, yüz çevirme, öfke ve tiksinti gibi suçlayıcı hislerle olabilir. Ayrıca, alay etme, dalga geçme, şaka yapma, taklidini çıkarma, alaycı kahkahalar, afişe etme şeklindeki utandırma hisleri mağrur ve gereğinden fazla hırslı olanları zayıflatmanın yollarıdır.

Grubun içinde ayrıca grup yapısını belirleyen sosyal içgüdüler bulunur. Temel olarak grubun bireylerinin grubu oluştururken benden olan ve öteki ayırımı yapması sosyal bir içgüdüdür. Grubun bütünlüğünü pekiştiren bir diğer etken de rakip gruplardır. Grup içindekilere karşı duyulan sempatinin yanı sıra diğer gruba karşı nefret hissi, grubun sınırlarının ortaya konulmasını ve ortak bir düşmana karşı grubun bütünleşmesine katkıda bulunabilmektedir. Bir grubun varlığının devamında sadakat önemlidir. Sosyal canlılarda rakip gruba yaklaşma eğilimi gösterenler cezalandırılır.

Grup içinde bireyler statü arayışı içindedir. Öncelikle statülerini korumak ve hiyerarşide daha iyi konumda olmak için çabalarlar. Statü, grup tarafından belirlenir ve bireylerin grup içi çabaları, tavırları, davranışları ve bireyler arası ilişkiler hemen her zaman bu içgüdünün etkisindedir. Bazı türlerde statü doğuştan gelir. Sosyal içgüdüler başlığı altında değerlendirebileceğimiz bir durum da grubun sayısını dengede tutmaya yönelik davranışlardır. Grubun sayısı arttığında grubun bölünmesine neden olan durum ya da bireylerin grubu terk etmesine neden olan bireylerarası uzlaşmazlıklar, sosyal içgüdüler tarafından tetiklenir. Bu, bireyin grubu terk etmesini sağlayarak grup sayısının dengede kalmasını sağlar ve ensesti önler. Aslanlarda erkekler, şempanzelerde dişiler yeterince büyüdüklerinde grubu terk ederler.

Sosyal içgüdüler başlığı altında yer alan en derin hisler, bireyi grubu için fedakârca davranmaya ve ahlaklı olmaya yönelten hislerdir. Bu hisler grup bağlarının en iyi şekilde korunmasını sağlayan etkili sosyal içgüdülerdir.

Fedakârlık grup için önemlidir. Bireyi, kendi grubu için fedakârca davranışlar yapmaya zorlayan iç dürtüler vardır. Bunlar, gruba yararlı olmayı sağlayan davranışların ortaya çıkmasını mümkün kılar. Topluma yararlı olan birey bundan mutlu olur ve haz duyar. Grup olmanın verdiği motivasyon ağrı kesici etkisi yapar. Normalde insanın canını yakabilecek bir şey, yardımlaşma için ve grubun yararına yapıldığında acı duyulmaz. Bireyin grubun yararına olan eylemleri, bundan duyacağı hazla ödüllendirilir.

Grubun varlığını ve devamını sağlayan, grup üyelerinin birbirine derin sevgi ve bağlılıkları yanında en önemli güç, grubun ahlakıdır. Grup bütünlüğü ancak grubun üyelerinin birbirlerine karşı derin bir ahlaki sorumlulukta yaklaştıklarında başarıyla devam ettirilebilir. Fedakârlık da ahlak kavramı ile birlikte

çok önemli bir rol oynamaktadır. Her iki kavram da iç içe geçmiş kavramlardır. Gerek fedakârlık gerekse ahlak, sosyalleşmenin harcıdır. Bu iki erdem olmasa sosyalleşme olmaz. Burada fedakârlığı ahlak kavramının içine alarak ahlak ana başlığına yeniden döneceğiz.

II. Ahlak

Araştırmalar, insanın ahlaki yargı becerisine doğuştan sahip olduğunu göstermektedir. Bu yetenek temel ahlak yasalarının yorumlanmasını mümkün kılmaktadır. Ahlaki yargı becerisi sayesinde doğruyu yanlışı ayırt edebilir ve toplumun ahlaki değerlerinin ne anlama geldiğini kolayca kavrayabiliriz. Herhangi bir hukuk eğitimi almasak da zihnimizde doğruyu ve yanlışı değerlendirme yeteneğine sahibiz. Bir vicdan sahibiyiz. On sekizinci yüzyıl ünlü Alman filozofu Immanuel Kant bunu şöyle ifade etmiştir; "İki şey var ki, ruhumu hep yeni, hep artan bir hayranlık ve müthiş bir saygıyla doldurıyor: üzerimdeki yıldızlı gökyüzü ve vicdanımdaki ahlak yasası."

Araştırmalar, insanın ahlaki yargı becerisine doğuştan sahip olduğunu göstermektedir.

İnsanın vicdanında bir ahlak yasası bulunmaktadır. Ahlaki içgüdülerimiz, içimizde kurulmuş olan vicdan mahkemesinin yargıçlarıdır. Psikoloji alanında yapılan araştırmalar bilinçli düşüncenin ahlaki kararların kaynağı olmadığını gösteriyor. Ahlaki psikoloji alanı uzun süredir ahlaki yargının muhakeme üzerine olduğu yönündeydi. Ancak son kanıtlar ahlaki yargının akıl yürütmeden çok bir duygu ve duygusal sezgi meselesi olduğunu göstermektedir. Harvard Üniversitesi'nden Joshua Greene'in, Jonathan Haidt ile birlikte 2002 yılında ahlaki yargı üzerine kaleme aldıkları derleme yazısı duygulanımın önemini ortaya koyuyor. İhtiyacı olan birine yardım ederken bunun için bir zorunluluk hissetmek, bu durumun içimizde uyandırdığı hisle ilgilidir. Ahlaki yargı, düşünerek alınan bir karar değildir. Böyle bir davranış için bir zorunluluk hissederiz. İnsanları bir ahlaki bakış açısının yanlış olduğuna ikna etmek için yola çıkıyorsanız, sadece bilimsel delillerle çıkmak pek işe yaramaz. Bu konuda kişileri ikna edebilmek için, konuyu farklı hissedebilmeleri açısından, durumu diğer duygularla bağlantılı olan bir açıdan görmelerini sağlamak daha etkili bir yoldur. Ahlak daha ziyade hissetme, üzerine yapılanmıştır.

Doğal seçilim ilkeleri, ahlaki ilkelerle uyuşmuyor mu?

Evrim, güçlü olanın ve uyum sağlayanın varlığını devam ettirebildiği bir doğa yasası olarak bilinir. Evrimin temeli olan doğal seçilim, canlıların yaşam savaşında birbirleriyle mücadele etmeleri üzerine kuruludur. Ahlak ise diğerlerinin faydasına birçok davranış örneğini içermektedir. Ahlaklı olmak bir grubun yararına fedakârlık göstermek demektir. Burada içerisinde sevgi hisleri ve fedakârca davranışları barındıran ahlak kavramının nasıl evrildiği konusu oldukça açmaza giriyor gibi görülüyor. Güçlülerin yasası olarak bilinen evrim, nasıl oldu da şefkat, merhamet, yardımlaşma gibi verici özelliklerin olduğu bir modeli destekledi? Doğada canlılar için çalmak, kandırmak ya da öldürmek, hayatta kalmanın en kestirme yolu gibi gözükmektedir. Bu da ahlâka tümüyle ters bir durumdur. Görünüşe göre ahlaki yasalar evrim yasalarıyla uyuşmuyor. Peki neden ahlak var ve nasıl evrildi?

> Psikoloji alanında yapılan araştırmalar bilinçli düşüncenin ahlaki kararların kaynağı olmadığını gösteriyor.

Bu sorunun cevabı insanın sosyalliğinin evriminde gizli. Yaşamın gruplar oluşturacak şekilde ortaya çıkan bir üst organizasyonu ile oluşan grupsal yapı, farklı bir model ortaya çıkardı. Yaşam savaşında, bireyler için geçerli olan kurallar, bu kez gruplar için geçerli olmaya başladı. Bireyler arasında olan mücadelenin bir benzeri bu kez gruplar arasında oluyordu. Gruplar bir bütün olarak doğada yaşam savaşında başarılı olma mücadelesi veriyordu. Doğal seçilimin birim elemanı artık gruplar olmuştu. Uyum sağlayamayan grup eleniyordu. Grubun içerisinde yer alan tek bir bireyin hatası grubu yok edebilirdi. O zaman bireyler için grupların başarısını arttıracak seçilim ilkeleri geçerli olmaya başladı. Böyle bir grupsal yapı içinde yer alan bireyler arasında grubun yararına olacak davranış örneklerinin gelişmesi, grubun doğal yaşam mücadelesindeki başarısını arttıran bir özellikti. Sonuçta temel olarak ahlakın varlığı doğa yasalarına bağlıydı. Ortaya çıkması doğal seçilim mekanizmalarıyla izah edilebiliyordu.

Darwin de kuramını tehdit eden bu durumu açıklamak için çok uğraşmıştı. Darwin'in fedakârca davranışlarla ilgili ilk yorumu "İlk anda açıklanamaz ve hatta bütün teorimi yok edici sıra dışı bir zorluktur" şeklinde olmuştu. Sonunda bunun nedenlerini kendi döneminde açıkça ortaya koymuştu. Grupları

dikkate aldığında doğal seçilim ilkelerine aykırıymış gibi görülen ahlak ve fedakârlık gibi durumları yine doğal seçilim ilkeleriyle izah edebilmişti. Gruplar arası rekabette grup içi dayanışması daha iyi olan gruplar başarılı oluyorlardı. Böylece aslında kendi çıkarını gözetmeyen bireyler gruba katkı sağladıkları zaman grubu ayakta tutuyor ve bu sayede hayatta kalabiliyorlar ve böylece genlerini sonraki nesle geçirebiliyorlardı. Grubun varlığı, fedakârca ve ahlaklı özelliklere sahip genetik yapının sonraki nesillere geçmesini sağlıyordu. Grubun başarısını olumsuz etkileyen bireylerin var olduğu gruplarda ise grup dağılıyor ve bu genetik yapı sonraki bireylere geçmiyordu. Darwin 1871 yılında kaleme aldığı İnsanın Türeyişi kitabında buna bir dair açıklaması şöyle olmuştu. "Özellikler, bireysel uyum gücünü düşürürken yakın akrabaların hayatta kalma ve üreme başarısını arttırıcı sonuçlara yol açıyorsa, doğal seçilim bu özellikleri tutabilir".

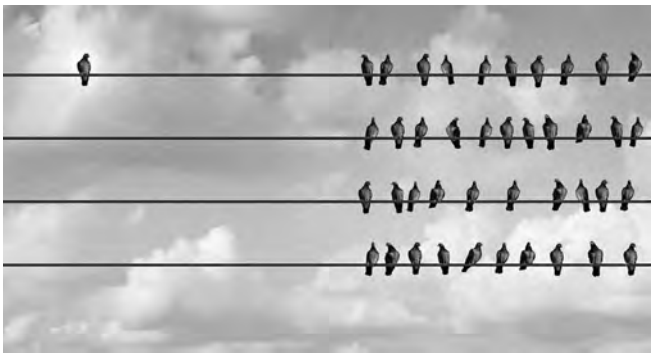

Ahlak, toplum olmanın getirdiği yaşam tarzına başarıyla uyum sağlayabilmek için ortaya çıkan doğa yasasıdır.

Doğada sosyal yaşayan canlıların temel ilkelerinin bu çerçevede olduğunu görürüz. En başarılı sosyal canlılar arılar ve karıncalar gibi sosyal böceklerdir. Karıncalar tam bir sosyal yapılaşma sağlamışlardır. Bir koloni tam bir vücut gibi davranır. İletişim, iş birliği ve iş bölümü becerilerini tam anlamıyla yerine getirir. Kimyasal yollarla iletişim kurarlar. İnanılmaz sayıda birey iş birliği içinde çalışır ve aynı genlere sahip oldukları halde işçi, asker ya da kraliçe gibi bir iş bölümü de yapmaktadırlar. Kolooninin görevi gıda kaynaklarına ulaşarak onları çevre koşullarına göre en verimli şekilde kullanmak ve kolooninin devamını sağlayabilmektir. Doğal seçilim ilkeleri burada bireyler değil koloniler arasındaki bir rekabetle şekillenir. Bu kurallara en iyi şekilde uyan koloniler başarılı olur. En başarılı koloniler seçilir.

Gerek karınca gibi sosyal böcekler olsun gerekse büyük memeliler ve insan olsun, canlıların doğada iletişim, iş birliği ve iş bölümü içinde çalışabilmesi için belirli kurallara ve doğal yasalara uyması gerekir. İşte bu yasalar sosyal yaşamı güvenceye alan yasalardır. Bunlar evrimsel hukuk yasalarıdır. Bu yasalara uymayanlar doğada yaşam savaşını kaybederek cezalandırılır. Ya da bu yasalar ileri canlılarda olduğu gibi sürü içindeki bireyler tarafından kontrol edilir. Bunlar ahlak yasalarıdır.

Ahlak, toplum olmanın getirdiği yaşam tarzına başarıyla uyum sağlayabilmek için ortaya çıkan doğa yasasıdır. Toplumun tüm bireyleri için geçerlidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin üçüncü başkanı Thomas Jefferson (1743 - 1826) bunu şu sözleriyle çok güzel ifade etmiştir; "İnsanın kaderinde toplum vardı. Bu yüzden, ahlakının da bu amaç için biçimlendirilmesi gerekiyordu. Yalnızca buna göre bir doğru ve yanlış duygusuyla yaratılmıştı. Bu duygu, işitme, görme, hissetme duyguları kadar doğasının bir parçasıydı... Bir çiftçiye ve bir profesöre ahlaki bir durumu anlatın. Çiftçi, durum hakkında en az profesör kadar iyi, hatta genellikle daha da iyi karar verecektir, çünkü yapay kurallarla yoldan çıkmamıştır."

Bir sosyal canlı olarak içimizde takım ruhunun derin izlerini taşımaktayız. Grubun ahlakı, doğaya ve rakip gruplara karşı başarısı için gereklidir. Ahlak kuralları grubun yararına işler ve yardımlaşma esastır. İnsan topluluklarında grup içi etik kuralları karşılıklılık üzerine kurulmuştur. Bunun temelinde sosyalleşmenin temel başlığı olan derin bir empatinin olması gerektiğini görüyoruz. Ahlaki ilkeler, davranışlarımızın başkalarını nasıl etkilediği konusundaki değerlendirmemizle ortaya çıkar. Bireylerin menfaati toplumun yasalarından sonra gelir. Toplum içinde kendi çıkarlarını önde tutan bireylere karşı yaptırımlar vardır. Kimse grup hayatına katkıda bulunmadan onun meyvelerini toplayamaz. İnsan toplulukları, aldatıcı davranışlara, asalaklara ve hilekarlara karşı özellikle duyarlıdır. Ahlaki kavramlar, bunları kontrol etmek için gerekli olan grubun iç yapısına özgü temel çerçevelerden türemiştir. Ahlak, doğa yasaları çerçevesinde evrilmiştir. Grubu sağlıklı bir şekilde bir arada tutabilmek için var olan temel toplumsal kuralları içerir. Ahlak mekanizmaları vücudumuzdaki hücrelerin bir arada uyum içinde çalışmasını sağlayan biyolojik mekanizmalara benzeyen mekanizmalardır. Bir vücut için bağışıklık ne ise grup için de ahlak odur.

Ahlakın biyolojik nedenlerini daha iyi anlayabilmek için ahlak kavramı içindeki bazı detayların daha iyi farkına varılmış olması gerekir. Ahlak olarak tanımladığımız ana başlık içinde çok farklı kavramlar da bulunur. Bunlar arasında evrimsel olarak ortaya çıkan temel ahlak kavramları olduğu gibi, toplumun sonradan edindiği kültürel kurallar da bulunabilmektedir. Bu nedenle ahlak ilkelerini temel ilkeler ve ikincil ilkeler olarak iki ana gruba ayırarak incelemek doğru olacaktır.

Ahlakın temel ve ikincil ilkeleri

Ahlakın başlıca temel kuralları olan; çalma, yalan söyleme, öldürme, başkasının hakkını yeme, sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma kavramları evrensel ahlaki ilkelerdir. Toplumun vazgeçilmez bütünleşme ilkeleri olan bu temel ahlaki değerler, bi-

reyler arasında toplum yararına yapılmış bir sözleşme gibi varlığını korumaktadır. Bu kurallar yazılı olmasa da toplumun üyeleri bunu bilir. Bu konuda bir yanlış yapılmaması yönünde bir farkındalık mevcuttur. Temel ahlak yasalarına uymayanlara toplum tarafından verilen cezalar ağırdır. Hiçbir grup kendi üyeleri içindeki hırsızlığı, yalan söylemeyi, öldürmeyi, ensesti ya da hak yemeyi hoş karşılamaz. Bunu cezalandırmak ister. Toplumun verdiği en büyük cezalardan birisi reddedilmektir. Bu evrimsel geçmişimizden bugüne içimizde derin izleri olan büyük bir cezadır. Buna maruz kalmak istemeyiz. Çünkü toplumun dışına itilme korkusu, en derin korkularımızdan birisidir. Reddedilme ve yalnız kalma korkusuna ileride değineceğiz.

Bir vücut için bağışıklık ne ise grup için de ahlak odur.

Ahlâkın ikincil ilkeleri kültürel öğelerdir. Bu ilkeler toplumdan topluma değişir ve her ne kadar ahlak tanımı içinde ele alınsa da bunlar temel ahlak kuralları değildir. Bunlar, her toplumun kendi oluşturduğu değer yargıları, görgü kuralları, adetler, tabular ve geleneklerdir. Toplumun gelenekleri ve kültürel eğilimi içinde belirlenen alışkanlıklar şeklindedir. Kabul edilebilir ve edilemez davranışların neler olduğunun sınırları o grubun içinde belirlenir. Bireylerin davranışları her toplumda farklı olarak yargılanır. Bu ilkeler grubun karakterlerine benzerler; her bireyin yüzü ve karakteri diğerinden nasıl farklıysa, grupların kültürleri de böyle bir farklılık gösterir.

Temel ahlaki kuralların çiğnenmesinin cezası daha fazla ve caydırıcılığı daha yüksektir. Genellikle grup tarafından dışlanma ve daha yüksek yaptırımlar olabilir. Ancak ikincil ahlaki kurallar çiğnendiğinde her zaman grubun dışlayıcı tepkisi ya da ağır yaptırımlar söz konusu olmaz. Genellikle bireylere yanlışlarını düzelttikleri takdirde grupta kalmalarını sağlayabilecek bir dönüşüm fırsatı verilir. Ancak ikincil ahlaki ilkeler, grubun kimliği ile ilgili olması nedeniyle bu ilkelere ısrarla uymayanlar, dışlanma riskine girerler.

Ahlaki kaidelerin sınırı kesin bir netlik göstermez. Hemen herkesin üzerinde hemfikir olacağı ilkeler temel ahlaki kaidelerdir. Bu ilkeler çerçevesinde yer alan kölelik, çocuk istismarı ve soykırım gibi durumlara karşı net bir tavır sergilenir. Ancak temel ahlaki kuralların dışında gri bir alan bulunur. Temel ahlaki değerler değişiklik göstermeden varlığını devam ettirirken, kültürel zeminde edinilmiş ahlaki değerler mutlak değildir. Erkek kadın ilişkileri ve cinsel serbestlik konusu gibi birçok durum toplumlar arasında oldukça değişkenlik göstermektedir. Diğer yandan bir toplumun ahlak standartları zamanla değişiklik gösterebilir. Grupların ve bireylerin yaşam koşulları değişirse ahlaki değerler de değişebilir. Bireyler ve gruplar arası etkileşimler de ahlaki değerlerin değişmesine neden olabilir. Toplumun lider konumunda örnek aldığı bireyler ya da etkileşim içinde olduğu diğer toplumlar tıpkı kültürel etkileşimde olduğu gibi, toplumun ahlaki değerleri açısından da belirleyicidir. Otoritelerin ve baskın kültürlerin ahlaki değerleri benimsenir.

> Ahlak mekanizmaları vücudumuzdaki hücrelerin bir arada uyum içinde çalışmasını sağlayan biyolojik mekanizmalara benzeyen mekanizmalardır.

Ahlak kuralları grubun tümüyle sahip çıktığı kurallardır. Kamuoyunun sınırlayıcı etkisi o kadar belirleyicidir ki güç sahipleri, siyasi iktidarlar hatta diktatörler bile bunu gözetmek durumundadır. Her ne kadar toplum değer verdiği ya da boyun eğdiği üst konumdaki bireyler için ahlak kurallarını esnetse de bu daimî olmaz. Gecikse de toplum tepkisini gösterir. Bireylerin vicdanındaki ahlak yasası, ahlaki kuralları ihlal eden rejimlere karşı geç de olsa devreye girebilen devrimci bir evrim yasasıdır. Diğer yandan ahlak tüm gruplar için gereklidir. Tamamen çalma ve kanunsuz eylemlerde bulunmak üzere kurulmuş bir gangster çetesinde bile bireyler birbirlerine karşı bir sorumluluk içinde yaklaşmak durumundadırlar. Grubun ahlaksızca eylemlerindeki başarısı, grup üyelerinin birbirlerine karşı ahlaki diyebileceğimiz yaklaşımına bağlıdır. Bu da ahlakın tanımını grup içiyle sınırlandıran bir örnektir.

Ahlakı tanımlarken ikincil ilkelerin de kapsam içine alınması durumunda ahlakın anlamlandırılması zorlaşır ve tanımlanması içinden çıkılamaz bir boyut kazanır. İkincil ahlaki ilkelerin toplumlar arasında değişiklik gösterirken temel ahlak ilkelerinin hemen tüm toplumlarda aynı olması ahlâkın evrimsel temelini gösteren bir bulgudur. Evrimsel ve evrensel olarak nitelendirebileceğimiz temel ahlak ilkelerinin

değişmez oluşu nedeniyle ahlakı tanımlarken daha doğru anlaşılabilmesi için, temel ahlak yasaları üzerinden değerlendirmek en doğru olanıdır.

Ahlaki bakış doğuştan mıdır yoksa sonradan mı kazanılır?

Bu soru, ahlak ile ilgili araştırmaların temelinde yer alır. Üzerinde uzun bir süre tartışılmış olan bu soruya geçmişte davranışçılar ve genetikçiler farklı farklı cevaplar vermişlerdir. Davranışçılar insanın tamamen boş bir zihinle dünyaya geldiğini ve davranışların tümünün öğrenmenin bir sonucu olduğunu savunmuşlar, genetikçiler ise evrimsel genetik süreçlerin rolünü savunmuş ve davranışların hemen tamamen kalıtım yoluyla aktarıldığını öne sürmüşlerdir. Bugün bunların her ikisinin de yanlış olduğunu görüyoruz. Bir insan ne boş bir sayfa olarak doğar ne de tüm ahlaki değerlere sahip olarak dünyaya gelir.

Ahlak kalıtımla bir şablon gibi gelmez, ancak genetik olarak ahlakı gözetmeye programlanmışızdır.

Ahlakın doğuştan boş bir sayfa gibi gelen bir beyin üzerine sonradan yerleştiği tezi yanlıştır. Bugün, beyin görüntüleme sistemleriyle yapılan ileri çalışmalar, ahlaki ikilemleri çözmeye çalışırken beynin derinliklerindeki duygusal merkezlerin de harekete geçmekte olduğunu gösterir. Bu çalışmalar ahlaki karar alma mekanizmasının, yakın evrim sürecimizi temsil eden beyin kabuğundan öte, evrimsel olarak çok daha eski beyin merkezleriyle de ilgili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan, ahlakın tamamen kalıtımsal olarak ortaya çıktığı fikri de doğru değildir. Dünyaya tüm ahlaki veriler beynimize yüklenmiş bir şekilde gelmeyiz. İnsanların davranışını belirleyen faktörler genetik bir temelin üzerinde şekillenir. Ancak davranışın bütünüyle bu yolla ortaya çıktığı da kabul edilemez. Kuşkusuz, davranışların kazanılmasını belirleyen faktörler içinde, öğrenme, gözlem, grubun diğer üyelerinin telkini yanı sıra içine doğduğunuz toplumun gelenekleri, kültürü ve inanışları gibi gelişimsel süreçlerin önemli rolü vardır. Bu veriler, ahlaki davranışın hem genetik hem de gelişimsel faktörlerden etkilenebildiğini göstermektedir.

Ahlak kalıtımla bir şablon gibi gelmez, ancak genetik olarak ahlakı gözetmeye programlanmışızdır. Ahlak temel genetik bir yapının üzerinde şekillenir. Etik davranışı benimseme ve etik kuralları kazanma yeteneğinde kalıtımın rolü büyüktür. Temel ahlaki değerler sosyal içgüdülerle şekillenmiş olarak zihnimizde yer alırken, ikincil ahlak ilkelerini öğreniriz. Bu, dil becerimiz gibidir. Hepimiz dil öğrenme becerisine sahip olarak dünyaya geliriz. Ait olduğumuz kültürün dilini öğreniriz. Hepimiz içsel bir ahlaki yapıya sahibiz. Sosyal içgüdülerle sahip olduğumuz temel ahlaki ilkeler üzerine kendi kültürümüzün ahlaki değerlerini öğreniriz.

Bebeklerde ve çocuklarda ahlak

Ahlakın kalıtımsal yanını en tatmin edici olarak görmenin yolu bebeklere başvurmak olabilir. Bebeklerle konuşarak onların fikirlerini almak mümkün değildir. Ancak yapılan özel düzeneklerle onların bu konudaki tepki ve davranış örneklerini görme şansına sahip olabiliriz. Bu konuda birçok araştırma yapılmaktadır. Özellikle Yale Üniversitesi Psikoloji Bölümü bebek biliş merkezinde Karen Wynn, Paul Bloom ve ekibinin gerçekleştirdiği araştırmalarda 3 - 6 aylık bebekler üzerinde yapılan bir araştırma, çok ışık tutucu olmuştur. Bebeklerin kukla şovlarını izleyebilmesi sayesinde çok küçük yaşta olsalar da onlar hakkında bugüne kadar bilinmeyenleri öğrenmemizi sağlayabilecek keşifler yapılabilmiştir. Videolarına internet aracılığıyla kolayca ulaşılabilen bu araştırmalar, üç aylık bebeklerin dahi doğru ve yanlış, iyi ve kötü, adil ve adil olmayana dair içsel bir hissiyata sahip olduklarını göstermektedir. Ahlakın önemli göstergelerinden birisi iyi davranışın takdir edilmesidir. Bu merkezde, bebeklerin iyi davranışı ödüllendirip ödüllendirmediklerine yönelik yapılan deneylerden birisi buna dair çok önemli ipuçları vermektedir.

Deneyde bir kutuyu açmaya çalışan bir kukla kullanılıyor. Bu sırada bir oyuncak hayvan gelip kuklaya yardımcı oluyor. Aynı sahne tekrarlanıyor. Bu kez başka bir oyuncak hayvan gelerek kuklanın kutuyu açmasını engelliyor. Bebekler bunu gözlüyor. Daha sonra bu iki oyuncak bebeğe uzatılıyor. Bebekler, yardımcı olan oyuncağa yakınlık hissinin bir göstergesi olarak uzanıyorlar. Araştırmaların tekrar tekrar yapılması da sonucu değiştirmiyor. Bu ve benzeri diğer çalışmalar, bebeklerin iyilikten yana olduğunu gösteriyor ve onların büyük oranda yardımsever bireylere karşı pozitif bir tutum sergilediğini, başkalarına yardımcı olmayanları da reddettiklerini gösteriyor. Deneyin bir başka versiyonunda, bebeklere kötü davranış örneği sergileyen bir kukla izletiliyor. Kukla, topla oynarken kendine atılan topu geri atmak yerine topu alıp kaçıyor. Daha sonra bu kukla bir kutuyu açmaya çalışıyor. Bir önceki deneydeki sahne burada tekrarlanıyor. Bir oyuncak hayvan gelip kuklaya yardımcı oluyor. Daha sonra da başka bir oyuncak hayvan gelerek kuklanın

kutuyu açmasını engelliyor. Bebekler bu kez büyük bir oranda engelleyen oyuncağa uzanıyorlar. Burada bebeklerin topu çalan kuklayı cezalandırdıkları görülüyor.

Bir başka araştırma merkezi olan Leipzig Max Planck Evrimsel Antropoloji Enstitüsünde gelişim psikoloğu Michael Tomasello ve çalışma arkadaşları, küçük çocukların doğuştan gelen becerilerini ortaya koyan çok sayıda araştırma yürütmektedirler. Bu araştırmalar, küçük çocukların doğuştan başkalarını düşünen bireyler olarak dünyaya geldiğini göstermektedir. Çocuklarının yardımseverliklerinin gözlerimizin önüne sergilendiği bir başka örnek de Felix Warneken'in bir çalışmasıdır. Bu çalışmada, çocuğun karşısında yük taşıyan ve iki eli de dolu olan bir kişinin dolabı açmaya çalıştığını gördüğünde annesinin yanından ayrılıp koşarak dolabı açtığı ve ona yardımcı olduğunu görmekteyiz. Bu video araştırıcının adıyla internetten izlenebilen çok güzel bir örnektir.

Ahlaki davranışın beyinde yeri vardır.

Tüm bu çalışmalar, bebek ve çocukların doğuştan gelen bir beceri olarak iyiliği takdir ettiklerini, net bir adalet hissine ve karmaşık yardım davranışlarına girişme becerilerine sahip olduklarını göstermektedir. İyilik, fedakârlık ve tarafsız bir adalet duygusu, bebek ve çocukların zihninde tohumları bulunan kavramlardır.

Çocuklar büyürken, ahlak gelişiminde belirli bazı aşamalar sırası vardır. İki yaşına kadar çocukların zihinlerinde bir yasak davranışlar listesi bulunur. Üç yaşına kadar iyi ve kötü kavramlarını kendi davranışları da dahil olmak üzere hemen her şeye ve her eyleme uygularlar. Üç ile altı yaşları arasında, bir standardı ihlal etmiş olmaktan dolayı suçluluk duyarlar. Ayrıca mutlak standartlar ile yalnızca gelenekler arasında ayırım yapmayı öğrenirler. Böyle bir program, beyinde görme, konuşma, yürüme gibi zamanla şekillenen diğer önemli fonksiyonların oluşumuna benzer. Beynin olgunlaşması, çocuğun dış dünya ile ilgili deneyimlerle karşılaştığında bununla bağlantılar kurarak sinir sisteminin buna uyum sağlamasıyla gerçekleşir. Bebeğin görmesi, konuşması ya da adım atabilmesi bir anda ortaya çıkmaz. Aşama aşama olur. Ahlaki sezgi de bunun gibidir. Belirli yaşlarda bazı belirli ahlaki özellikler şekillenir. Çocuk gelişiminin tüm insan toplumlarında aynı aşamalar sırasını takip etmesi ve bunların beynin diğer becerilerinin gelişimine benzer oluşu evrensel bir genetik programın ortaya çıkmış olduğunun göstergesidir.

Beynimizde ahlak

Ahlaki davranışın beyinde yeri vardır. Bu bölge, insanın sosyal evrimiyle birlikte kendine yakın diğer türlerden farklı bir şekilde belirginleşmiş beyin ön loblarıdır. Beynin prefrontal korteks olarak adlandırılan bu bölgesi, ahlaki sezgilerin kültürel şekillendirilmesi ile belirgin bir şekilde ilişkilidir. Ahlâki davranışların beyinde bir bölgesi olduğunun ilk kez 1848 yılında Amerika'da Phineas Gage isimli bir demiryolu işçisinin başına gelen bir kaza ile farkına varılmıştır. Bu demir yolu kazasında beynin ön lobuna bir mermi gibi girip geçen büyükçe bir demir çubuk o kişinin ölümüne neden olmamıştır. Ancak bu kişide sosyal uyuma yönelik bazı davranışsal değişiklikler ortaya çıkmış ve ahlaki davranışlarında başlangıçta daha belirgin olacak şekilde bozulmalar gözlenmiştir. Daha sonra yapılan araştırmalar beynin bu bölümünün insanın sosyal yapısıyla ve ahlakla ilgili olduğunu göstermiştir.

> Beynin prefrontal korteks olarak adlandırılan bu bölgesi, ahlaki sezgilerin kültürel şekillendirilmesi ile belirgin bir şekilde ilişkilidir.

Günümüzde yapılan fonksiyonel MR gibi ileri beyin görüntüleme sistemleri ile beyinde ahlaki yargının olduğu bölge görüntülenmektedir. Tek başına ahlaka adanmış olmasa da bu bölge ve komşu birçok beyin alanı, ahlaki yargıya önemli katkılarda bulunmaktadır. Beynin ön loblarına uyan bu bölgede bir hasar, bir tümör ya da kanama gibi hastalık olan kişilerde zayıf yargı ve anti sosyal davranış gibi sosyal davranış bozuklukları ortaya çıkabilmektedir. Bu kişilerin yakınları onların daha önce toplumsal kurallara uyumlu bireyler oldukları halde bu hasar ya da hastalıklardan sonra artık çevreyi umursamayan ve sosyal kuralları ihlal eden davranışların ortaya çıkmakta olduğunu söylerler. Beyinde, ahlaki kararlara ayrılmış olan özel sinir sisteminin olması, ahlâkın genetik bir temeli olduğunun ve bir evrimsel sürecin sonunda ortaya çıktığının önemli birkanıtıdır.

Peki neden tümüyle ahlaklı değiliz? Ahlaksızlık neden var?

Ahlakın tanımına uyan ahlaki erdemlere sahip bireylerin toplumdaki varlığı oldukça yüksektir ama tüm bireyler eşit düzeyde ahlaklı değillerdir. Nasıl insanların diğer özelliklerinde farklılıklar mevcutsa ahlaki değerler de toplumda her bireyde eşit değildir. Bir toplumdaki bireylerin fiziksel özellikleri değişkenlik gösterir. Hiçbir birey birbirinin aynı değildir. Çok uzun boylu bireyler olduğu gibi çok kısa olanlar da bulunur. Ancak bu uç örnekler azınlıktır. Çoğunluk ise orta boyda ve orta boya yakın uzunluktadır.

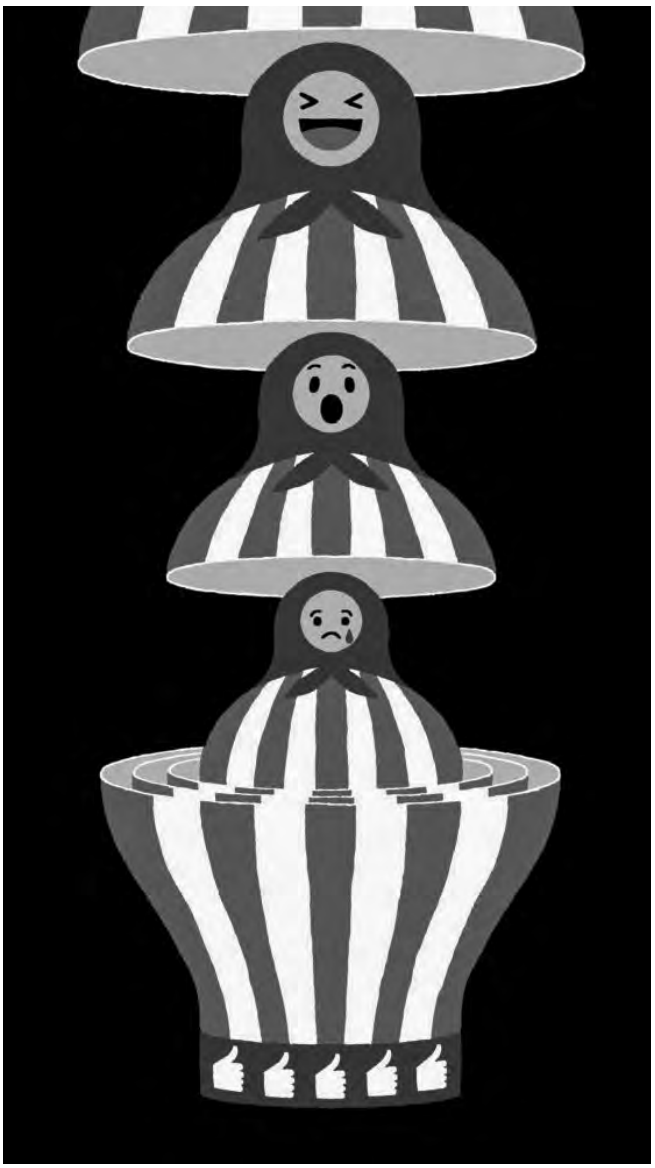

Ahlaki değerlere aykırılığı ve psikiyatrik sorunları, sadece kalıtsal ve evrimsel süreçlerin belirlediği mekanizmalarla açıklamaya çalışmak doğru değildir.

Toplumdaki bireylerin ahlaki yapıları bir spektrum gösterir. Bu durum normal dağılım eğrisi üzerinden örneklendiğinde, eğrinin bir ucunda ahlaki değerleri çok önde tutan aşırı saygılı bireyler bulunurken, diğer ucunda ise ahlaki ilkelere aykırı yapıya sahip bireyler bulunur. Her iki uçta yer alan bu gruplar azınlıktır. Ortada ise normal ahlaki değerlere sahip büyük çoğunluk yer alır. Toplumdaki ahlaki spektrumun bir ucunda yer alan ve ahlaki değerlere düşük olarak sahip olan bireylerde bu durum Antisosyal kişilik bozukluğu olarak nitelendirilir.

Antisosyal kişilik bozukluğu

Antisosyal kişilik bozukluğu, başkalarının duygu ve düşüncelerine yönelik farkındalığın bozulduğu, ahlaki sezgilerin kaybolduğu bir durumdur. Bu bozukluğa sahip olan insanlar empati kurma yetisinden yoksundurlar. Sıklıkla suça karışırlar. Hapishanelerdekilerin çoğu bu bozukluğa sahip bireylerdir. Bu kişilerde yapılan beyin görüntüleme araştırmalarında beynin ön singulat, insula ve alt pariyetal alan gibi bazı alanlarında anormallikler olduğu görülmektedir. Antisosyal kişilik bozukluğu olan bu olgular, başkalarının istekleri, gereksinimleri ve hatta zayıflıklarının ne olduğunu anlamalarına yardım eden bütün bilişsel yapılara ve zihinsel yeteneklere sahiptirler. Ancak buna karşın aldattıkları kişilere verecekleri zarardan ya da onların üzülecek olmalarından duygusal olarak etkilenmezler. Dünyada insan kaynaklı sorunların büyük bir kısmı, empati özelliği olmayan insanlardan kaynaklanır.

Ahlak dışı, anti sosyal davranışların ya da psikiyatrik bozuklukların anlaşılmasında evrimsel bakış açısı, yararlı bazı yaklaşımlar sağlar. Ancak ahlaki değerlere aykırılığı ve psikiyatrik sorunları, sadece kalıtsal ve evrimsel süreçlerin belirlediği mekanizmalarla açıklamaya çalışmak doğru değildir. Gelişimsel süreçler de dikkate alınmalıdır. Çevresel koşullar ve kişilerin içinde bulunduğu şartlar onların davranışlarını etkileyebilir. Yani bir birey yüksek ahlaki yargı kapasitesine sahip olan ve empati düzeyi yüksek bir genetik yapıyla dünyaya gelse bile, yetiştirildiği ortam, yetiştirme tarzı ve toplumun özellikleri belirleyici olur. İçinde bulunduğu şartlar onun ahlaki değerleri zayıf olan ve düşük empati düzeyine sahip bir profil sergilemesine yol açabilir. Ya da bunun tersi olabilir. Empati düzeyi ve ahlaki yargısı güçlü olmayan genetik profile sahip olan bir birey, toplumda derin bir sevgi ve yüksek empati düzeyinde yetiştirildiğinde, kötü genetik miras, gelişimsel süreçlerle epigenetik olarak baskılanacak ve birey toplum içinde ahlaki değerleri ile kendini gösteren bir yaşam örneği verebilecektir.

Bir toplumun temel sosyal yapısı, sahip oldukları ilkeler ve temel değerleri dikkate alınmadan ahlaki değerlerin yargılanması doğru değildir. Ahlakı ortaya çıkaran nedenleri anlamak, ahlaka aykırı davranışların nedenlerini de anlamamızı sağlar. Bir davranışı ahlak dışı olarak değerlendirmeden önce o toplumun ve bu davranışı yapan bireyin ayrı ayrı dikkate alınması gerekir. Topluma özgü ahlaki değerler kadar bireyin büyüme ve gelişme döneminde yaşadığı süreçler de göz önüne alınmalıdır.

Üst düzeyde bir güven ile kurulu bir toplumda ahlaki bir yapı içinde antisosyal kişilik bozukluğu olan bireylerin varlığı, kuzular arasında bırakılmış kurt gibidir. Tüm bireylerin eşit derecede empati kurduğu, ahlaki değerlerin suiistimal edilmediği, insanların birbirlerine güveninden dolayı bir zarar görmediği bir dünyada yaşayabilmek muhakkak ki çok güzel olurdu. Ahlaki değerlerden istifade eden güven mekanizmasını suiistimal ederek haksız yarar temin eden hileciler ve psikopatlara karşı korunma mekanizmalarına yeterince sahip değiliz. Ahlakın kalabalık toplumlarda kontrol edilebilmesi ve kendimizi koruyabilmek için geliştirdiğimiz kalkanlardan kurumsal olanı ise hukuk mekanizması ve kanunlardır.

Ahlak sadece insana özgü müdür?

Ahlak kavramı sadece insana özgü değildir. Ahlak, canlı türleri üzerinden değil canlının sosyal özelliklerine bağlı olarak şekillenmiştir. Canlılarda ahlakın olmasına neden olan temel etken, sosyalleşmedir. Grup halinde yaşayan ileri zihinsel becerilere sahip birçok canlıda yapılan gözlem ve araştırmalar bu canlıların ahlakın temel ilkelerine sahip olduklarını göstermektedir. Onları daha fazla gözleyip daha yakından tanıdıkça ahlakın sadece bize özgü olmadığını daha iyi anlıyoruz. Sosyal canlılar, ahlak yasaları olarak nitelendirebileceğimiz temel sosyal özelliklere sahiptirler. Ya da tersten düşünerek eğer bir canlı türü ahlaki değerlere uyan özelliklere sahipse o türün sosyal olduğunu söyleyebiliriz. Ahlak sosyalleşme ile birlikte evrilmiştir. Sevgi, şefkat, yardımlaşma, teselli, bağışlama ya da af dileme gibi davranışlar sosyal canlılarda görülen durumlardır. Sosyal canlılar bir takım oyuncusu gibi davranırlar ve bu takım oyununu kurarken belirli sosyal kurallara uymak ve ahlaki değerlere sahip olmak başarıyı arttıran bir durumdur. Tüm sosyal canlılarda temel ahlaki değerlerin olduğunu görürüz. İnsanın sosyal bir canlı olmasının sonucu olarak ahlak insan topluluklarında vücut bulmuştur. İnsan ahlakı yaratmamıştır. Ahlaki edinimlerin şekillenmesi ile insan, insan olmuştur.

Ahlak kavramı sadece insana özgü değildir.

Son yıllarda sosyal canlılar üzerinde yapılan etraflıca araştırmalar ahlâkın doğası ile ilgili tartışmalara açıklayıcı cevapların bulunmasını sağlamıştır. Bu alandaki gözlemleri doğrulayan bu araştırmalar, sosyal hayvanların içinde bulundukları grubun yararına kendi bireysel avantajlarından vazgeçerek kendi çıkarlarını frenleyecek kurallar geliştirdiklerini artık bilimsel yöntemlerle de ortaya koymuşlardır. Daha henüz 20. yüzyılın sonlarında başlayan ve 21. yüzyılın başında içinde olduğumuz bu yıllarda bu konuda kapsamlı çalışmalar yeni yeni yapılıyor ve sosyoloji biliminin dikkatine sunuluyor. Hayvanlar üzerinde çalışma yapan primatolog Frans de Waal gibi araştırmacıların özellikle insana daha yakın olan sosyal primat türleri üzerinde yaptıkları yaygın gözlem ve araştırmalar ahlaka bakışı değiştirecek güçlü sonuçlar ortaya koymuştur. Bu araştırmalar felsefecilerin ve psikologların ahlakı tanımlarken uzun zamandır kurguladıkları çerçevelerini kırmış ve ahlâkın biyolojik bir davranış olduğunu göstermiştir. Bu araştırmaların da gösterdiği gibi, ahlâkın kökenlerini araştırırken biyoloji ile sosyoloji bilimlerinin aynı dilden konuşmasını sağlayabilen, ele alınabilecek tek çerçeve evrimdir.

> Ahlak, canlı türleri üzerinden değil canlının sosyal özelliklerine bağlı olarak şekillenmiştir.

Grup içinde sosyal kurallarla belirlenen bir iç yapının olması, grubun başarısı için gereklidir. Tüm sosyal canlılarda gözlenebilen bu iç yapıyı oluşturan etik değerlerin bize en tanıdık gelen şeklini şempanzelerde görürüz. Şempanzelerin, bireylerin kontrolü altında tutulmakta olan toplumsal kuralları vardır. Yaşlılar, gençleri insanlarda olduğu gibi uyararak terbiye ederler. Genç şempanzeler, yaşlı dişinin yavrusuna kötü davranır, yiyeceğini kaparlarsa ya da dişiler alfa erkeğini tımar ederken erkeğin yanından ayrılmazlarsa, bu yaşlı dişilerin, ge nçlere bizim üslubumuza çok benzer bir şekilde hadlerini bildirdikleri görülmektedir. Bu çoğunlukla açık bir saldırganlık göstermeden olur.

Gençlerden yüz çevirmeleri, yiyecek paylaşmayı ya da bir tımar talebini reddetmeleri gibi duygusal bir baskı şeklindedir. Bu şekilde davranış, bir anlamda gruptan dışlanma tehdidi̇dir ve gençler bundan dolayı kendilerini çok kötü hissederler. Frans de Waal gözlemlerinde, gençlerin bundan duydukları rahatsızlığı bir öfke kriziyle göstermeye çalışsalar bile yaşlıların hiç oralı olmadıklarını ve bundan etkilenmemiş gibi davrandıklarını belirtmektedir. De Waal'ın araştırmaları ile primatlardaki ahlaki temel ilkelerin gözlenmesi insanda ahlakın nasıl gelişebileceğinin anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Primatlarda gözlenen dört temel öğeden hareketle, ahlaki sezgisel sürecin, insanda aşama aşama nasıl evrim geçirerek gelişmiş olabileceğini anlamak kolaydır. Bu dört temel kural; iyi geçinmek çatışma sonrası uzlaşı, empati, toplumsal kuralları öğrenme ve

karşılıklılık duygusudur. Primatlar, hem hayvanat bahçelerinde hem de doğada yapılan gözlemlerde bu temel davranış örneklerini açıkça sergilerler. Söz konusu rakip gruplar olduğunda bu ilkeler tam tersine dönebilir. Gruplar arası çatışmalar kanlı olabilir. Rakip grupların üyelerini sayıca az olarak yakaladıklarında saldırıp öldürebilir hatta katliam dahi yaparlar. Ancak grup içinde maymunların da gerçek empatik algılamaları ve ahlaksal duyguları bulunmaktadır. Arada kendi grubunun üyelerinden birisiyle bir çatışmaya girseler de grubun varlığını sürdürmesini sağlayan kurallardan nadiren uzaklaşırlar.

Darwin ahlakı sosyalliğin evrimi ile ilişkilendirmiştir ve insanda ahlakı hayvanlardaki sosyalliğin bir devamı şeklinde görmektedir. Evrim kuramını ortaya koyduğu kitabı Türlerin Kökeni'nde insanın evrimine değinmemişti. Ancak bundan on iki yıl sonra kaleme aldığı İnsanın Türeyişi kitabında insanın huy, karakter özelliklerinin ve insanın sosyal yapısının nasıl evrildiği konularından bahsetmişti. Bu kitabında şöyle yazmıştı; "Bir hayvan her ne kadar açık sosyal içgüdülere sahip olsa da kaçınılmaz olarak bir ahlak duygusu ya da bilincine erişir. Ve bu duygu ya da bilinç, onun zihinsel yetilerini iyi geliştirilmiş ya da en az insandaki kadar geliştirilmiş bir konuma yükseltir."

Darwin ahlakı sosyalliğin evrimi ile ilişkilendirmiştir ve insanda ahlakı hayvanlardaki sosyalliğin bir devamı şeklinde görmektedir.

Darwin diğer yandan insandaki ahlaki değerlerin hayvanlarda gözlenen ahlaki ilkelerle büyük farklılıklar göstermekte olduğunu gözlemişti. Ancak insanlar, hayvan atalara sahip olduğuna göre bu farklılığın evrim açısından açıklanması gerekiyordu. Ona göre, eğer bu farklılığı biyolojik evrimsel ilkelerle kanıtlamak gerekirse, insanların insansı maymunlardan ayrılma noktalarından itibaren çok uzun bir sürenin geçmiş olması gerekiyordu. Ancak biyolojik evrimle açıklanması zor olan bu durum, biyolojik evrime göre çok daha hızlı bir değişim sağlayabilen kültürel evrimin ilkeleriyle açıklanabiliyordu. Kültürel evrimde, bilgi ve görgü akışının bir sonraki nesli beklemeksizin yatay olarak toplum içinde hızlı bir şekilde olması mümkündü. Kültürel evrim ilkeleri, hayvanlardan önemli bir farklılığımız olarak görülen bu ahlaki değerlerin, neden çok daha kısa bir zaman içinde ortaya çıktığını anlamamızı sağlamıştır. Sosyalleşme şeklimiz ve yapımız bunu mümkün kılmıştı. Sosyal hayvanlarla başlıca farkımız, ikincil ahlaki ilkelerde olmaktadır. Temel ahlaki ilkeler, biyolojik evrimle şekillenirken ikincil ahlaki ilkeler daha çok kültürel evrim etkisinde şekillenmektedir.

Ahlakın en temel ilkelerinden olan ve ahlakla iç içe değerlendirebileceğimiz fedakârlık insan davranışında özel bir kavramdır. Burada biraz fedakârlık üzerinde duracağız.

Fedakârlık

İnsanı en çok neyin mutlu ettiği konusunda muhakkak düşünmüşsünüzdür. Aklınıza gelebilecek birçok cevap arasında en önemli olanlardan birisi de bulunduğunuz topluluk içinde bir işe yaradığınız hissini yaşamaktır. Bu his çok derinlerde içimize işlenmiştir. İnsanlar yaşamları boyunca sosyal bir canlı olarak bir işe yaramanın verdiği hazla varlıklarını devam ettirirler. Maddi imkanları çalışmayı gerektirmeyecek kadar iyi olanlar bile ancak grup içinde işlev gördüklerini hissettiklerinde mutlu olduklarını bilir ve çalışırlar. Çalışmadığımız, üretmediğimiz zaman mutsuz oluruz. Burada faydalı olduğu hissini yaşamak önce gelir. Bu, grup seçiliminin ve içimizdeki kabilenin bize yaşattığı bir histir. Grup bağlılığını sağlayan temel birleştirici unsur sevgi hissidir. Sevgi hissi grup üyelerine karşı olabileceği gibi grubu bir arada tutan bir sembol ya da sebebe karşı da olabilir. Sevgi hissinin sağladığı mükafat, fedakârca davranışları mümkün kılar. Grup ancak bireylerin katkısıyla ayakta kalabilir. Grubun üyesi olan bireyler kendilerinden daha çok grubunu dikkate almak durumundadırlar. Grup yaşamında bireyler katkılarının karşılığını hemen almazlar. Hatta katkılar karşılıksız olabilir ve almadan vermeyi de gerektirir. Gruba katkıda bulunanlar grubun takdirini kazanır. Katkı sağlamayan bireyler ise hoş görülmez. Grup içinde, bireyler grup yararına özverili davranışlar gösterirler. Bu, bazen yaşamını ortaya koymak gibi çok ileri boyutlarda olabilir. Bu davranışları mümkün kılan başlıca iki etken grubun sevgi ve takdirini kazanmak ve grubun nefretinden kaçınmaktır.

> Fedakârca davranışlar, bireysellikten toplumsallığa geçişi sağlayan sosyal evrimin doğal bir sonucudur.

Fedakârlık olmadan iş birliği içinde olmak, paylaşmak, birlikte bir şeyler üretmek ve dayanışma olmaz. Grup üyelerini bir arada tutan en güçlü bağlar fedakârca davranışlarla ilgilidir. Fedakârca davranışlar, bireysellikten toplumsallığa geçişi sağlayan sosyal evrimin doğal bir sonucudur. Tüm sosyal canlılarda fedakârlık örnekleri görürüz. Birey seçiliminde fedakârlığın yeri yoktur. Sosyal olmayan canlı türlerinde fedakârlık görülmez. Fedakârlığın en yaygın şekliyle sosyal olmayan birçok türde de görülen örneği, ebeveyn bakımıdır.

Kediler sosyal bir tür değildir. Diğer kedilerle iş birliği yapmaz ve yardımlaşmazlar. Sadece kendi yavruları için özveride bulunurlar. Türün devamlılığı buna bağlıdır ve yavruları büyütebilmek için fedakârlık kaçınılmazdır. Ancak köpekler doğada sosyal özelliklere sahip kurt atalarına benzer şekilde sosyal canlılardır. Birbirlerine ve sürü üyesi olarak gördükleri insanlara karşı fedakârca davranış örneği sergilerler.

Kediler sosyal bir tür değildir. Diğer kedilerle iş birliği yapmaz ve yardımlaşmazlar. Sadece kendi yavruları için özveride bulunurlar.

Yaşamı bir grubun üyesi olmaya bağlı olan türlerde fedakarlığın neden evrimleştiğini anlamak zor değildir. Kendi türümüzde yaygın olarak örneklerini gördüğümüz fedakârlığın hayvanlar aleminde örneklerini gösteren birçok sosyal canlı türü vardır. Bunlar içinde vampir yarasalar örneği çok vurgulayıcıdır. Vampir yarasalar, besin paylaşımı yaparak fedakârlık örneği gösterir. Besinin elde edilmesi her zaman mümkün olmadığından, paylaşım grup için önemlidir. Araştırmalar erişkin bir vampir yarasanın bir gecedeki kan emme girişiminin yaklaşık %93 oranında başarıyla sonuçlandığını gösterirken, genç olanların ortalama üç gecede bir kan emme şansına sahip olarak yuvaya dönmekte olduğunu göstermiştir. Bu nedenle o gece kan emebilenler, emmeyenlerle paylaşır. Böyle bir paylaşım olmasa, peş peşe üç gece besin elde edemeyen genç yarasaların açlıktan ölecekleri açıktır. Yarasa nüfusu, böyle bir doğal sınırlama karşısında ancak bir dayanışma içinde davranarak varlığını devam ettirebilir.

Fedakârlığın bir diğer örneği, grup içindeki bazı bireylerin üremekten vazgeçmesi şeklinde olabilmektedir. Arı ve karıncalarda koloninin çoğu üyesi üremez. Kurtlarda sosyal yapı sadece alfa çiftinin üreyeceği şekilde kurgulanmıştır. Diğer üyeler üreme hakkından vazgeçmiştir. Kurt sürüsünün yaşam koşullarına uyumu için en doğru çözüm budur ve bu sürünün diğer üyelerinin fedakarlığı anlamına gelmektedir. Grubun yararı için biyolojik evrimin getirdiği iş bölümü çerçevesinde bireysel güdülerinden vazgeçmişlerdir.

Sosyal böceklerde fedakarlığın çok vurgulayıcı özel örnekleri görülmektedir. Arılar koloniyi korumak için başka hayvanlara saldırır. Arı, tek bir sokma sonrasında bağırsak ve iç organlarını da iğnesiyle birlikte soktuğu canlıda bırakır ve sonra hayatını kaybeder. Bir karınca kolonisini saldırıdan koruyan asker karıncalar bunu yaşamları pahasına yapar. Ancak bu fedakârlık sayesinde kolonin devamlılığı sağlanır.

Karıncalar yaralı bireylere bakar ve onları tedavi ederler. Açık yaralar, büyük bir sağlık riski oluşturur. Bu riskleri azaltmak için sosyal canlılar çok farklı evrimleşmiş çözüm yollarına sahiptir. Bu konuda yaralıların bakımı ve iyileştirilmesi ile ilgili Frank Erik T. Wehrhahn Marten ve Linsenmair Kve tarafından yapılan bir çalışma, grubun gücünü ayakta tutacak şekilde yaraların tedavisinde biyolojik bir sürecin yanı sıra sosyalliğin rolünü de anlamamız yönünden güzel bir örnektir. Yapılan çalışmada termit avlayan karınca olarak bilinen megaponera analis türü karıncaların termitlerle girdikleri savaş sonrasında aldıkları açık yaralara yönelik bireysel ve sosyal düzeydeki davranışları incelenmiş ve organize sosyal yara tedavisi gösterilmiş. Termitlere yapılan baskınlarda termit kolonisinin askerleri, savunma sırasında karıncaların bacaklarını ısırarak yaralamakta ya da koparmaktadırlar. Yaralı karıncalar, arkadaşları tarafından yuvalarına geri taşınır ve tedavi edilir. Tedavi edilmeyen karıncalarda 24 saat içinde ölüm oranının enfeksiyonlardan dolayı %10'dan %80'e çıkmakta olduğu bilinmektedir. Araştırıcılar, yaralı karıncaların yuva içinde arkadaşları tarafından tedavi edilişini gözlemişler. Çalışmada, beş bacağın kaybı gibi ağır yaralanan karıncaların kurtarılmaya teşebbüs edilmediği gözlenmiş. Ancak bunun, yardım eden karınca tarafından değil de özellikle yaralı karıncaların tepkisizliği ile olduğu görülmüş. İlginç bir şekilde, hafif yaralanan karıncalar da yuva arkadaşlarının yakınında daha fazla yaralanmış gibi davranmaktaymışlar. Bu çalışma, karınca kolonisi bireylerinin açık yaralanmalarından doğan zararı en aza indirmek için pıhtılaşma ve yara onarımı gibi bireysel düzeyde bir adaptasyon dışında kurtarma ve tedavi gibi sosyal düzeyde bir adaptasyonun da olduğunu göstermiş. Ayrıca kurtarma ve tedavi konusundaki kararların çoğunun kurtarıcı ve tedavi edici karınca tarafından alınmadığını, bu davranışların yaralı karınca tarafından da düzenlendiği görülmüş.

Doğada hayvanlar grup üyeleri için özveride bulunurken kabul edilebilir bir riske girebilirler. Çoban köpekleri sürüyü korumak için rakip gruplarla ya da saldıran kurtlarla ölümüne bir mücadeleye girebilirler. Mandalar aslan saldırısına maruz kalan arkadaşlarını aslanların elinden kurtarmaya cesaret edebilmektedir. Bu özveri sosyal grup bağlarıyla orantılıdır. Bağları güçlü olmayan sosyal gruplarda fedakârlık çoğu zaman kendi yaşamlarını tamamıyla feda edecek düzeyde olmaz.

Fedakârlık, sosyalleşme düzeyi yükseldikçe, daha ileri boyutlara ulaşır. Maymun grupları, grup içi dayanışma örnekleri gösterirler. Gruptan ayrılan maymunlar için vahşi doğada yaşam zordur. Yaşamlarını sürdürebilmek için grubun desteğine gereksinim vardır. Bu şekilde sürü içinde, engelli bireylerin bakılması ve korunması mümkündür. Bunun birçok örneği vardır. Babunlar ve makaklar gibi primat gruplarında fedakârlığın ileri örnekleri görülebilmektedir. Japonya'da bir makak grubu içerisinde doğuştan elleri ve ayakları ileri derecede sakat olan, yürümekte zorlanan ve hiç tırmanamayan bir dişinin, grubu tarafından bakılarak benimsenmiş olması ve aynı zamanda beş yavru yetiştirmiş olması, primatlarda bu durumun hangi noktalara gelebileceğini gösteren iyi bir örnektir. Tanzanya'da şempanzelerle 45 yıl yaşamış olan ünlü İngiliz primatolog Jane Godall şempanzelerin, hayatlarını riske ederek birbirlerini tehlikeli durumlardan kurtardıklarına çokça şahit olmuştur. Hatta bir yetişkin erkek şempanzenin, bir yavru şempanzeyi derin suda boğulmaktan kurtarmaya çalışırken yaşamını kaybettiğini gözlemiştir. Filler ya da yunuslar da benzer fedakârlık örnekleri göstermektedirler. İnsan topluluklarında da fedakârlığın çok ileri örneklerini görebilmekteyiz. Arkeolojik buluntular, insanın atası konumunda olan Homo türlerinde hasta ve yaralılara bakım yapıldığını gösteren örnekler sunmaktadır. Grup için kendini feda etmenin en ileri örnekleri savaşlarda ülkeleri için yaşamlarını feda eden askerlerdir. Japon kamikazeler ait oldukları büyük grubu yani ülkelerini koruyabilmek için uçaklarıyla ölüm dalışı gerçekleştirdiler. Bu en üst düzey fedakârlık örneğidir ve benzeri örnekler ancak sosyal böceklerde görülebilmektedir.

Doğada hayvanlar grup üyeleri için özveride bulunurken kabul edilebilir bir riske girebilirler.

İnsan topluluklarında fedakârca tutum ve davranışlar yüksek ahlaki değerler olarak görülür. Topluma katkıda bulunan özverili bireysel çabaların sergilenmesi, hayırseverlik, bilim insanlarının çabaları, kendini riske ederek toplum eğitimini, sağlığını ve güvenliğini temin etmekte olan meslek grupları toplumun takdiriyle ödüllendirilmektedir. Toplumlarda örnek alınan ve sevilen karakterler cesaret ve hayırseverlik şeklinde fedakârlık sergileyen bireylerdir. Çocukların en çok özendiği meslek grubu itfaiyecilerdir. İnsanlar gerçek fedakârlık yapma potansiyelini içinde barındırır. Hastaya, yaralıya, ihtiyacı olana yardım etme, yakınını kaybedenlere destek olma, hatta tanımadıklarımız için hayatımızı bilerek riske atma bakımından benzersiz bir konumdayız. Acil durumlarda hiç kaçınmadan başkalarına yardım etmekten çekinmeyen birçok insan gösterdikleri kahramanlık için de "yapmam gerekeni yaptım", "kim olsa aynı şeyi yapardı" der. Çoğu zaman da kendi kimliklerini dahi belirtmeden olay yerinden ayrılır. İnsanı fedakârlık yapmaya iten şey karşısındaki kişinin çaresizliğini gördüğünde yaşadığı içsel acıdır.

Bazen fedakârlık grup üyelerini ahlaklı olmaya davet ederek yapılır. Grup bireylerinin, zarar görme riskini göze alarak grup düzenine aykırı davrananları, hilecileri ve bedavacıları uyararak cezalandırılmaları da grup içi adalet hissinin getirdiği bir fedakârlık örneğidir. Grubun ahlakının bir teminatı da grup üyelerin tepkileridir. İçimizden gelen bir dürtüyle ahlak yasasını ihlal eden bireyleri uyarmak zorunda hissedebiliriz.

Bireylerin ahlaka aykırı davrananları uyarması, grubun iç dengelerini düzenlemek için var olan derin bir sosyal içgüdüdür. Bedavacının cezalandırması ya da yanlış yapanın uyarılması, guruba bir yarar sağlar. Grup içi dengeler bu şekilde kurulmuştur. Yöneticisine haksız olduğunu söylemek, gördüğü bir suç eylemini ihbar etmek, bir protesto gösterisine katılmak, kuyruk beklerken araya giren kişiye müdahale etmek ya da trafik kuralını ihlal eden birini uyarmak şeklinde olabilir. İnsanlar böyle bir davranışla risk alırlar. En iyimser durumda zaman kaybetmek gibi bir bedel ödenir. Bu bedel daha ileri boyutlara ulaşabilir. Patronunuzu uyararak işinizden olabilirsiniz ya da uyarılan kişinin tepkisi ve saldırısı bir şiddete maruz kalmanıza neden olabilir. Bu gibi fedakârca cezalandırıcı davranışların yürütülmesi beynin aynı zamanda acı, öfke ve tiksinti hisleriyle de devreye giren ön insula bölümünü harekete geçirir. Bu davranışların getirisi, toplumda düzenin pekişmesi ve toplumsal kaynakların bencilce kullanımının önüne geçilmesidir. Toplumun yararını gözeten bu cezalandırıcı davranışlar akil yollarla yapılan hesapların bir sonucu değildir. İçimizdeki rahatsız edici bir hisle ilgilidir.

Gerçek fedakârlık davranışları kabilenin ortak çıkarları üzerinde temellenmiş bir içgüdüdür. İnsanlar zor da olsa grubun yararına olan davranışları yapmaya, ahlaklı olmaya ve kendilerini tehlikeye atacak olsalar da başkalarına yardım etmeye yatkındır. Bu davranışların ortaya çıkması özgecil fertlerden oluşan toplulukların, bencil fertlerin oluşturduğu düzensiz topluluklardan daha başarılı olması sayesinde olmuştur. Grup seçilimi ile grup içindeki bireyler arasında gruba fayda sağlayan fedakârca davranışlar ön plana çıkmıştır.

Ahlaki kurallar kesin midir?

Ahlaki kurallar çok görecelidir. Özellikle ikincil ahlaki kurallar gruptan gruba veya bir grup içinde zamanla değişir. En değişmez görülen "çalma", "yalan söyleme", "öldürme" kuralları olan temel ahlaki değerler dahi göreceli olabilir ve koşullara göre değişebilir. Örneğin fikir hırsızlığı bir çalma eylemidir. Ancak bunun sınırlarını tam olarak ortaya koyabilmek mümkün değildir. Birbirinin zamanını çalma konusunda ise çok daha dikkatsiziz. Diğer yanda yalan söyleme konusunda da benzer bir durum söz konusudur. Sıklıkla yalanlara başvurulur. Hepimiz her gün pembe yalanlar söyleriz. Öldürme ilkesi, insanın başka canlı türlerini öldürmesi söz konusuysa neredeyse hiç geçerli olmaz. Bir savaş durumu söz konusuysa bu ilke kendi türümüz için de geçersiz olur.

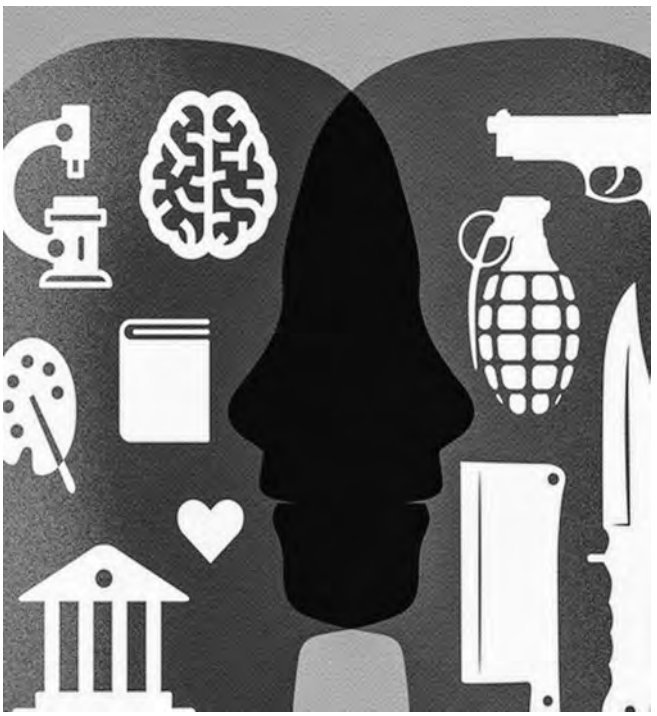

Ahlaki kurallar çok görecelidir.

Tüm bu ilkelerin birleştiği ve ahlakın temel ilkesi olan "sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma" ilkesi üzerinden düşündüğümüzde burada da görecelilik söz konusudur. Özellikle klasik bir örnek olarak mazoşist bir insanın bunu kendi üzerinden tanımlayarak başkasına zarar verme eylemine dönüştürmesi söz konusu olabilir. Aslında mazoşist bir insanın başkasına zarar vermesi sadistçe bir eylemdir ve bu bakış açısı kendi içinde çelişir. Ancak burada yine ahlakın tanımı ile ilgili temel bir yanılgı vardır. Çünkü ahlâkın temel ilkesi olan sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma ilkesinde amaçlanan şey derin empati hissinin varlığını temin etmektir. Yani bu da karşımızdaki kişinin istemediği şeyi ona yapmamak anlamı taşır. Ahlaklılık bir anlamda karşımızdakinin ne istediğinin ya da ne istemediğinin farkında olabilmektir. Tüm bu sıra dışı durumlara rağmen temel ahlaki kurallar, toplumdan topluma ya da zamanla değişme göstermeksizin varlığını korumaktadır.

Temel ahlak kuralları neden zamanla değişmez?

Ahlak sosyal evrimin sonucu olarak ortaya çıkan ve grupların iç düzenini belirleyen bir doğa yasasıdır. Toplumun bir arada yaşamasını belirleyen kurallar bütünüdür. Doğa yasaları doğal koşullarla oluşmuştur. Temelinde yer alan etkilerin ve buna karşı tepkilerin ne olduğu bilinir. Açıklamaları da doğal yollarla yapılabilmektedir. Temel ahlak yasalarını belirleyen neden değişmedikçe bu yasalar da varlığını koruyacaktır. Ahlak yasalarını belirleyen toplumun sosyal yapısıdır. Eğer bir toplum sosyal bütünlüğünü koruyarak varlığını devam ettirmeye devam ediyorsa ahlak yasaları da değişmez. Ancak ahlakı ortaya çıkaran temel neden değişirse ahlak yasaları da değişebilir. Doğal koşullar bunu gerektirdiği için sosyallikten vazgeçmekte olan bir canlı türünün zamanla ahlak yasalarını kaybedeceği ve ahlaki ilkelerden uzaklaşacağı söylenebilir. Tam tersi olarak bir canlı türü sosyalleşmeye başladığında ise zamanla ahlak yasalarına daha çok tabi olacak ve ahlaki değerler kazanacaktır. Kedigiller içerisinde bir tek aslanda belirgin bir sosyal yapı bulunmaktadır. Bu da aslanın sosyal yeteneklerinin sonradan geliştiğinin açık bir göstergesidir.

> Eğer bir toplum sosyal bütünlüğünü koruyarak varlığını devam ettirmeye devam ediyorsa ahlak yasaları da değişmez.

Ahlak yasalarının ortaya çıkışı aynı bir balığın yüzgecinin ya da bir kuşun kanadının ortaya çıkışı gibidir. Bir canlı türü eğer su yaşamına geçiş yapıyorsa, su ortamının kuralları geçerli olur. Suda yaşam için yüzgeç gerekir. Eğer bir memeli suya geçiş yaparsa zamanla evrimsel ilkeler onun bacaklarının yüzgece dönüşmesine neden olacaktır. Bir zamanlar kara memelisi olan fok, balina ya da yunuslar suya geçiş yaptıklarında zamanla bu şekilde yüzgece sahip olmuşlardır. Eğer bir kuş su yaşamına geçerse bu kez kanatlar yüzgeç olacaktır. Penguenin vücut yapısı buna göre şekillenmiştir. Tüm kuşlar kanatlarıyla konforlu bir uçuş sağlarlar. Eğer bir memeli, hava alanına geçerse bu kez kanatlara sahip olması gerekir. Yarasaların ön ayakları bu şekilde evrilerek kanata dönüşmüştür. Sonuçta doğal koşullar şekli belirler. Sudaysanız yüzgeç, havadaysanız kanat gerekir. Sosyal bir canlı iseniz bu kez ahlak gerekir. Temel ahlak kuralları da bu nedenle değişmez. Çünkü sosyal canlılarda hayati bir yapı olan grup yapısının devamı buna bağlıdır.

Ahlak ilkelerinin toplum tarafından korunması

Toplumda ahlaki değerler çoğunluğun sahip olduğu değerlerdir. Baskın kültürler, liderler ya da dini veya siyasi güçlerin etkileriyle ahlaki normlar değişebilir. Belirlenen normlar toplumun tepkileri ile kontrol edilir. Ahlaklılığın devamını sağlayan önemli bir etken toplumun sizin davranışınıza verdiği tepkidir. Toplumun ahlakı, bireylerin ahlakı için belirleyicidir. Ortalama ahlaki değerlere sahip olan çoğunluk, toplumun ahlaki değerlerini gözetir. Doğuştan genetik yolla gelen empati düzeyiniz ya da ahlaki yargı seviyeniz ne olursa olsun toplumun ahlak yasalarına uymak zorunda kalırsınız. Bu, toplumsal kontrol mekanizmaları tarafından yönetilir. Bireyler toplumun normlarına uymak zorundadır .

Her ne kadar bireyler arasında ahlaki değerler açısından uç sınırlarda olan bireyler bulunsa da toplumun ahlakı, genetik olarak edinilmiş temel ahlaki ilkeler çerçevesinde çoğunluk tarafından belirlenir. Bu bireyler kendi yapısal özellikleri dışına çıkıp bir anlamda rol yaparak topluma uyum sağlamak zorundadır. Bireyler toplumun tepkilerine karşı her zaman dikkatli davranırlar. Hiç kimse toplumu göz ardı ederek varlığını sürdüremez. Toplumun belirlediği ve gözettiği kurallara mutlak bir şekilde uyma ihtiyacı duymamızın temel nedeni yalnız kalma korkusudur. Toplumsal kurallara uymamızı, ahlaklı davranmamızı ve grup için fedakârlık yapmamızı bir yandan vicdanımızdaki ahlak yasası belirler. Diğer yandan reddedilme ve yalnız kalma korkusu da bunu belirleyen bir başka nedendir. Toplumdan reddedilmek büyük bir risktir.

Yalnız kalma korkusu

Bu korku insanın sosyal evriminin ilk aşamalarından beri var olan bir durumdur. Primat atalarımız ağaçlardan indiğinde yırtıcı tehdidi nedeniyle birlikte olmak zorundaydılar. Grup dışı kalan, gruptan reddedilen bireyler kolayca yırtıcılara yem olmaktaydı. Gruba aykırı davranış, yaşamla uyuşmayan bir duruma neden olmaktaydı. Bu oldukça derin bir korkudur. Bu korkuyu en iyi tanımlayan durum sosyal başarısızlıklara karşı verdiğimiz tepkilerdir. Örneğin toplum içerisinde küçük düşme korkusu büyük bir endişe kaynağıdır. Reddedilmek istemeyiz.

Bir ders sırasında sözlüye kalkmak ya da bir toplulukta söz almak çok streslidir. Özellikle o topluluk ile henüz bağlar kurulmadıysa ya da o grubun henüz tam kabul edilmiş bir üyesi değilseniz bu heyecan çok daha büyüktür. Bir toplantıdan önce herkesin fikirlerini yakın arkadaşlarına rahatlıkla anlattığı ancak tüm grubun katıldığı toplantıda bu fikirlerin dile getirilemediğine çokça şahit olmuşsunuzdur. Birçok kişi bir grup önünde söz almak, fikir belirtmekten şiddetle korkar. Kalbiniz göğsünüzden fırlayacakmış gibi küt küt atar, soğuk soğuk terlersiniz, bazı kişilerin yüzü kızarır. Bu tepkiler vücudun doğal bir tehditle karşılaştığında da ortaya çıkan tipik korku tepkilerinin hemen hemen aynısıdır. Savanada bir aslan ile karşılaştığınızda aynı tepkiler ortaya çıkar. Vücudunuz bu durumda sizi hızlı tepki verecek şekilde bir otomatik programa almaktadır. Bu program sizin standardın üzerinde bir performans gösterebilmeniz için gerekli fırsatı sağlar. Kanınızda dolaşan adrenalin sizi, bir anlamda, turbo moduna alır. Kalp atışınız artar. Aynı hormonun bir yan etkisi olarak yüzünüz kızarır. Terleme ise tamamıyla savana ortamı için ayarlanmış bir savunma mekanizmasıdır ve aslında gün ortasında Afrika sıcağında sizin güneşin etkisiyle aşırı ısınmanızı engellemek için bir soğutma sistemidir.

Toplumda ahlaki değerler çoğunluğun sahip olduğu değerlerdir.

Sosyal stres ile doğal tehdidin getirdiği stres gibi birbiriyle hiç ilişkisi olmayan bu iki durumun vücudumuzda oluşturduğu tepkilerin bu denli benzer olmasının temel nedeni, her iki durumun da bizi yaşamsal olarak aynı şekilde tehdit eden içgüdüsel tepkiler olmasıdır. Toplumun önünde sizi küçük düşüren bir davranış risklidir. Reddedilmenize neden olabilir, gruptan dışlanabilirsiniz. Doğada sosyal canlılar sürüden reddedildiğinde yalnız kalır ve ölürler. Toplumun bireyi olduğunu hissetmek sosyal yaşamda doyurucu bir his sağlar. Bu hissi kaybetmek istemezsiniz. Atalarımız bir grubun üyesi olacak şekilde seçilime uğramışlar ve varlıklarını bu şekilde devam ettirebilmişlerdi. Varlıklarını bir grubun üyesi olarak sürdürmek onlar için çok önemliydi. Dışlanma ise hayati olabilecek bir riski getiriyordu.

Yalnız kalma korkusu, sosyal evrim sürecinde seçilim etkileriyle zamanla artarak yaygınlaşmış bir korkudur. Grubun beklentilerine uyan ve yalnız kalma korkusuna derince sahip olan bireyler nesiller boyunca hayatta kalmışlar. Bu korkuya sahip olmayanlar ise gruptan uzaklaşmış ancak hem yırtıcılar tarafından avlanarak varlıklarını devam ettiremedikleri için hem de üreme fırsatına sahip olmayarak genlerini sonraki nesillere aktaramadıklarından seçilime uğramışlar ve böylece gen havuzunda bu özelliklere sahip genetik yapı gittikçe azalmıştır.

Sosyal evrimin karanlık yüzü

"Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma" ilkesi her zaman geçerli bir ilkedir. Ancak bir durumda geçersizdir. İnsanın sosyal evrim sürecinde yaşadığı gruplar içinde grubun başarısı için ortaya çıkan fedakârca iş birliği ve dayanışmayı sağlamakta olan temel ahlak yasaları grubun varlığını sağlayan ve bir bütün olarak doğada başarısı için gerekli olan yasalardır. Ancak grubun sınırları dışına çıkıldığında bu yasalar geçersiz olur. Bir grubun üyeleri, birbirlerine karşı duydukları sevgi, özveri ve yardımlaşma hislerini rakip gruplara karşı duymazlar. Yaygınca grubun rakibi olarak gördüğü bireylere karşı bu hisler tam tersi olarak şekillenir. Rakip gruplar düşman olarak görülür ve onlar için bu kez yıkıcı hisler beslenir. İnsan sosyalliğinin evriminde ortaya çıkmış olan bu durum, öteki olarak nitelendirilenlere karşı insanlık adına utanç verici suçların işlenmesine neden olmaktadır. Bu durum ayın karanlık yüzü gibidir. İnsanın evriminde kabile yaşamı olan uzunca dönemin getirdiği kötü bir evrimsel mirastır.

İnsan sosyalliğinin evriminde ortaya çıkmış olan bu durum, öteki olarak nitelendirilenlere karşı insanlık adına utanç verici suçların işlenmesine neden olmaktadır.

Derin içgüdüler kendi tarafınızdan bakmaya programlanmıştır. Rakip grupta yer alan ve öteki olarak nitelendirilen bireylere karşı empati duyguları ve ahlaki hisler baskılanır. Tam tersi hisler ortaya çıkar. Gruplar arasındaki kutuplaşma arttığında bu hisler daha da ileri noktalara taşınabilir. Toplumlar arası kararsız dönemlerde bir liderin etkisi ya da sürü etkisinin ortaya çıkardığı gerginlikler bir anda toplumsal hareketlere dönüşerek savaş ve soykırımlar şeklinde kendini gösterebilir. Empati ve ahlaki değerler tamamen kaybolur. Ancak bu rakip grup için geçerlidir. Toplama kampında çalışan bir Nazi subayı, orada yaşanılan inanılmaz insanlık dışı işkencelere karşı hiçbir rahatsızlık duymazken, evde çocuğunun eline bir iğne battığında canı yanar.

Ahlakı borçlu olduğumuz grup yapısının, aynı zamanda rakip gruplara karşı ahlaksızca yaklaşılmasının bir nedeni olmaması için neler yapılabileceği bugün modern insanın çözmesi gerek en önemli sorundur. Bunu makalenin sonuç bölümünde tartışacağız.

Ahlaklı olmak doğrudan dindar olmanın bir sonucu mudur? Din olmadan ahlak olabilir mi?

Ahlak, sosyalleşmenin evriminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Henüz dinlerin insan toplumlarında yapısal olarak ortaya çıkmadığı dönemlerden beri derin içgüdülerle şekillenerek bireylerin vicdanında yerleşmiş olan içsel bir olgudur. İnsan sosyalliğinin evrimi, ileri aşamalarda dinlerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dinler insan topluluklarının bağlanma ve grup oluşturma için sahip oldukları derin içgüdülerin ortaya çıkardığı bağlayıcı etkilerle ortaya çıkmıştır. Başlangıçta kabile ile sınırlı olan bağlılık değerleri kabilelerdeki inanç yapıları ile karşılık buluyordu.

Dinlerin ortaya çıkmaları ve yaygınlaşmalarında ahlakın önemli rolü olmuştur.

Zamanla şehir yaşamına geçiş sonrası daha büyük gruplarla organize dinler ortaya çıktı. Dinlerin ortaya çıkışı zaten sosyal yapıların içinde mevcut olan ahlak yapısı ile birlikte olmuştu. Grupların yapısını belirleyen temel ilkeler ahlak olduğu için dinler ahlak ile bir bütünlük içindeydi ve doğal olarak dinler ahlakı da içinde barındırmaktaydı. Dinin ve ahlakın bu birlikteliği, yaygınca dinlerin ahlakı doğurduğu şeklinde yanlış bir algıya da neden olmaktadır.

Dinlerin ortaya çıkmaları ve yaygınlaşmalarında ahlakın önemli rolü olmuştur. Üç büyük tek Tanrılı dinin ortaya çıkışı ve vücut bulup varlıklarını yaygınlaştırarak sürdürebilmeleri, çok zor süreçlerin sonunda olmuştur. Ancak tüm zorluklara rağmen bu dinler yaygınlık kazanabilmiştir. Bunu mümkün kılan en önemli etkenlerden birisi de temel ahlaki ilkelerin ön planda olmasıdır. Organize dinler temel ahlak ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Tüm dini söylemlerde yüksek ahlaki ilkeler ön plandadır. Temel ahlaki ilke olan "Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma" ilkesi tüm dinlerin ana kuralıdır. Dinler

bireylerin vicdanındaki derin toplumsal sözleşmeleri harekete geçirerek yaygınlaşmıştır.

Hem ortaya çıkış şekli hem çıkış zamanı hem de dinden bağımsız olarak tüm sosyal gruplar için geçerli olduğu gerçeğinden yola çıkarak ahlakın ortaya çıkış nedeninin din olmadığını söyleyebiliriz. İnsanın bir sosyal canlı olması, ahlaklı olabilmesi için yeterlidir. Ahlak dinle bağlı değil fakat, din ahlakla bağımlıdır. Din olmadan ahlak olabilir. Ancak, ahlaksız din olmaz. Bu, dinlerin temel iddiasıdır. Temel ahlak yasaları aynı zamanda tüm dinlerin temel kurallarıdır. Ahlakın temel biyolojik ilkelerinden ve gözlenen toplumsal verilerden yola çıkarak, ahlaklı olmak için dine gerek olmadığını görüyoruz. Burada cevap verilmesi gereken bir başka soru da "Din tam anlamıyla ahlaksızlığı giderebilir mi?" sorusudur. Ya da bu soruyu "Dinler ahlakın teminatı olabilir mi?" diye de sorabiliriz. Dinler ahlaki ilkeleri önde tutsalar da dini kontrol edenlerin sahip oldukları büyük güç ve yetkileri ve inanan halkın sorgulamadan çok yüksek bağlılığı, bazı zayıflıklar oluşturabilir.

Ahlak dinle bağlı değil fakat, din ahlakla bağımlıdır.

Dinin getirdiği güç zamanla dini temsil edenlerin ahlaki kurallara aykırı davranarak inançları suiistimal etmelerine neden olabilir. Dini kontrol altında tutabilen güçler ahlaki çizgiden uzaklaştıklarında inananların dine bağlılığının güçlü etkileri, ortaya çıkacak olan tepkiyi geciktirir. Ancak tarihte de örnekleri olduğu üzere çoğu zaman geç de olsa insanların vicdanındaki ahlaki değerler devreye girmekte ve dini, ahlaki değerler üzerinden sorgulayan yeni arayışlar ortaya çıkmaktadır. On altıncı yüzyılda Katolik kilisesinde ahlaki olmayan uygulamaların gittikçe artmakta olması, zamanla toplumun tepkisine neden olarak ahlak arayışını arttırmıştır. Protestan hareketinin ortaya çıkışı ve hızlıca büyüyerek çokça taraftar bulması bu nedenle olmuştur. Bu örnek aslında dinin temel ahlak yasaları üzerinde şekillendiğini ve dinin devamını kontrol eden yapının da bu olduğunu bize gösterir. Toplumun vicdanındaki ahlak yasası, dinlerin doğuşunda rol oynadığı gibi dinlerin devamlılığı için de gereklidir.

III. Sonuç

Canlıların doğadaki yaşam koşullarına karşı mücadeleye daha fazla birey olarak birlikte devam etmeye başlamaları nedeniyle sosyallik evrilmiş ve sosyalliğin evrimi süreci de ahlakın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ahlaki değerlere sahip olmamız sosyal olmamızın bir sonucudur. Darwin, kuramının ahlakı da kapsadığını İnsanın Türeyişi kitabında açıkladı. Ahlakın insan toplulukları için önemini vurguladı. Başlangıçta kuramını tehdit eden bir durum gibi görülen ahlaki davranışlar ve fedakârlığı açıklamakta zorlanmıştı. Ancak insanları bireyler olarak değil gruplar olarak düşünerek bu problemi çözmüş, ahlakın ve fedakârca davranışların doğal nedenlerini ortaya koyarak bunların doğa yasaları olduğunu göstermişti. Bilim çevreleri ve toplumda bir farkındalık yaratma uğraşı içinde olduğundan kuramının temel biyolojik kanıtlarını ortaya koyma üzerinde yoğunlaşmıştı. Sosyalliğin ve ahlakın evrimi ile ilgili fazla çalışma yapmadı. Bununla birlikte yaptığı bu açıklamalar, ahlakın biyolojik nedenlerini anlamamızda oldukça önemli bir yol göstericidir. Onun ortaya koyduğu temel ilkeler bugün de bu sıralamayı takip ediyor. Darwin'in biyolojik evrim kuramının kabulü bile bu kadar gecikmeyle yavaş yavaş ilerlerken onun sosyalliğin evrimi ve ahlak ile ilgili söyledikleri daha da yavaş karşılık bulmakta. Bu alana yönelik çalışmaların ancak yirminci yüzyılın sonlarına doğru yoğunlaştığını görüyoruz.

Ahlak kavramı, toplumsal yaşamın bir bütün olarak varlığını sürdürmesini sağlayan ve bizler için yüce değerler olarak görülen derin bir kavramdır. Grup olarak yaşamanın avantajları ile ortaya çıkan sosyalliğin evriminde, bireyleri birlikteliğin getirdiği zorluktan uzak tutmakta hatta bir memnuniyet hissi yaratmaktadır. Birliktelik sayesinde acılar azalmakta ve sevinçler artmakta, derin sosyal içgüdülerimiz bizi toplumu korumaya teşebbüs ettiğimiz için ödüllendirmektedir. İnançların getirdiği bağlılıkla, insanın bu kavramın uyandırdığı derin hislere yüce değerler atfetmesi ve ahlak kavramını inancın devamı olarak görmesi doğaldır. Bu şekilde ahlakın sadece dinden kaynaklandığı hissi ortaya çıkmaktadır. Ancak, din olmazsa ahlak olmaz düşüncesi doğru değildir. Bu yazıda ana hatlarını detaylıca yazdığımız gibi ahlak ve fedakârlık kavramları, doğa yasaları üzerinden şekillenmektedir. Canlılığın ortaya çıkışı nasıl olduysa, ahlak da aynı biyolojik evrimin temel yasaları ile ortaya çıkmıştır. Temel ahlaki yasaların insanda olduğu gibi tüm sosyal canlılarda izlerini görebiliriz. Ayrıca kültürel dönüşümlerle şekillenen gruptan gruba değişebilen ikincil ahlak yasaları da bulunmaktadır. Bunlar biyolojik evrimin süratinden daha hızlı bir dönüşümle gelişmiş insanda diğer canlılardan farklı olarak daha ileri noktalara ulaşmıştır.

Doğaya ve topluma sevgiyle baktığımızda her zaman onun güzelliklerini görmeye eğilimliyiz. Bir kuş, bir kelebek ya da yeni açan bir çiçek, derin bir

mutluluk hissi verir. Ancak doğa sadece güzelliklerden ibaret değildir. Güzel olan yanları dışında doğada hastalıklar, bozukluklar ve acımasız bir yaşam mücadelesi de bulunmakta. Bu durum bedensel olduğu gibi bilişsel durumlar için de geçerli. Ahlakın güzel yanları olduğu gibi karanlık bir yüzü de var. Bu nedenle doğa yasalarına doğrudan dinsel yorumlarla bakılmasının ve bütün sürecin tanrıya atfedilmesinin yanlış tarafı, kötülüklerin de tanrının bir ürünü olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmasıdır. Bu, dini bakış için de yıkıcı olabilmektedir. Darwin, evrim kuramını ortaya koyduktan sonra bazı kilise mensupları bunu görmüş ve evrim kuramının yüzyıllardır Tanrı inancıyla birlikte insanın kafasında derin bir soru işareti olarak duran kötülük problemini çözdüğü fikrinde birleşmişlerdir.

> Canlılığın ortaya çıkışı nasıl olduysa, ahlak da aynı biyolojik evrimin temel yasaları ile ortaya çıkmıştır.

Ahlakın tüm güzel yanları dışında, gruba bağlı olmanın bir sonucu olarak insanın tarafçı doğasının getirdiği kötü bir yanı vardır. İnsan doğasının bu karanlık yanı, savaş ve soykırımlar gibi en derin insanlık suçlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ait olduğumuz gruba karşı derin bir sevgi duyarken, öteki olarak gördüklerimizden de nefret etmemize neden olan hisler derin kabileci içgüdülerin hareket geçmesiyle ortaya çıkıyor. Depremler ve fırtınalar gibi zamanla biriken doğa güçlerinin bir anda tetiklenerek bir felakete dönüşmesi gibi, insan toplumlarında da zamanla birikerek kutuplaşan grupçuluk tetiklenebiliyor ve bu kez insan kaynaklı felaketler ortaya çıkabiliyor. İçimizdeki derin içgüdüler, derin suçların ortaya çıkması riski taşıyor. İnsanlık bazen empati düzeyi çok zayıf ve dengesiz olan hırslı bir diktatörün etkisi altında kalarak ve onun karanlık emellerine alet olarak bu derin yanlışları yapabilmektedir. Örneklerini gördüğümüz insanlık suçları kısa bir zamanda gerçekleşiyor. Sonrasında aradan uzun zaman geçmesine rağmen vicdanlarda hala derin sızılar kalıyor. Bu suçlar işlenirken şahit olanlar çoğu zaman donup sessiz kalmakta, süreç sona erdikten sonra da vicdanıyla hesaplaşmaktadır. Bu sürecin bir parçası olarak iştirak edenler, bunu neden yaptıklarını ve bir yanlışlık olduğu uyarısında neden bulunmadıklarını bile izah edemiyorlar.

Modern insan, iletişim ve ulaşım olanakları sayesinde globalleşti ve vicdanımızdaki ahlak yasası artık çok geniş bir kapsam kazandı. Dünyanın öbür yanındaki bir insanın acısını duyabiliyoruz. Hatta bu hisler sadece diğer insanlar değil, diğer canlılar için de geçerli; soy tükenişleri, balinaların karaya vurması ya da ıstırap çekmekte olan bir hayvanın görüntüleri içimizi sızlatıyor. Yerkürenin o kadar kırılgan olduğunu görüyoruz ki büyükçe bir volkanın aktivitesinin atmosferdeki izleri hepimizi etkileyecek bir noktaya gelebiliyor. Diğer yandan bizlerin de son hızla katkıda bulunduğumuz küresel ısınma hepimizi olumsuz etkilemekte. Çek Cumhuriyeti'nin yaptığı Avrupa'nın en büyük termik santrali, küresel ısınmaya neden olduğu için Pasifik okyanusunda bir adalar topluluğu olan Mikronezya tarafından ülkelerarası hukuksal yollara başvurularak dava edilebiliyor. Covid 19 salgınının da gösterdiği gibi, bir virüs aktivitesi artık küresel bir salgına dönüşüp bizleri yıllarca olumsuz etkileri ile baş başa yaşamak zorunda bırakabiliyor. Ayrıca dünyayı, dünya dışı riskler de bekliyor olabilir. Bizlerin varlığımızı borçlu olduğumuz 65 milyon yıl önce yaşanan göktaşı felaketinin bir benzeri, bu kez bizim yok olmamıza neden olabilir.

Modern insan, iletişim ve ulaşım olanakları sayesinde globalleşti ve vicdanımızdaki ahlak yasası artık çok geniş bir kapsam kazandı.

Bir grup ya da bir kabile olmanın oldukça ötesinde insanlığı bekleyen bu global tehditlerle iç içe yaşadığımız modern dünyada kabile içgüdüsü ile davranmak, ırkçılık ve tarafçılık yapmak gibi bir lüksümüz yok. Kabile yaşamını uzun zaman önce terk ettik. Yaklaşık on bin yıldır şehir yaşamına adapte olduk. Bunu takiben artık tüm dünyada tek bir nüfus gibi yaşıyoruz. İnsanın geldiği bu yeni medeniyet seviyesi artık onun tüm insanlığı kendi grubunun üyesi olarak görmesini sağlayacak bir noktaya geldi. İçimizdeki kabilenin sınırlarını tüm insanları içine alacak şekilde genişlettiğimizde, bu dış tehditlere karşı birlikte başarılı bir mücadelenin verilmesi mümkün olabilir.

Ancak tehditlerin her zaman farkında olmak önemli. Globalleşmemizin hızına uyum sağlayamayacak şekilde kabile içgüdümüz bizi terk etmemiş ve provokasyona açık olarak sessizce bekliyor olabilir. Geçtiğimiz yüzyılda medeniyetin geldiği en ileri aşamalardan birisinde Avrupa'nın tam ortasında yaşanan insanlık dramı tekrarlayabilir. İçimizdeki derin sosyal içgüdüler bunun için risk oluşturuyor. Bunun tekrarlamaması ve yeni bir Hitler olgusunun yaşanmaması, insanın zayıflıklarının farkında olmasıyla mümkün. İnsanlık nasıl doğal felaketlere çözüm

bulmak için doğa kanunlarına başvuruyorsa, insanlığın bu karanlık yüzünün de bilimsel nedenlerinin farkında olarak çözümler üretmesi gerekir.

Alınabilecek tedbirlerin başında eğitim geliyor. İnsanların büyüme ve gelişme dönemlerinde tarafçılık hisleriyle büyütülmesinin engellenmesi gerekiyor. İnsanların tarafçılığın ne olduğunun farkında olacak ancak tarafçı olmayacak şekilde yetiştirilmesi önemli. Yeni nesillerin, sosyal bilimler üzerinden insan ahlakının derin nedenlerini, altta yatan biyolojik nedenlerinin de farkında olarak öğrenmesi, sosyal evrimin temel ilkelerinin, insanın güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olması, gelecekte ortaya çıkabilecek insanlık suçlarının daha iyi kontrol edilebilmesini mümkün kılacaktır.

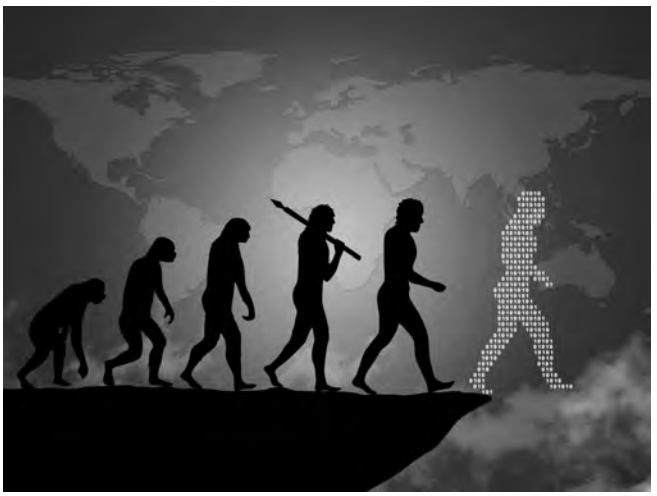

Ahlakın ve insan sosyalliğinin evrimini öncelikle biyolojik evrimden yola çıkarak daha detaylı anlayabiliyoruz.

Ahlakın ve insan sosyalliğinin evrimini öncelikle biyolojik evrimden yola çıkarak daha detaylı anlayabiliyoruz. Ben evrimle ilgili araştırmalarıma biyolojik bilimlerden yola çıkarak başladım. Canlıların vücut yapısı ve özelliklerinin nasıl ortaya çıktığını temel evrim ilkeleriyle öğrendikten sonra bireysel davranışların ve karakterin ortaya çıkışını ve sosyalleşmenin evrimini daha iyi anlama şansım oldu. Sosyalleşmeyi evrimsel perspektiften anlamak, ahlak ve fedakârlık gibi değerlerin yanı sıra çok sayıda sosyal içgüdünün nasıl ortaya çıktığının farkında olabilmeyi sağlıyor. Bu nedenle psikoloji ve sosyoloji gibi bilimlerin temelinde de evrim olduğuna dikkat edilmesinin ve bu alanlarda verilen eğitimin temelinde evrime daha fazla yer verilmesinin büyük önemi olacaktır.

Son olarak bilim ahlakı ile ilgili şunlar söylenebilir. Ahlak, bilim insanları için de çok önemli bir kavramdır. Çünkü ahlak gerçekler ve doğrularla ilgilenir. Bilimin metodolojisi de bunu gerektirir. Bilimin yolu ve dili gerçeklerdir. Ahlakın ilk kurallarından birisi olan yalan söylememe, bilimin de ilk ilkesidir. Bu nedenle bilimsel bir buluşun farkında olup bunu toplumdan gizlemek ya da çarpıtmak temel ahlak kurallarına aykırıdır. İdeal bir toplum gerçeklerden vazgeçmeden doğruları bulabilmelidir.

Kaynaklar

[1] Darwin C. İnsanın Türeyişi (The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex) 1781 Çev: Kılıç B. Alfa Yayınları, 2019

[2] De Waal F., Bonobo ve Ateist. (The Bonobo and the Atheist, 2013), çev: Biçen A., Metis Bilim, 2013

[3] De Waal F., Empati Çağı: Daha Anlayışlı bir Toplum İçin Doğadan Dersler (The Age of Empathy: Natures Lessons for a Kinder Society, 2009) Çev: Yılmaz K., Alfa Yayınları, 2014.

[4] De Waal F., İçimizdeki Maymun; Biz Neden Biziz. (Our Inner Ape. A Leading Primatologist Explains Why We Are Who We Are, 2005), çev: Biçen A., Metis Bilim, 2008

[5] Dunbar RIM., 1992. Neocortex Size as a Constraint on Group Size in Primates. Journal of Human Evolution, 22 (6): 469–493.

[6] Edward O. Wilson. Yeryüzünün Sosyal Fethi; Sosyal Yaşam Dünyayı Nasıl Fethetti? (The Social Conquest of Earth) Çev: Tonak G., Say Yayınları, 2012

[7] Frank ET, Wehrhahn M, Linsenmair KE. 2018 Wound treatment and selective help in a termite-hunting ant. Proc. R. Soc. B 285: 20172457. http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2017.2457

[8] Greene J, Haidt J. How (and Where) Does Moral Judgment Work? Trends in Cognitive Sciences 2002 6(12):517-523.

[9] Hamlin JK, Wynn K, Bloom P. Social evaluation by preverbal infants. Nature. vol 450/22 Nov. 2007

[10] J. Anderson Thomson Jr. , Clare Aukofer. Tanrılara Neden İnanırız? Çev: Işık K. Okuyan Us Yayınları, 2014

[11] Kaya T., Yaşam, evrim ve biz, Alfa Yayınları, 2015

[12] Keysers C, Empatik Beyin: Ayna Nöronların Keşfi İnsan Doğasını Anlama Yetimizi Nasıl Değiştirdi? (The Empatic Brain) Çev: Eper A., Alfa Yayınları, 2011

[13] Tomasello M. Neden Ortaklıklar Kurarız (Why We Cooperate, 2009) Çev: Tunçgenç B. Alfa Yayınları, 2015

[14] Torrey EF. Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı: İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni (Evolving Brains, Emerging Gods 2017) Çev: Aktaş E. Paloma Yayınevi, 2018.

[15] Wade N. İnanç İçgüdüsü; Din Nasıl Ortaya Çıktı ve Neden Hala Var Olmaya Devam Ediyor? (The Faith Instinct: How Religion Evolved and Why It Endures? 2010) Çev: Sözen M. Say Yayınları 2012

[16] Winston R., İnsan İçgüdüsü; İlkel Dürtülerimiz Modern Yaşamlarımızı Nasıl Biçimlendiriyor? (Human instinct: How Our Primeval İmpulses Shape Our Modern Lives?, 2003), çev: Köseoğlu S. Say Yayınları, 2002

Din ve ahlakın toplumsal belirlenimi

Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU • Adnan Menderes Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Tanrı inancı ile ahlakilik ilişkisine sosyolojik açıdan bakıldığında, bireylerin dindar oldukları için değil, toplumsallaşma sürecinde ahlak kurallarını içselleştirdikleri için ahlaklı yani uyumlu davrandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum din veya Tanrı inancı olmayan bireylerin neden ahlaklı davranabildiklerini açıklamaktadır.

Din veya Tanrı inancı ile ahlaklı davranışı özdeşleştirme yaklaşımı, sosyal bilimlerin doğmasından önceki yüzyıllara ait kültürel bir önyargıdır.

Dostoyevski, Karamazov Kardeşler'de Ivan Fiyodoroviç'e şöyle söyletmişti: "Tanrı yoksa her şey mubahtır!" İnsanların neden ahlaklı davrandıkları, ahlak kurallarının keyfi değil zorunlu olmalarının gereği gibi sorunlar felsefe ve teoloji kapsamında tartışılmıştır. Bu tartışmalarda Tanrı veya din inancı ile ahlak arasında zorunluluk ilişkisi kuranlar, Tanrıdan kaynaklanan evrensel bir ahlak kanununun varlığını savunmuşlardır. Ahlakın göreceli olduğu, tarihsel ve toplumsal değişime uğradığı kabul edilecek olursa onlara uyup uymamanın insan iradesine bağlı olarak görülmesine yol açacağından korkulmuştur. Böyle bir durumda, Ivan Karamazov'un korkuyla haykırdığı gibi, ahlaki davranışın keyfi hale geleceği düşünülmüştür. Dikkat edilirse geldiği değil geleceği ifadesini kullanıyoruz. Çünkü gerçekte bu somut bir tartışmadan çok felsefi ve teolojik bir tartışmadır. Eğer aşkın (transandantal) bir varlıktan kaynaklanan evrensel ahlak kanunu yoksa herkesin değilse bile en azından Hitler gibi eline büyük güç geçirebilmiş birilerinin en ahlaksızca eylemlerde bulunmasının nasıl önlenebileceği sorusu, tarihte inançlı insanların yönetiminde nasıl olup da en ahlaksız eylemlerin, katliamların vb. yaşanabildiği sorusundan daha toplumsal bir içeriğe sahip değildir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için, meseleye sosyolojik bir açıdan bakmak ve gerek dinin gerekse ahlakın toplumsal belirlenimini dikkate almak gerekmektedir.

Din veya Tanrı inancı ile ahlaklı davranışı özdeşleştirme yaklaşımı, sosyal bilimlerin doğmasından önceki yüzyıllara ait kültürel bir önyargıdır. Fakat maddi-teknik değişme ile değer yargılarının değişmesi eşzamanlılık göstermediğinden, günümüzde yanlışlığı bilimsel olarak kanıtlanmış birtakım düşünceler, toplumların çeşitli kesimlerinde bilimsel düşünceye uzaklıkları ölçüsünde etkili olmayı sürdürmektedir. Örneğin insanların Tanrı(lar) tarafından eşitsiz yaratıldıkları için toplumsal ve hukuki planda da eşit olamayacakları düşüncesi, burjuva demokratik devrimlerinden sonra uzun bir süre yaşadı. Kölelik ve ırkçılık yasaklandıktan sonra bile batılı toplumlarda değer yargıları ve davranışlar düzeyinde etkisini sürdürüyor. Günümüzde eşitsizliğin doğal olduğu düşüncesi özellikle kadın-erkek ilişkilerinde anayasal düzenin dışında toplumsal davranış ve değer yargıları düzleminde bir eski zaman kalıntısı olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte dindarlık ile ahlaklılık arasındaki özdeşim de bu türden kalıntı düşüncelerden biridir.

> "Tanrı veya din inancı ile ahlak arasında zorunluluk ilişkisi kuranlar, Tanrıdan kaynaklanan evrensel bir ahlak kanununun varlığını savunmuşlardır."

Bugün dinin ve ahlaki yargıların toplumsal koşullar tarafından belirlenen sosyolojik bir yöne sahip oldukları iyi bilinen bir gerçektir. Dinlerin dogmaları değişmez ancak her bir tarihsel aşamada ve toplumsal yapıda, din ile bireylerin ilişkisi değişir. İnsan tarihsel bir varlıktır. Geçmişte dindarlığın olmazsa olmaz ölçütü zannedilen ve itaat etmeyenlere

ağır cezaların uygulanmasına neden olan bazı inançlar, modern sanayi toplumunun kurumsallaşması sürecinde dinsel konular olmaktan çıktı. Dine sosyolojik açıdan bakıldığında, değişmez dinsel dogmaların algılanışının tarihsel ve toplumsal koşullardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Ancak sosyal bilimlerin ortaya çıkmaya başlamasının üzerinden iki yüz yıl bile geçmedi. Bu süre toplumsal değişme ölçüsü bakımından kısa sayılması gereken bir süredir. Binlerce yıl geçmişe uzanan dini bilme biçiminin düşüncelerimiz üzerindeki etkisi ile kıyaslandığında neden bazı somut olguların hala geçmiş önyargılarla algılandığını anlamamız kolaylaşmaktadır.

Tanrı, ortak bir ahlaki standart oluşturmanın en önemli aracı olmuştur.

Tanrı - ahlak özdeşiminin sorunları

Ahlak kuralları üzerinde uzlaşmış bir toplumun kurulabilmesinin ve bireysel düzlemde ahlaklı bir yaşamın ancak ve ancak Tanrı inancı sayesinde mümkün olabileceği iddiası, gerek din gerekse ahlak felsefesi tartışmalarında çokça vurgulanmıştır. Buna göre, Tanrı, ortak bir ahlaki standart oluşturmanın en önemli aracı olmuştur. Size kötülük yapan bir insanın vicdanına seslenebilmek için onun uymaya mecbur hissettiği bir ahlaki kod kullanmaya çalışırsınız. Eğer bir Tanrı yoksa karşınızdakinin iradesini aşan ve onu bağlayan bir ahlaki kural üzerinden ona seslenme imkânı da ortadan kalkar. Teistik yaklaşım, en acımasız diktatörlerin korkacakları maddi engeller olmadığı için ancak ruhani bir aşkın tarafından durdurulabileceğini umar. Burada mesele, insan iradesini aşan ve onu bağlayan bir aşkın kaynağın olmaması halinde bireylerin ahlaki davranmalarının "garantisi" olmayacağı düşüncesidir. Copleston, Bertrand Russel ile tartışmasında, Tanrı yoksa mutlak değer denen şeyin de olamayacağını, mutlak bir iyi yoksa değerlerin göreceliliği sonucunun çıkacağını belirtir.[1] Bu durumda iktidardakilerin kendi isteklerini yani kendileri için belirledikleri amaçları başkalarına zorla kabul ettirmelerine neden olur.

Burada mesele, insan iradesini aşan ve onu bağlayan bir aşkın kaynağın olmaması halinde bireylerin ahlaki davranmalarının "garantisi" olmayacağı düşüncesidir.

Tanrı-ahlak özdeşiminin felsefedeki temsilcilerinin başında gelen Kant'a göre, Tanrı var olmadıkça doğru veya yanlış hareket diye bir şey olamaz.[2] Dünya düzeninin bir ahlak düzeni olması için Tanrının varlığı zorunludur.[3] İnançsızlık insanı ahlaki bir çöküntüye götürür. Tanrıya inanmayan bir kimse ahlaksızlık hakkı kazanmaz. Aksine ahlaklı davranmaya devam edebilir. Ancak o artık en yüksek iyinin gerçekleşebileceği ümidinden vazgeçmiş olmaktadır. Ahlaklı davranmaya davam etse de, bunun bir garantisi olmayacak, en azından ahlaki bir ümitsizliğe düşmemesi için onu koruyacak ya da ahlaki bir davranış uğruna her tür tehlikeyi ve fedakârlığı göze almasını mümkün kılacak bir motivasyonu olmayacaktır.[4] Şu durumda insanlar neden Tanrının olmaması halinde ahlaklı davranmaya devam ederler? Russel'e göre, insanlar eylemlerinin sonuçlarını hesaba katmalıdırlar. Öte yandan Tanrı inancı olmayan insanların vatanlarını savunmak için savaşlara katıldıklarının ya da başkaları veya idealleri uğruna yaşamlarını feda ettiklerinin örnekleri vardır. Kantçı argümanın hesaba katmadığı şey, ahlaki değerlerin bizatihi yaşamın anlam kaynağına dönüşebildiği veya vatanseverlik vb. ideolojik-toplumcu amaçların Tanrı inancını ikame edebildiğidir. Tanrı inancının insan yaşamına anlam kattığı şüphesizdir ancak yaşamı Tanrı inancı dışında hiçbir şeyin anlamlı kılmadığını varsaymak insanoğlunun maddi gerçeğine uygun değildir.

Copleston'a göre, değerin deneyüstü bir zemini ve ahlaksal yasanın bir koruyucusu olmalıdır. Russel, buna ahlaksal yasanın durmadan değiştiğini söyleyerek itiraz eder. Copleston, "insan vicdanını etkileyen bir ahlak düzeni varsa, Tanrının varlığı olmaksızın bu ahlak

1) Bertrand Russel, Neden Hıristiyan Değilim, çev. Ender Gürol, Varlık Yay., İstanbul, 1966, s.174

2) Russel, Age, s.11

3) Mehmet Aydın, Tanrı-Ahlak İlişkisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, s.41

4) Aydın, Age, s.49

düzeni açıklanamaz" görüşündedir. Bu görüş, Tanrının varlığını ahlaktan hareket ederek kanıtlayan Kantçı argümandır. Russel'ın buna cevabı böyle bir akıl yürütmenin, ya Tanrının insanlığın pek az sayıdaki bir yüzdesine hitap ettiğini ya da vahşilerin vicdanına hitap ederken, bile bile doğru olmayan şeyler söylediğini kabul etmeyi gerektirdiğidir.[5] Birinci itirazın ne demek olduğunu aşağıda göreceğiz. Copleston'un karşı itirazında Tanrının doğrudan doğruya ahlaksal vicdana ilkeler buyurmadığı, ahlakın somut içeriğinin eğitim ve ortama bağlı olarak değişebildiğini, ancak "insanın ahlaksal ve dinsel yaşantısına ancak Tanrının varlığının bir anlam kazandıracağı"nı belirtir. [6]

İyi insanlar olmak korkmaya bağlanır. Böylece dinin psikolojik düzlemde korku duygusu ile temellendirilmesi gerektiği ortaya çıkar.

Bu akıl yürütme, duygusal düzeyde insanın içine korku salınmaması halinde iyi davranışlar sergilemesinin tehlikeye gireceği varsayımına dayanmaktadır. Kolaylıkla görüleceği üzere bu, sosyal bilimlerin bulgularını ve insanın toplumsal bir varlık olduğu gerçeğini dikkate almayan bir yaklaşımdır. İyi insanlar olmak korkmaya bağlanır. Böylece dinin psikolojik düzlemde korku duygusu ile temellendirilmesi gerektiği ortaya çıkar. Ancak ahlakın Tanrı korkusu ile temellendirilmesi, dinin olumsuz işlevlerinin açığa çıkmasını da kolaylaştırmaktadır. Korku ile dindarlaştırılan bireylerin, kendileriyle aynı ahlaki kodlara sahip olmayanlara karşı son derece öfkeli, duygudaşlık (empati) yoksunu ve kötülüğe eğilimli olabildiği hem de dini davranışlarını ödül-ceza pragmatizmi içinde düzenlediği söylenebilir. Oysa ahlak sisteminin temelleri ile din sisteminin temelleri birbirinden ayrı olduğu için, ahlakın temelleri oluşmadığı takdirde tek tek dindar bireylerin ahlaklı davranmalarının garantisi olmayacaktır. Bazı dinler, bu sorunu ruhun ölümsüzlüğü ve bu dünyada dışarıdan gözlenemeyen, gizlice yapılan ahlak-dışı davranışların öteki dünyada cezalandırılacağı korkusu ile aşmaya çalışırlar. Ahlakın temelleri ise, ahlaki bilincin (vicdanın) kendi ilkelerine sadakati; iradenin özerkliği; kişisel yetkinlik ve insan türünün bu dünyada etkin olmasıdır." [7]

Tanrının varlığını ahlaktan hareket ederek kanıtlayan Kantçı argüman, bütün insanlık adına konuşurken kendisini teizm-merkezli konumla sınırlamaktadır. Konuya küresel ölçekte bakıldığında teizm ile ahlak arasında doğrudan ilişki olduğu iddiasının, yeryüzünde farklı dinler olduğu ve bunların bir kısmının Tanrıdan kaynaklanan bir ahlak idraki içinde olmadıkları gerçeğine gözlerini kapattığı söylenebilir. Din-ahlak eşitlemesi, özünde teistik (semavi) dinlere ve onların coğrafi-kültürel etki alanlarına ilişkin bir problemdir. İnsanlık durumuna ilişkin evrensel bir tartışma konusu değil, teistik dinlerin yayılma alanları ile sınırlı kısmi bir gündemdir.

Ahlaklılık ile dindarlık arasındaki özdeşim, esas olarak teistik dinlerin önyargısı olarak karşımıza çıkar. Çünkü yeryüzünde tek Tanrılı dinlerin anladığı anlamda Tanrı anlayışına sahip olmayan bu nedenle de siyasal düzenin ve kanunların aşkın kaynağını temsil ettiği iddiasında bulunmayan dinler bulunmaktadır. Tanrı fikrinin yokluğunun, ahlaki davranışın kaynaklarını aşkın olmaktan çıkaracağını, bunun ise insanlar açısından hiçbir bağlayıcılığının olmayacağını iddia eden tektanrıcı dinler, insanları yozlaşmaktan koruyacak yegâne çarenin insani pratiğin dışından geldiği için içselleştirilmiş bir ahlak standardının varlığı olduğunu iddia ederler. Fakat bu iddia, İbrahimi dinlerin ortaya çıktığı son iki bin beş yüz yıla ve bu dinlerin yayılma alanlarına ilişkin bir sorunsal olarak kalmıştır.

> Ahlakın Tanrı korkusu ile temellendirilmesi, dinin olumsuz işlevlerinin açığa çıkmasını da kolaylaştırmaktadır.

İnsanoğlu tarih boyunca pek çok dine inandı. Dünyada bugüne kadar Animizm, Totemizm, Şamanizm ve politeizm (çok tanrıcılık) gibi dinlerin yanı sıra tarih dönemleri boyunca tanrılı ve tanrısız pek çok din türü görülmüştür. Ortadoğu bölgesi dışında binlerce yıldır insanoğlunun yaşadığı dünyanın diğer bölgelerinde tek tanrı inancının bilindiğine veya şu ya da bu ölçüde etkili olduğuna ilişkin bir bulguya henüz rastlanmadı. Bölgesel dinleri ve yaygın olmayanları bir tarafa bırakacak olursak, günümüzde yeryüzünde görülen başlıca teistik dinler olan İslamiyet, Hıristiyanlık, Museviliğin mensuplarının sayısı ile teistik olmayan, daha çok birer ahlak sistemi olarak yaşayan Uzakdoğu dinleri Budizm, Hinduizm, Konfüçyanizm, Şintoizm ve Taoizm'in mensuplarının sayısı birbirine yakındır. Teistik dinler olan İslamiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik Ortadoğu kaynaklıdırlar. Uzakdoğu kökenli dinlerden olan Taoizm'de bir tanrı fikri kabul edilmez. Bu dinlerde karşımıza çıkan tanrı fikri ile tek tanrılı dinlerin tanrı fikirleri arasında da önemli farklar vardır.

Bu koşullar altında gerek geçmişte teistik dinlere inanılmayan çağlarda ve gerekse teistik dinlerin etki alanları dışında kalmış olan coğrafyalarda yaşayan toplumların ciddi ahlak krizleri içinde olmadıkları bilinmektedir. Tanrı inancının olmaması halinde birey

5) Russel, Age, s.196

6) Russel, Age, s.200

7) Mustafa Gündüz, Ahlak Sosyolojisi, Anı Yay., Ankara, 2005, s.294

veya toplum düzeyinde ahlaki krizlerin yaşanacağı ya da her koşulda ahlaki davranışa bağlı kalmak için bir neden olmayacağı iddiası karşılıksız bir önyargıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Japon intihar pilotları (kamikaze), ölümü teizmin ürünü olan ahlaki değerlerden dolayı göze almıyorlardı.[8] Buna zorlanmadıkları halde kendi hayatlarıyla milletlerinin çıkarları arasında kendileri aleyhinde özgür kararlar vermekteydiler. Bu olgu, arkasında teistik bir güdü olmadığı takdirde insanın ahlaki davranışının ancak bir yere kadar garantisi olabileceği düşüncesinin aksini kanıtlamıştı. Çünkü ahlaklı davranışın kaynağı Tanrı inancı değil, insanın toplumsal bir varlık olmasıdır. Ahlak sorunu ancak sosyolojik bir temelde kavranırsa doğru anlaşılabilir.

Bağımlı değişken olarak din

Mesele ahlakilik ve din/Tanrı inancı ekseni etrafında tartışıldığında, din mi toplumsal davranışları belirler yoksa toplumsal olan mı dini sorusu önem kazanmaktadır. Çünkü ahlaklı davranış ile dindarlığı özdeşleştiren yaklaşım, ahlakın toplumsal kaynaklarını dikkate almayan, sosyal bilim öncesi dönemlerin önyargısını sürdürmektedir.

> Dinin imana dayalı "bilme" sistemi, neyi bilebileceğimiz, neden bilebileceğimiz ve bilmeye değer olanın ne olduğu türünden soruların sınırlarını çizmişti.

Teizm ile ahlaki davranışı özdeşleştiren yaklaşım, esas olarak dinin toplum üzerindeki etkisini birincil kabul etmekten ve onu bağımsız değişken olarak görmekten kaynaklanmaktadır. Gerçekten geçmişte dinin toplumsal kurumlar arasında günümüze oranla çok daha etkin rol oynadığı çağlar olmuştu. Burjuva toplumunun ortaya çıkmasından önce din kurumu, diğer toplumsal kurumları etkileyen en merkezi kurum durumundaydı. Gelişmiş bir meta ekonomisi olmaktan uzak olan feodal toplumlarda üretim ve tüketim kapitalist toplumla kıyaslanmayacak kadar düşük düzeydeydi. Bunun da etkisiyle din, hayatın tüm alanlarında olduğu gibi ekonomide de belirleyici idi. Siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı olduğu kadar, aile hukukundan ekonomik ilişkilere kadar hayatın her alanında din temel bir referans kaynağı işlevini görmekteydi. Bu durum dinin kendine özgü bilme biçimini yani imanı esas alan ve bilmeyi iman etmeye bağlayan yöntemini, yüzyıllar boyunca etkili kıldı.

Bu dönem boyunca dinin imana dayalı "bilme" sistemi, neyi bilebileceğimiz, neden bilebileceğimiz ve bilmeye değer olanın ne olduğu türünden soruların sınırlarını çizmişti. Bu nedenle dinsel bilginin özgün mantığına yakından bakmakta fayda vardır. Bir din sistemi inanç ve ibadet boyutlarından oluşur. Din olgusunun temelinde bilmek değil, inanmak yatmaktadır. Dinin insanlara verdiği bilgi, inanıldığı için bilinen bilgidir. Bir başka deyişle, din sistemleri kanıtlar getirerek oluşturulmuş bir "bilme" üzerine inşa edilmezler. Belli bir dine inanan insan, bildiği için inanmaz, aksine onun bildikleri inandığı için ve inancından dolayı bildikleridir. St. Augustinus'un inancı akıl ile temellendirmek istemesine karşın anlamayı inanmaya bağlaması (anlamak için inanıyorum) bunun ifadesidir.

Ahlaklı davranışın kaynağı Tanrı inancı değil, insanın toplumsal bir varlık olmasıdır.

Din sistemlerini oluşturan ikinci temel unsur ibadettir. Sadece inanılan kutsallara sahip olan ama hiçbir ibadeti olmayan din yoktur. Dinler, inançların dışarıdan gözlenebilir somut davranışlarda kanıtlanmasına ihtiyaç duyarlar. Kaldı ki, dinsel duygu ve coşkuların bireysel ve toplumsal dışavurumlara dönüşmemesi imkânsızdır. İbadet adı verilen bu dışavurumlar farklı dinlerde kendilerine özgü biçimlerde görülebildiği gibi benzerlikler de görülebilir. İbadetlerin amacı, sadece dinsel inancı davranışta kanıtlamak değil, aynı zamanda kutsal güçleri maddi hayata müdahil etmek, desteklerini almak, yardımcı olmalarını sağlamak vb. gibi işlevsel amaçlardır. Bu amaçla ayin (ritüel) denilen dua, şarkı, adak, dans ve kurban gibi tekrarlanan davranışlarda bulunulur.

Din bir kutsal kaynaktan gelen bir dizi emirle ve onunla temas kurmayı başarabilen kimseler aracılığıyla toplumsal düzenlemelere yönelir. Tarım toplumlarında toplumun uyması gereken kuralların kutsal bir kaynakla ilişkilendirilmesi, dinin en önemli düzen getirici olmasında büyük rol oynamıştı. Çünkü kabile topluluklarında düzeni sağlamak, kan bağına, yaşlı bireylerin otoritesine ya da küçük grup demokrasisine dayalı meşruiyet ile mümkün olabilmekteyken, devletli (uygar) toplumlarda bu küçük kabile yapısı çözülmüştü. Daha heterojen ve kalabalık toplulukları yönetmekte kullanılacak kanunların salt kaba kuvvetin korkutuculuğu dışında bir meşruiyetle ilişkilendirilmesi büyük önem taşımaktaydı. Bu noktada insan toplumlarını aşan, bireysel iradelerin ötesinden gelen (transandantal) bir kaynağın, herkesi bağlayan, itaatin içselleştirilmesini sağlayan ve itaat etmeyenlere altından kalkamayacakları bir öte dünya sorumluluğu yükleyen konumu, büyük bir 'düzen kurucu' işlevi gördü.

8) Japon dini hakkında bkz. Bozkurt Güvenç, Japon Kültürü, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1989, s.101-115

Din yüzyıllar boyunca, izlenen yol, düzen ve ortak inanca sahip olanların bağlı olduğu ortak ahlak sistemi anlamına geldi. Belli bir dine inanmayan insanın belli bir toplumun ahlak sistemi içinde tanımlanması mümkün değildi. Her bir din sistemi, o dine inanmak üzerinden bütünleşmiş toplumların ortak ahlak kodlarının da adresi olmaktaydı. Bu nedenle din ve Tanrı inancı ile ahlaki davranışın özdeş olduğu düşüncesinin somut bir karşılığı vardı. Bu özdeşimin günümüze kadar etkilerini sürdürmesi, antropolojik bir dayanağa sahip olmasından dolayıdır.

> Toplumsal süreçler üzerinde böylesine etkili olan din, gücünü dünyayı anlamlandıran rakipsiz bir anlam sistemi olmasından almaktadır.

Ancak dinin düzen anlamına geldiği toplumlarda bile, toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar hiçbir zaman sadece dini kurallar olmadı. Gelenekler, töreler, görenekler, alışkanlıklar ve hukuk kuralları da toplumsal düzeni sağlayan kaynaklar oldular. Çünkü belli bir dini benimseyen bir toplumun, daha önce inanmakta olduğu dini topyekûn unutması ya da ortak düzeni sadece dinin kuralları üzerinden inşa etmesi mümkün değildi. Yeni dinin kurallarının yanı sıra eski dinin yarattığı alışkanlıklar, inanç kalıntıları ve gelenekler de varlığını sürdürmekteydi (senkretizm). Bu toplumsal kurallar, benimsenen dinin dogmaları ile çelişmediği müddetçe, dinsel bir kılıf ile kaplanarak ya da din otoriteleri tarafından dinsel gerekçelendirmelerle meşruiyet sınırları içine alınarak varlıklarını sürdürdüler. Din ile din-dışı gelenekler zaman içinde iç içe geçer ve ayırt edilmeleri çok zor hale gelir. Gelenekler yerel olduğu yani aynı dine inanan toplumların, kendilerine özgü birer tarihsel birikimleri ve toplumsal yapıları olduğu için dinlerini birbirlerinden oldukça farklı üsluplarla yaşarlar. Örneğin genellikle Müslüman toplumların bir uygulaması olarak görülen zina yapan kadınlara verilen recm (taşlayarak öldürme) cezası, bazı Arap toplumları dışındaki diğer Müslüman toplumlarda görülmez. Bunun nedeni, dini bir kuralmış gibi algılanan bu uygulamanın özünde Yahudilikten gelen kadim bir Ortadoğu halk geleneği olmasıdır. Ortadoğu kültürüne uzak toplumlarda zinanın cezalandırılmasında başka geleneksel tutumlar uygulanır. Bu cezayı uygulayan toplumlarda ise kadim bir gelenek din ile karışmış ve din-gelenek sınırları benzer çok sayıda örneği olduğu gibi belirsizleşmiştir. Din ve geleneğin kaynaşması sadece İslam'da değil bütün dinlerde görülür. Bunların bir kısmı din adamları tarafından hurafe olarak etiketlenerek dinin dışına sürülmeye çalışılsa da çoğu kez toplumun geniş kesimleri tarafından gelenek olarak yaşatılır. Bu nedenle din adamları arasında, dinin özünü oluşturan dogmalarla çelişmediği ve onları inkara yönelmediği müddetçe geleneğin din halini almasına ses çıkarmamak gerektiği düşüncesi görülür.

Dinlerin toplumlar ve toplumsal düzenler üzerindeki etkileri son derece belirgindir. Örneğin Hindular ineği kutsal görürler. Katoliklerde boşanma yasaktır ve günah çıkarma denilen bir dini uygulamanın geçerliliğine inanılır. Müslümanlar domuz eti yemez ve oruç tutarlar. Yahudiler Cumartesi günleri çalışmazlar. Bir toplumun inandığı din, o toplumdaki bazı davranışları açıkça belirler, etkiler ve yönetir. Bunun dışında din, değer yargıları üzerinde de belirleyicidir. Bir dine mensup insanlar, diğer toplumlara kendi inançlarının getirdiği değer yargıları üzerinden bakma eğilimi taşırlar. Sevap ve günah kavramları, teşvik edilen davranışlar ile uzak durulması gereken davranışları gösterir. Dinlerin getirdiği değer yargıları tutumların oluşmasını sağlar.

Öte yandan ahlakın toplumsal yaşamdan türeyen kısımları, dinlerin açıkça yasakladıkları uygulamalar dışında, dinlerin içine sızarak ve burada kendilerine dini kılıflar bularak yaşamaktadır. Bugün faiz hem Hıristiyan hem de Müslüman toplumlarında başlarda yasaklanmış olmasına karşın şu ya da bu adlar altında fiilen uygulanmaktadır. Hıristiyan dünyasının bir reform yaşamış olması, Müslümanlara göre bu gibi konularda daha açık tavırlar almalarına imkân vermektedir. Benzer bir şekilde İslam'ın israfı yasaklamış olması ve gerek Hz. Muhammed'in gerek Hz. Ömer gibi dinin önde gelenlerinin hayatlarının bir tasarruf ve aza kanaat etme örnekleri olmasına karşın, günümüz Müslüman toplumlarında pazar ekonomisi kendi kurallarını, yaygın ahlaki biçim haline getirmekte ve zenginleşen neredeyse hiçbir Müslüman lüks tüketimin dışında kalamamaktadır.

Din yüzyıllar boyunca, izlenen yol, düzen ve ortak inanca sahip olanların bağlı olduğu ortak ahlak sistemi anlamına geldi.

Toplumsal süreçler üzerinde böylesine etkili olan din, gücünü dünyayı anlamlandıran rakipsiz bir anlamsistemi olmasından almaktadır. İnsanlar "bu dünya neden var?", "ben kimim?", "öldükten sonra ne olacak?" ya da "ölüm bir son mu yoksa başlangıç mı?" gibi hem zor hem de insanı zorlayıcı sorulara binyıllardır somut bilgiyle değil, inançla cevap bulabilmektedirler. Modern toplumlarda dünyayı anlamlandırmaya katkı sağlayan ideolojiler ortaya çıkmıştır ve bunlara inanan kitlelerin sayısı az değildir. Ancak din ve siyasal ideolojiler arasındaki temel fark, dine olan inancın, "iman" adı verilen özel bir bilme biçimi olmasındadır.

Hayatın anlamına ilişkin sorular, gündelik hayatta insanların genellikle yüzleşmek istemedikleri ve unutarak yaşadıkları türden sorulardır. Çünkü cevabı kesin olarak verilmediğinde bu tür bilinmezliklerin bireyin psikolojik dengesini bozabileceğinden korkulur. Bu noktada din sistemleri açığı doldurmaya talip olur ve kanıtlar getirmeksizin dogmatik cevaplar vermek suretiyle bu soruların insan psikolojisi üzerinde yaratabileceği gerilimi ortadan kaldırarak gözle görülür bir rahatlama sağlarlar. Dolayısıyla dinin toplum üzerindeki etkisi, bireyin psikolojisi üzerindeki etkisine gömülü durumdadır. Dindarlığın psikolojik kaynakları, başka dinlere inanan ya da hiçbir dine inanmayan insanlar ile duygudaşlık (empati) kurmayı güçleştiren bir rol oynayabilmektedir. Dolayısıyla din/Tanrı inancı ile ahlak arasında özdeşim olduğuna ilişkin önyargıların tarihsel kaynakları dışında psikolojik kaynakları olduğunu da söylemek mümkündür. Ancak dinin toplumsal bir kurum olduğunu unutmamak gerekir. Onun kültürel değerler üzerindeki etkileri, oynadığı toplumsal işlevlerin ürünüdür.

Din ve ahlakın iç içe geçişi

Toplum üzerindeki etkisi bakımından din aynı anda hem olumlu hem de olumsuz işlevleri yerine getirir. Dinin toplum üzerindeki olumlu işlevleri toplumsal birlik duygusunun inşası ile ilgilidir. Toplumsal dayanışma, bireylere aidiyet duygusu verme, siyasal istikrarı kolaylaştırma ve denetim gibi işlevlerin hepsi aynı amaca yönelmiştir. Dinin olumlu işlevleri özünde toplumsal birliği sağlamaya yönelmesi bakımından ahlakın işlevleri ile aynıdır. Ancak din, kutsal ile ilişkili olduğundan bilgi hiyerarşisinde ahlakın önüne geçer. Böylece gerçekte ahlak dinden ve Tanrı inancından önce geldiği halde, tersi yönde bir algılama ortaya çıkar ve din ahlakın kaynağı imiş gibi görünür. Dinsiz ya da teistik dinlerin anladığı anlamda Tanrısız bir toplumda da ahlak vardır. Çünkü ahlak, toplumsal örgütlenmeyi bir arada tutmanın asgari koşullarının sözlü ve davranışsal düzenlemesidir.

Dinin toplum üzerindeki etkisi, bireyin psikolojisi üzerindeki etkisine gömülü durumdadır.

Topluluk halinde yaşayan her insan varlığı ahlaki bir düzen getirmek ve bunu mensuplarına benimsetmek zorundadır.

Dinler doğdukları ya da onları kabul eden toplumların ahlaki değer ve normlarının bir kısmını kabul eder, bir kısmını değiştirir ve kısmen de yeni değerler ve normlar tanımlarlar. Böylece din ve ahlak ilişkisi hem süreklilik hem yenilik içeren bir ilişki olur. Ancak dinlerin getirdiği yeni değerler ve buna bağlı ahlak kuralları, toplumsal dayanışmayı bir kutsalın etrafında yeniden-örgütlemekten fazlası değildir. Bu yönüyle eski toplumun ahlakına bağlı olmayı sürdürenleri dışlarken, ortak kutsal etrafında toplananları daha büyük toplumsallıklar içinde birleştirir. Din bu yönüyle ahlakı aşmaz, ama ahlak alanını özgülleştirir.

Dinsiz ya da teistik dinlerin anladığı anlamda Tanrısız bir toplumda da ahlak vardır. Çünkü ahlak, toplumsal örgütlenmeyi bir arada tutmanın asgari koşullarının sözlü ve davranışsal düzenlemesidir.

Dinin olumlu işlevlerine yakından bakıldığında, özünde ahlakın amaçları ile benzerlik taşıdığı kolaylıkla anlaşılacaktır. Toplumsal düzen, eşitsiz siyasal güçler arasındaki çatışmadan doğan ve taraflardan birinin diğerlerine dayattığı bir "barış"ı anlatır. Din, tarih boyunca çatışan siyasal güçler arasındaki rekabetle ilişkilenmiş bir kurumdur. Söz konusu ilişkilenme iki yönlüdür. Birincisi dini bir çevre ya da örgüt, siyasal rekabetin (düzen kurma ya da sürdürme çabasının) tarafı olabilir. Çatışan siyasal taraflardan birine destek verebilir ya da kendisi bir çatışma tarafı olabilir. Roma'nın barbar istilalarıyla yıkılmasından sonra Avrupa'da doğan siyasal boşluğu doldurmak adına Roma Kilisesi'nin harekete geçmesi ve yüzlerce yıl laik krallar karşısında siyasal bir güç konumunu sürdürmesi bunun klasik bir örneğidir. Krallar ve kilise arasındaki güç rekabeti "iki kılıç teorisi" olarak bilinen "kralın hakkı krala, Tanrının hakkı Tanrıya" formülüyle uzlaştırılmıştı. İkincisi, iktidarı ele alan ve kendi sosyo-politik düzenini kurmaya yönelenler, her zaman dinin meşrulaştırıcı işlevine ihtiyaç duymuşlardır. Bu yönden, siyasal iktidardan dine giden bir bağlantı kurma çabası görülür.

Dinin ikinci olumlu işlevi, aynı dinin mensupları arasında yarattığı "biz" duygusu ve cemaat ruhu ile hayata geçirilir. Ortak ibadetlerle güçlendirilen toplumsallık, ortak değer sistemi ve diğer dinlerin mensuplarının ötekileştirilmesi ile pekiştirilen iç grup bilinci dayanışmanın zeminini oluşturur. İnsanın toplumsal bir varlık olduğu gerçeği, katıldığı toplumsal ortamın aynı zamanda bir dini inanç sistemine mensup olması ile birleştiğinde, ait olma güdüsünün aynı zamanda ortak dini inanç sistemine ait olma güdüsüne dönüştüğü söylenebilir. Bu nedenle herhangi bir dine ina-

nan bir toplumda, başka inançlara veya mezheplere inananlar olmakla birlikte, tümüyle inançsız insanların oranının düşük kaldığı görülür. Kuzey Avrupa ülkelerinde nüfusun yarısından fazlasının desteklediği tanrıtanımazlık (ateizm) bu açıdan yeni bir olgudur. Bunun, aidiyet duygusu, toplumsal dayanışma ve varoluşa ilişkin kozmolojik açıklamaların ikame edilmesini sağlayan bir dizi toplumsal gelişme ile bağlantılı olduğu söylenebilir.

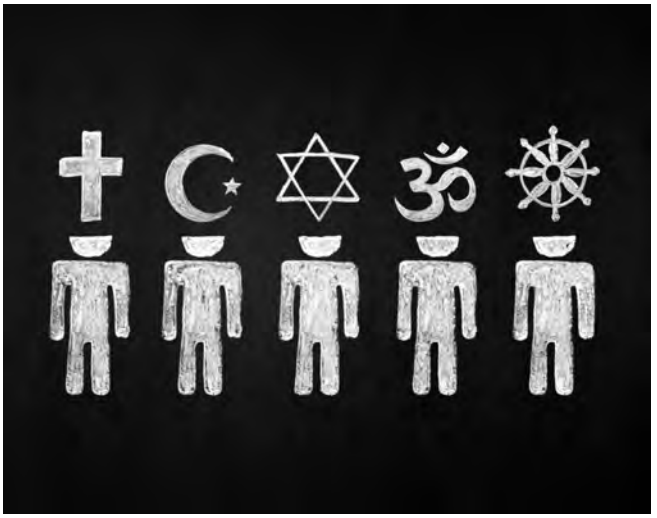

Dinin işlevleri her toplumda eşit ölçüde görülmediği gibi, belli bir işlev aynı toplumda her tarihsel dönemde aynı şekilde görülmeyebilir.

Din ile siyaset arasında her zaman yakın ilişki oldu. Bu ilişki ya dinin siyasal alana yönelmesi (siyasallaşması) ya da siyasal iktidarın dini yardıma çağırması biçiminde kuruldu. Siyasal iktidarlar dinden kendilerini meşrulaştırmalarını ya da toplumsal denetimi kolaylaştırmalarını beklerler. Bir din, ortaya çıktığında topluma yeni bir inanç sistemi ve dolayısıyla yeni bir toplumsal değer sistemi önerirler. Bu, öncesinde zaten başka dinlere inanmakta olan toplumlar nezdinde bir devrimdir. Ortaya çıkan yeni din, kendine bir alan yaratabilmek için oldukça yenilikçi ve değişime açık bir gelişme stratejisi izleyebilir. Ancak bir kez yerleştikten ve kurumsallaştıktan sonra dinler esas olarak muhafazakâr tutum kaynağı olurlar. Bu durum din inancının doğasından gelir. Dinlerin tarih üstü oldukları kabul edilen ve dolayısıyla değişmeyen bazı dogmaları vardır. Değişmez dogmalardan hareket edilerek yapılan hukuki kurallar da bir süre sonra değişmezlik statüsü kazanabilirler. Böylece dinler, sadece kutsala ilişkin olarak değil toplumsal yaşama ilişkin olarak da denetimden ve muhafazakârlıktan yana bir tutumu benimseyenlerin dünya görüşünü temsil etmeye başlar. Bu aşama, dinin ahlakın yegâne kaynağı olmadığının dahası ahlakın dinden ayrı bir kaynağı olduğunun en çok anlaşıldığı aşamadır. Çünkü dinsel dogmalar değişmese de toplum değişir. Değişen koşullar yeni ahlaki değerler getirmeye başlarlar. Dinin üzerini kutsallıkla örtüp dogmatikleştirdiği ahlaki değerler toplum tarafından aşılmaya başlandıkça, sorun bir süre için dindarlık-dinsizlik meselesi gibi görünmeye başlar. Oysa gerçek başkadır.

Dinin işlevleri her toplumda eşit ölçüde görülmediği gibi, belli bir işlev aynı toplumda her tarihsel dönemde aynı şekilde görülmeyebilir. Örneğin ekonomik bir kriz ya da savaş gibi bir bunalım döneminde dinin toplumsal düzeni sağlamaya katkısı son derece azalabilir. Hatta böylesi durumlarda din, bazı toplumsal bölünme ve çatışmaların başlıca destekleyicisine dahi dönüşebilir. Yukarıda sayılan olumlu işlevlerin hepsinde ortak olan nokta düzen ve istikrar merkezli işlevler olmalarıdır. Ancak bir toplumsal sistemin düzen ve istikrarı sadece din sayesinde oluşmaz ya da sürmez. Bu nedenle din, olumlu işlevlerini diğer kurumlarla sağlıklı bir etkileşim içinde olabildiği koşullarda tam anlamıyla yerine getirebilir. Bir başka deyişle ekonomik, siyasal ve toplumsal açılardan gelişen, kalkınan ve bütünleşen bir toplumda din bu süreçleri besler ve kuvvetlendirirken; yoksullaşan ve çözülen bir toplumda olumlu işlevleri açısından etkisizleşir ya da tam tersine çözülme süreçlerine katkı yapmaya başlayabilir. Özetle din toplumu etkilediği gibi toplumdan da etkilenmektedir.

Değişmeye direniş ve ötekileştirme

Dinin belirli toplumsal, ekonomik ve siyasal koşulların etkisi altında olumsuz toplumsal işlevler yerine getirdiği de görülür. Olumsuz işlevler, din kaynaklı ahlakın sadece topluluk içindeki dayanışmayı esas alması ve dışarıda kalanlara karşı ahlaki çifte standart ile bakmasının ürünüdürler. Bir başka deyişle, olumsuz işlevler bazen grup içindeki olumlu işlevlerin yerine getirilmesinin yan ürünüdürler. Bazense bütün toplum için gerilim yaratıcı hale dönüşebilirler. Dinin aynı anda hem ahlakın hem de ahlaksız davranışların ya da ahlaki çifte standardın kaynağı olmasına yol açabilen olumsuz işlevleri, toplumsal değişmeye direnme, tutuculuk kaynağı olma ile başka dinlere ya da mezheplere inanan insanları ötekileştirme olarak belirlenebilir. Bu işlevler, dinin ahlaktan ayrıldığı noktayı anlamayı kolaylaştırır. Dinin kendine özgü bilme biçimi, ancak kendi çatısı altındakileri örgütleyen, bunun dışındakileri ötekileştiren bir düzen getirir. Sorun şudur ki, insanları birleştirerek düzeni kuran çatı bazen bütünüyle dinin kendisi bazense dinin bir mezhebi hatta tarikatı olacak şekilde esnek tutulabilir. Böylece aynı dinin mensupları arasında bile birbirlerine bakışta ahlaki duygudaşlığın (empati) ortadan kalktığı durumlar ortaya çıkabilir.

> Olumsuz işlevler, din kaynaklı ahlakın sadece topluluk içindeki dayanışmayı esas alması ve dışarıda kalanlara karşı ahlaki çifte standart ile bakmasının ürünüdürler.

Dinin bir tutuculuk kaynağı olması ve toplumsal, siyasal ya da ekonomik değişmelere direnmesi özellikle azgelişmişlik olgusu bağlamında tartışma konusu

olmuştur. Herhangi bir din, kendi başına bir toplumun gelişmesinin ve kalkınmasının ya da geri kalmasının ve azgelişmiş olmasının en önemli nedeni olabilir mi? Dinin değişmeye direnmesi onun özünden mi kaynaklanır yoksa belli bir tarihsel dönemin egemen zihniyetlerinin ya da toplumsal koşulların sınırladığı yorumlanış biçimlerinden mi? Bu sorular özellikle batıda kapitalizm temelinde modern sanayi toplumunun doğması ve dünyanın batı dışında kalan kesimlerinin azgelişmişlik olgusuyla tanışmasından sonra ortaya çıkan manzarayı anlamak ve açıklamak amacıyla gündeme getirilmiştir. Max Weber, bir toplumun sahip olduğu inancın onun köklü değişmeler yaşamasını sağlayacak bir etmen sayılması gerektiği şeklindeki yaklaşımın en bilinen temsilcilerindendir. Weber, kapitalizmin doğuşunu Protestan ahlakının tasarruf etme ve servet biriktirme özelliklerinin sonucu olarak açıklamıştı. Dinin belirleyiciliğini vurgulayan yaklaşımlar içinde Müslüman toplumların bir tanesinin bile gelişmiş sanayi toplumları arasında yer almamasını, bu toplumların dinlerinin ilerleme ve gelişmeye engel olan bir yapıda olmasına bağlayanların olduğu da görülür. Şüphesiz, Müslüman toplumların geri kalmalarına neden olan faktörün İslam dini olduğu yönündeki bir açıklamanın, nasıl olup da 8.-12. yüzyıllar arasında dünya uygarlığının merkezinin İslam coğrafyası olduğuna cevap vermesi çok zordur. Uygarlık tarihi boyunca, insanlığın evrensel birikimi paganistlerden tek tanrılı dinlere inanan toplumlara kadar farklı dinlere mensup toplumlarca temsil edilmiş ve edilmektedir. Bundan dolayı din kendi başına bir toplumun gelişmiş ya da azgelişmişliğini belirleyen bağımsız bir değişken olarak görülemez.

Dinlerin bir diğer olumsuz işlevi ötekileştirmedir.

19. yüzyılda batı sömürgeciliğinin emperyalizme dönüşmesi, azgelişmiş ülkelerde bağımsızlık mücadeleleri verilmesine neden oldu. Tarım ağırlıklı ekonomileri ve geleneksel toplum yapıları nedeniyle sömürgeleştirilen ülkelerin bazılarında emperyalizme karşı direniş hareketi dini değerler ve örgütlenmelerle yapıldı. Osmanlı Devleti'ne karşı Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerinde, özellikle Yunan bağımsızlık hareketinde, din ve milliyetçiliğin iç içeliğine şahit olunmuştu. Keza Arap milliyetçiliği ile dini akımların ya da Latin Amerika'da kurtuluş teolojisi biçimini alan bağımsızlıkçı hareketlerin oluşturduğu siyasal akımlar bilinmektedir. Türk Kurtuluş Savaşı ise dinin aynı anda hem bağımsızlık hareketini tahkim etmek hem de İngiliz işgal güçlerinin konumunu ve devletin yenilgiye uğramış statükosunu desteklemek için kullanılabildiğini gösteren çarpıcı bir örnekti.

Dinlerin bir diğer olumsuz işlevi ötekileştirmedir. "Biz" ruhunun oluşturulması yoluyla sağlanan dayanışma, kaçınılmaz olarak "öteki"nin yaratılması sonucunu doğurur. Grup içi dayanışma işlevi, grup dışının varlığıyla beslenir. Her ne kadar dinlerin hemen hepsi tüm insanlığa hitap ediyor ve küresel bir kardeşlik sistemi kurmayı hedefliyor olsalar da, fiilen bunun gerçekleşmediği koşullarda, kendi inanç sistemi dışında kalanları dışlamaktadırlar.

> Aynı dinin mensupları arasında bile birbirlerine bakışta ahlaki duygudaşlığın (empati) ortadan kalktığı durumlar ortaya çıkabilir.

Dini inancın dogmatik olması nedeniyle söz konusu dışlama/ötekileştirme tartışmayı, müzakereyi ve uzlaşmayı çoğu zaman imkânsız kılmış ve tarih pek çok kanlı din savaşına sahne olmuştur. Haçlı Seferleri, Katolik-Protestan veya Sünni-Şii savaşları bunun en bilinen örneklerindendir. Ancak sorun sadece dinlerin birbirlerini ötekileştirmeleri ile bitmez. Dinlerin tamamlanmasından sonra da hayat sürer ve toplumlar gelişmeye devam ederler. Bu da, önceden öngörülmemiş yeni toplumsal sorunların doğması anlamına gelir. Bu durumda yeni sorunlara ancak kutsal kaynaklardan ilham alınarak, yorumlanmak suretiyle çözüm aranabilir. Dinin yorumlanmaya başlanmasından itibaren yorum farklarının belirmesi, buradan hareketle aynı inanca sahip olan kitlelerin bölünmesi olayı ortaya çıkar. Toplumsal sorunların büyüklüğü ölçüsünde yorum farkları da keskinleşir ve aynı dine mensup olanlar arasındaki farklılaşmalar, grup içi dışlamaya neden olmaya başlayabilir. Bu nedenle ötekileştirmeye bağlı dinsel çatışma, tarihte salt farklı dinlere mensup olanlar arasında değil, aynı dine mensup olanlar arasında da görülmüştür. Bu da bize dinin toplumsal olguları belirlediği kadar, toplumsal olgular tarafından da belirlendiği gerçeğini bir kez daha gösterir.

Ahlakın toplumsal temelleri

Ahlak-toplum ilişkisinde her şeyden önce kavranması gereken husus, herhangi bir dine inansın-inanmasın, teistik bir Tanrı anlayışı olsun-olmasın bütün toplumların kendini örgütlemek zorunda olduğudur. Toplumlar üretim ilişkilerini, siyaseti, aileyi, eğitimi, serbest zamanları ve dinsel ilişkileri kurumsallaştırmak suretiyle geniş anlamda birer örgüt halini alırlar. İnsanoğlu kendisini toplum biçiminde örgütlemeyi başaramazsa tür olarak hayatta kalamaz. Bu nedenle

karşımıza ahlak kuralları olarak çıkan bütün kurallar, toplumsal örgütlenmeyi kurma ve koruma ihtiyacının sonuçlarıdırlar. İnsanların ahlaklı olması, toplumsal bir varlık olmalarının kaçınılmaz sonucudur. Bu nedenle toplumsal bir varlık olan insan, aynı zamanda bir ahlak varlığıdır. İnsanlar arasındaki işbirliği zorunluluğu, ortak grubun üyelerine yardım etmeyi (dayanışma), başkalarının da en az sizin kadar hak sahibi olduğunu kabul etmeyi (saygı), başkalarının gözünde eşit kabul edilme beklentisini (özsaygı) ve grubun verdiği kararların meşru olduğunu dolayısıyla toplumsal yükümlülüklerin de meşru olacağını kabul etmeyi (aidiyet) beraberinde getirir.[9]

> Ahlak kuralları değil ama ahlakın kendisi evrensel bir nitelik gösterir.

Herhangi bir örgütlü dinin ya da teistik anlamda Tanrı inancının görülmediği topluluklarda veya çağlarda, toplumsal dayanışma, işbirliği ve denetim yazısız ahlak kurallarının ortaya çıkmasıyla sağlanmıştır. Örneğin Museviliğin on emir olarak bildirdiği yasaklar içinde yer alan "öldürmeyeceksin" ya da "çalmayacaksın" kuralları, bir insan topluluğunun bir arada kalabilmesi için uygulamak zorunda olduğu standart ahlak kurallarıdır. Bu kuralların konulmadığı bir toplumsal yaşam düşünülemez. Bireylerin birbirlerini öldürebilmelerini ve birbirlerinin mallarını çalabilmelerini olağan kabul eden bir toplulukta bir arada kalmak istenir bir şey olmaktan çıkacak, işbirliği imkânsız hale gelecektir. Bu nedenle herhangi bir din veya Tanrı inancının varlığını gerektirmeksizin, her insan topluluğu kendi varlığını korumanın asgari şartları olarak bu türden yasaklar koymuştur. Tarihte hiçbir dine inanmayan ya da inandığı dinlerde Tanrı kavrayışı olmayan toplumlar da, istikrarlı birer toplum olmayı başarabilmek için ahlak kuralları geliştirmek zorunda kalmışlardır.

Ahlak kuralları değil ama ahlakın kendisi evrensel bir nitelik gösterir. Ahlak kurallarının değişkenliğinde iki boyutu birbirinden ayırt etmekte fayda vardır. Toplumun kendi içindeki düzeni sağlamaya dönük ahlak kuralları tarih boyunca ve dünya ölçeğinde görece daha geniş bir yaygınlık gösterirler. Yukarıda örneklenen topluluk içine yönelik olarak öldürmeyi, çalmayı vb. yasaklayan ve dayanışmayı teşvik eden kurallar, toplumsal örgütlenmenin şartı oldukları için en yaygın kurallardır. Onları evrensel kurallar olmaktan alıkoyan modern insan hakları anlayışının yaygınlaşmasından önce sadece iç gruba yönelik ölçütler olmalarıydı. Burjuva toplumunun kuruluşu ve işçi sınıfı mücadeleleriyle hakların yaygınlaşması, insanın insan olmaktan gelen haklara sahip olduğu ön kabulü yaygınlaştırmış ve evrensel bir ahlak için temel oluşmaya başlamıştır.

Ahlak kuralları toplumdan topluma, aynı toplumda tarihsel süreç içinde ve aynı toplumda aynı zaman diliminde farklı sınıflar arasında değişir. Çünkü her toplum gerek bulunduğu coğrafyanın gerek tarihsel şartların gerek üretim tarzının gerekse sosyolojik yapısının getirisi olan farklı türden sorunları çözmek zorundadır. Toplumun örgütlenmesi, çok geniş bir alanda düzenlemeler yapmayı gerektirir. Bu düzenlemelerin bir kısmı yukarıda bahsedilen birliğin sağlanması amacına yönelik iken bir kısmı toplumun sınıfları arasındaki ilişkileri, mesleki yapıyı veya kurumsal ilişkileri düzenlemeye yöneliktir. Örneğin meslek gruplarının çalışma ilkeleri, ailevi ilişkiler, yöneticilerin davranışlarını düzenleyen kurallar vb. gibi. Bu tür ikincil ahlak kuralları toplumsal değişmeden etkilenirler. Durkheim'a göre her ahlak kuralı yaptırım içeren bir davranış kuralıdır. Kural çiğnendiğinde topluluk buna müdahale eder. Topluluğun çiğnenen kurala karşı nasıl bir hareket tarzı izleyeceği ve nasıl bir yaptırımda bulunacağı önceden bellidir. Ahlakın toplumsal rolü, davranışı önceden belirli kılmak (kurumsallaştırmak) ve bireysel keyfiyetten kurtarmaktır. Fakat bunu yapabilmek için ahlakın kaçınılmaz olarak otorite fikrini içermesi gerekir. Çünkü ahlaki bir kural sadece alıştığımız için değil, aynı zamanda özgürce değiştiremediğimiz bir davranış tarzını dayatır.[10] Esas mesele bireylerin kendilerini bir gruba ait hissetmeleri ve bağlılık duygusu geliştirmeleridir.

İnsanların ahlaklı olması, toplumsal bir varlık olmalarının kaçınılmaz sonucudur.

Bireyler, kendilerinden önce toplum tarafından tanımlanmış olan ahlaki kuralları benimser ve onların içinde hareket eder. Nitekim ahlaki olanın ne olduğuna ilişkin düşünüşü (etik) bu toplumsallık teşvik eder. Bir başka ifadeyle, her toplum kendi iç kültürel çevresi içinde öldürmeyi, hırsızlığı, ortak kültür grubunun mensuplarına zarar vermeyi yasaklar ve ortak grup üyeleri arasında dayanışmayı, işbirliğini ve barışı teşvik eder. Bu nedenle Durkheim, dinin özünde toplumun kendi birliğine tapınması olayı olduğunu ileri sürmüştü. [11]

9) Michael Tomasello, İnsan Ahlakının Doğal Tarihi, çev. Aylin Onacak, Koç Üniv. Yay., İstanbul, 2020, s.193

10) Mehmet Karasan, Durkheim'ın Ahlak Görüşü, Emile Durkheim, Meslek Ahlakı (iç.), çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., Ankara, 1986, s.XXVIII

11) Bkz. Emile Durkheim, Dinsel Yaşamın İlkel Biçimleri, çev. Fuat Aydın, Ataç Yay., İstanbul, 2005

Bir toplumda belli bir anda hangi tür davranışların ahlaki olduğunu belirleyen şey, değerlerdir. Toplumsal örgütlenme açısından gerekli değerleri içselleştirmiş kimseler ahlaklı, yeterince içselleştirmemiş kimseler ahlaksız olarak görülürler. Toplum bazı değerlere uymayı zorunlu tutarken bazılarını esnek bırakır. Ancak ister zorunlu ister gönüllü olsunlar, değerler bütün insan eylemlerini olduğu gibi ahlaki eylemleri de belirlemektedir.[12] Değerleri somut hale getiren ise normların varlığıdır. Toplumsal normlar değerlerin zorunluluk kazanması anlamına gelir. Norm, özünde değerin zorlayıcılığıdır. Normlara uymamanın yani ahlak kurallarına itaatsizliğin ayıplama, dışlama, dedikodu türünden toplumsal yaptırımları bulunur. Normlar bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenler, karşılıklı hak ve görevleri belirler. Bu nedenle bir davranışın ahlaklı olup olmadığı, bireyin içinden benimsediği değere değil, o değeri toplumsal normlar doğrultusunda dışarıdan gözlenebilir davranışlara dönüştürmesiyle anlaşılır. Norma uygun davranışlar ahlaklılığı belirler. Böylece ahlaklı eylemin belli bir toplumda belirli bir değerler sistemi içinde bireylerin başkalarını gözeterek yaptığı eylem olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda değer + norm = ahlaklı davranış (ahlak) denkliği kurabiliriz.

Toplum ahlak sayesinde örgütlenmez.

Ahlaki değerler bütünlük gösterme eğilimindedirler. Aile, iş ve toplum ahlakının standartlarının birindeki düşme, diğerlerini de etkiler. İlk ahlaki deneyim ailede, sonra okulda edinilir. Buralarda bireylerin normları içselleştirmesinde karşılaşılan zaaflar, ileride ahlaki açıdan sorun yaratabilir. Fakat tersi de geçerlidir. Ekonomik açıdan çöküntü yaşayan bir toplumda aile ve okuldan alınan tüm yüksek ahlaki terbiyeye rağmen ahlaki kurallara bağlı kalmak güçleşebilir. Fakat ahlaklı veya ahlaksız davranışı, toplumu açıklamakta temel faktör olarak ele almak yanlıştır. Çünkü tıpkı ahlakı var eden koşullar gibi ahlaksızlığı yayan koşullar da ahlakın kendi dışından gelmektedir.

Ahlaksız davranışın anlamı

Toplum ahlak sayesinde örgütlenmez. Üretim ve hayatın idame ettirilmesi temelinde örgütlenir. Bu nedenle bir toplum ahlaki değerleri zaman içinde değiştiği ya da aynı anda farklı ahlaki değerler görülüyor diye çözülmez. Oysa aynı toplumun farklı tarihsel dönemlerdeki ahlaki kurallarının değişkenlik gösterdiğini kavramayan teistik yaklaşım, toplumların ahlaki bozulma (sapkınlık) nedeniyle dağıldıklarını ileri sürmektedir. Toplumların dağılması mümkündür. Ancak ahlak kurallarına uyanların azalması nedeniyle değil, ekonomik çöküş, savaş yenilgileri vb. nedenlerden dolayı. Nitekim böyle olaylar, toplumun ahlaken çözülmesini de beraberinde getirir. Dolayısıyla toplumun ahlaksızlık nedeniyle çöktüğü iddiası, arabayı atın önüne koşan, bilim-dışı bir nedensellik ilişkisi kurmaktır.

Ekonomik yıkım veya aşırı hızlı toplumsal değişme dönemlerinde eski ahlak kurallarının toplumsal bağlayıcılığı hızla geriler ve ortaya bir değerler boşluğu çıkar. Sosyolog Durkheim bu durumu "anomi" (kuralsızlık), William Ogburn ise "kültürel gecikme" kavramı ile açıklamıştır. Bu nedenle "ahlaksızlık" suçlaması bazen toplumun örgütlü varlığına karşı eylemlere işaret eden nesnel bir temele sahipken, bazen sınıflar arasındaki siyasal mücadelede bazen de değişme sürecinde çatışan eski ve yeni değerlerin temsilcileri arasında suçlayıcı bir sosyal etiket olarak işlev görmektedir. Ahlaksızlar bazen bir düzenin sürdürülmesini sabote eden yozlaşmış kimseler bazense yeni düzenin yeni ahlakını ortaya koyan ve bu yüzden "eskiler" tarafından etiketlenen öncüler olarak karşımıza çıkabilirler. Ahlaki değerlerin değişimi kutsal kitaplardan da izlenebilir. Kutsal kitaplarda bugün ahlaki sayılamayacak ama o zaman için büyük ahlaklılık örnekleri olarak anlatılan davranışlara yer verilmiştir. Tevrat'da İbrahim'in oğlu Isaac'i (Kuran'da İsmail diye geçer) kurban etmeye kalkması bunlardan biridir. Dawkins'e göre, insanlar ahlak kurallarını bu tür kutsal örneklerden sağlamamakta, ama hangi kutsal ahlak örneklerinin yaşanılan çağa uygun olup hangilerinin olmadığını belirlemek için bağımsız bir ölçüt kullanmamaktadırlar.[13]

> Ahlakın toplumsal rolü, davranışı önceden belirli kılmak (kurumsallaştırmak) ve bireysel keyfiyetten kurtarmaktır. Fakat bunu yapabilmek için ahlakın kaçınılmaz olarak otorite fikrini içermesi gerekir.

Tanrı inancı ile ahlakilik ilişkisine sosyolojik açıdan bakıldığında, bireylerin dindar oldukları için değil, toplumsallaşma sürecinde ahlak kurallarını içselleştirdikleri için ahlaklı yani uyumlu davrandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum din veya Tanrı inancı olmayan bireylerin neden ahlaklı davranabildiklerini açıklamaktadır. Bireyler, içinde yaşadıkları toplumun değerlerini toplumsallaşma sürecinde içselleştirmekte, ahlaken yozlaşmış davranmaya zorlayan koşullara uzun süre maruz kalmadıkları müddetçe esas olarak çevrelerine uyumlu davranmakta ve böyle elverişsiz koşulların etkisi altında suç işlemeleri halinde bundan pişmanlık duymaktadırlar.

Oysa dinin toplumsal yaşamı ve ahlakı tek taraflı olarak

12) Mustafa Gündüz, Ahlak Sosyolojisi, Anı Yay., Ankara, 2005, s.18

13) Richard Dawkins, Tanrı Yanılgısı, çev. Kalisto, Tunç Tuncay Bilgin, Kuzey Yay., İstanbul, 2007, s.229

belirlediği zannedilen yaklaşımlarda bireylerin ahlaki davranışlarının bireysel düzeyde yorumlanması yine dini merkeze alarak yapılmaktadır. Örneğin bir birey öncelikle ahlaklı aynı zamanda dindar olduğu zaman, onun dinini iyi kavramış, iyi bir dindar olduğu düşünülmektedir. Dinsiz (ya da o toplumun dini dışındaki yabancı bir dine inanan) ama son derece ahlaklı olduğu görülen bir kimsenin din faktörü devrede olmadığı halde neden böyle ahlaklı olduğunu anlamak güçleşir. Hatta bu açıklama güçlüğünü aşmak için ateistlerin de aslında "inanmamaya inandığı" türünden paradoksal "çözümler" üretilir. Ahlaki davranışın açıklanmasında din faktörünün bağımsız değişken olarak görülmesi, teizm bağlamı dışındaki bireylerin ve toplulukların ahlakını tesadüfi ve süreksiz olarak görmeye neden olmaktadır. Teizm bağlamında, ahlaki zaafları olan bir insanın dindar olması, onun dinini iyi kavramamış, imanının zayıf olmasıyla ilişkilendirilir. Böylece her tür bireysel ya da toplumsal ahlak zaafının daha çok dindarlaşma yoluyla çözülebileceğine inanılır. Ancak bu yaklaşım doğru olsaydı, dünyanın bütün teokratik rejimlerinin aynı zamanda en yüksek ahlaki standartlara sahip toplumları haline dönüşmüş olmaları beklenirdi. Oysa veriler bu beklentiyi değil, tersini doğrulamaktadır. [14]

Ahlak ve toplumsal sınıflar

Din gibi ahlak da toplumsal koşulların bağımlı değişkenidir. Ahlaklı olmanın ne anlama geldiği tarihsel koşullara bağlı olarak, ekonomik, toplumsal ve sınıfsal faktörlerce belirlenmektedir.

> Ahlaklı olmanın ne anlama geldiği tarihsel koşullara bağlı olarak, ekonomik, toplumsal ve sınıfsal faktörlerce belirlenmektedir.

Sınıflı toplumların doğuşu, egemen sınıflar açısından toplumsal denetim sorununu ortaya çıkardı ve toplumun sadece bir aradalığını değil aynı zamanda nasıl bir örgütlenme modelini uygulayacağını, sınıfsal eşitsizlikleri sürdürmenin ya da değiştirmenin yollarını ve hangi hedeflere yöneleceğini tayin etmeyi gerektirdi. Bu nokta ahlakın, etikle ilişkili hale geldiği aşamadır. Çünkü toplumsal davranışları düzenleyen yazısız kurallar olarak ahlak kuralları artık sadece olanı değil, olması gerekeni de içermeye başladı. Kaynakların nasıl dağıtılacağına ya da toplumun yönelmesi istenen ideolojik hedeflere ilişkin fikirler ortaya çıkmaya başladığında, sadece mevcut toplumsal örgütlenmenin ahlaki (moral) değerlerinin yetmediği, geliştirilmesi istenen ahlaki değerlerin (etik) gündeme geldiği yeni bir durum ortaya çıkar. Dolayısıyla ahlakın kaynağı geleceği tasarlayabilmektir. Siyasal mücadele içinde insanoğlu hedeflerine varabilmek için nasıl yaşaması gerektiğini araştıran bir varlığa dönüşür.

Sınıflı toplumlarda ahlakın sınıf mücadelesinin gereklerine bağlanması, temel ahlak kurallarının da içeriklerini bağlamsal hale getirir. Örneğin topluluğun kendi örgütsel bütünlüğünü sağlamaya dönük olan (düşmanlara karşı ya da topluluğun kendini savunma ihtiyacına karşı değil) öldürme yasağı, her hâlükârda geçerli bir kural olmaktan çıkar. Çünkü egemen sınıfın kendini koruyabilmesi, toplumu belli bir biçimde örgütlemesine bağlı olduğundan, o örgütlenmenin hukukunu üreterek temel ahlak kurallarının hangi şartlara bağlı olarak uygulanacağını belirler. Böylece düzene karşı çıktıkları takdirde aynı toplumun üyesi olanların da öldürülmesi ya da egemen sınıfın ezilenlerden çalması veya onlara yalan söylemesi ahlak dışı olmaktan çıkar.

Din gibi ahlak da toplumsal koşulların bağımlı değişkenidir.

Şüphesiz ahlaki değerler, sınıfsal boyutu açısından da toplumsal değişmeden etkilenirler. İlkçağ ve ortaçağlarda insanın değeri modern topluma oranla daha düşüktü. İnsan hakları ve bireyselleşme, değişen sosyo-ekonomik şartların ürünü olarak ortaya çıktı. Kapitalizmin doğuşu sürecinde burjuvazi hem eşitlikçi hem özgürlükçü ahlaki değerleri hukuksal norm haline getirdi. Bu modern değerler kuşaklar boyunca yerleşiklik kazandığı ölçüde bireylerin zihinlerini dönüştürdü ve yeni toplumun yeni insanına dolayısıyla yeni ahlaka giden yolu açtı. Bugünün insanı, geçmiş yüzyılların insanına oranla ahlaken daha farklı ve ileri değerleri önemsemektedir. "İnsanın toplam doğal ve toplumsal çevresini denetlemeyi artırma olanağı genişledikçe ahlakın alanı da genişler. Bir zamanlar temelde doğal bir koşul olan şey, onu insan amaçlarına göre değiştirme araçlarını buldukça, bir ahlak sorunu durumuna gelir."[15] Örneğin kürtaj, estetik ameliyat gibi bireysel imkânlardan genetik, kopyalama vb. gelişmelere din kökenli olarak nasıl bir ahlaki tutum içinde olunması gerektiği konuları din otoritelerini krize sokmaktadır. İnsan Tanrının topraklarını fethettikçe, Tanrı adına ahlak kuralı koymaya çalışanların ellerinde sınırlı tarihsel kaynaklar olduğundan, ciddi hatalar yapabildikleri ve insanlığın aşarak geçersizleştirdiği kurallarda ısrar ettikleri görülmüştü. Örneğin Papa'nın demokratik devrimler karşısında monarşiyi savunması veya faşizmi desteklemesi gibi.

14) https://www.timeturk.com/islam-ulkeleri-ne-kadar-islami/haber-1088966

15) Howard Selsam, Etik, Yeni Değerler ve Özgürlük, çev. Yüksel Demirekler, Yaba Yay, Ankara, 1995, s.26

Engels, üretim güçlerinin izin verdiğinden daha yüksek bir ahlakın olamayacağını belirtmişti.[16] Üretici güçler geliştikçe ahlaki düzey de ilerler. Kapitalizmin kurumsallaşması ve demokratik devrimlerle pekişmesi, insan hakları, kanunlar önünde eşitlik gibi ahlaki kazanımları beraberinde getirdi. Her çağın egemen ideolojisi egemen sınıfın ideolojisi olduğundan bu haliyle de burjuvazinin ahlaki değerleri, bütün topluma egemen olan ahlaki değerler durumundadır. Feodal sınıfların erdem ölçütlerini oluşturan sadakat, Tanrı korkusu veya yiğitlik gibi egemen sınıf değerleri, burjuva toplumunda kanunlara uyma, çalışkanlık, tutumluluk, merak ve risk alma/girişimcilik gibi değerlere bıraktı.[17] Çünkü egemen sınıfın öncülüğünde feodal toplumu örgütleyebileceğiniz değerler ile kapitalist toplumu örgütleyebileceğiniz değerler farklıdır. Bu durum aynı zamanda burjuva ahlakının sınırlarına işaret eder. Teknolojik ilerlemenin emperyalist amaçlara hasredilmesi, ücretli emeğin ağır sömürüsü ya da köleliğin kaldırılmasına karşın ücretli kölelik biçimlerinin sürdürülmesi bu ahlaki evrenin sınıfsal sınırları ile ilişkilidir.

Bugünün insanı, geçmiş yüzyılların insanına oranla ahlaken daha farklı ve ileri değerleri önemsemektedir.

İşçi sınıfının alt tabakalarına ve lümpen kesimlere doğru inildikçe ekonomik gelirin yanı sıra eğitim düzeyinin de gerilediğini görürüz. Alt tabakalarda bireyleri bekleyen hayat şansları daha az ümit vericidir. Sahip olunan sosyal, kültürel ve sembolik sermaye daha düşüktür.[18] Bu kesimlerde dindarlık ve kadercilik yoğun olarak gözlenir. Hatta dindarlığın artan cehalet ve dışa kapalılık ile birlikte taassuba dönüşme eğilimi gösterdiği de olur. Yoksullaşma ve eğitimsizlik arttıkça özellikle adi suçların işlenme oranlarında artış görülür. Bir başka ifadeyle adi suçların işlenme ve ahlaki yozlaşma işareti olarak görülen eylemler sergileyenlerin oranı, hayat şansları düşük toplum kesimlerine inildikçe artar. Ahlaki davranış ile toplumsal koşullar arasındaki ilişkiyi görmezden gelerek, sadece iradeye vurgu yapan bilim-dışı anlayış bu somut olgu karşısında, dindarlığın ahlaken arınmış olmanın garantisi olmadığını görmezden gelir. Hapishaneler dinsiz olduğu ya da içinde Tanrı korkusu yeterince yer etmediği için suç işlemiş insanlarla dolu değildir. Aksine suç işlemiş insanlar arasında dindarlaşma eğilimleri daha da yoğunlaşır.

Şüphesiz bu durum toplumların orta ve üst tabakalarının ahlak abidesi olduğu anlamına gelmez. Bazı davranışların ahlaki yorumu sınıfsal olarak değişime uğrar. Alt tabakada fahişelik olarak görülen davranış üst tabakada metres tutma veya "düzeyli birliktelik" haline dönüşür. Bir kadın açısından defaatle evlenmiş olma veya kendisinden çok daha genç erkeklerle evlenme alt ve üst tabakalarda farklı algılanır. Üst tabaka mensupları, sahip oldukları ekonomik ve toplumsal imkânlar sayesinde ahlaki zaaflarını toplumun gözlerinden gizlemekte ya da onları kurumsal ilişkiler içinde sıradanlaştırmakta daha başarılıdırlar. Öte yandan işlenebilecek suçların niteliklerinde de sınıfsal değişmeler vardır. Tatmin edici gelire sahip insanların baklavacıdan tatlı çalması gerekmez. Buna karşılık alt tabakalara mensup olanlar isteseler bile hileli iflas veya bir bankanın içini boşaltma türünden nitelikli suçları işleyemezler. Bu tür suçlar üst tabakalara özgüdür.

> Engels, üretim güçlerinin izin verdiğinden daha yüksek bir ahlakın olamayacağını belirtmişti.

Çevresel şartlar erdemli ve ahlaklı bir yaşam sürmeyi güçleştirdiğinde insanları ahlaksızca davranmaktan koruyacak şey dindarlık olmaz. Hatta kız kardeşine tecavüz eden imam[19] ya da intihar eden ilahiyat profesörü[20] gibi basına yansıyan örneklerin gösterdiği üzere, dini sokaktaki sıradan insandan çok daha iyi biliyor ve uyguluyor olmanız, hayatın maddi kanunlarına tabi olduğunuz gerçeğini değiştirmeye yetmez. Dawkins'in Tanrı Yanılgısı adlı kitabında 1960'lı yıllarda Kanada Montreal'de güvenlik güçlerinin greve gitmesiyle bir gün içinde suç oranlarındaki artışa işaret edilir. Ancak Dawkins bu örneği, suç işleyenlerin dinsizler olmadığını, Tanrı inancının kişileri suç işlemekten alıkoyamadığını belirtmek için vermiş olsa da meselenin sosyolojik boyutunu es geçmiştir. Dawkins, hayvanlar dünyasındaki ör-

16) Selsam, Age, s.40

17) Selsam, Age, s.43

18) Sosyolog Pierre Bourdieu'ya göre, bireyler toplumsal yaşama eşit şartlarda değil, ellerindeki sermayelerin yarattığı imkânlar dâhilinde katılırlar. Sahip oldukları ekonomik kaynaklar, gelirler, mülkler vb. ekonomik sermayelerini oluşturur. Kültürel sermaye aldıkları eğitim, bitirdikleri okulun statüsü vb. etmenlerle oluşur ve hayat şanslarını etkiler. Sahip oldukları toplumsal ilişkiler ağının genişliği ve etkinliği toplumsal sermayedir. Bazen ekonomik sermayesi olmayan birisi tanıdığı insanların yardımlarıyla bir yerlere gelir. Bireylerin sahip oldukları sermaye türlerinin pratikteki toplamlı değeri simgesel sermayeyi oluşturur.

19) http://www.odatv.com/n.php?n=imam-kizkardesine-tecavuz-etti-2011131200

20) http://haber.gazetevatan.com/ilahiyat-profesoru-intihar-etti/508307/7/Yaşam

Dindar olmak veya olmamak toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullardan bağımsız olarak ahlaklı davranmanın şartı olarak işlememektedir.

neklerden hareket ederek, insanın din olmaksızın ahlaklı davranmasının evrim süreci ile ilişkisini kurar. Evrim sürecinin insan zihninde yarattığı yetinin bir sonucu olarak ortaya çıkan evrensel bir ahlak grameri bulunmaktadır. Buna göre bireylerin birbirlerine karşı özgeci, cömert ya da dürüst davranması dört sebeple bağlantılıdır.

> Çevresel şartlar erdemli ve ahlaklı bir yaşam sürmeyi güçleştirdiğinde insanları ahlaksızca davranmaktan koruyacak şey dindarlık olmaz.

Bunlar genetik akrabalık; yapılan iyiliklerin iyilik görmekle sonuçlanması beklentisi; şefkat ve cömertlikle tanınmanın getireceği toplumsal faydalar ve son olarak dikkat çekici cömertliğin bir tür taklit edilemez, güvenilir bir bildiriye dönüşmesi ve bunun özgün bir ek fayda sağlamasıdır. (s.208) Ancak Dawkins, insanın toplumsal bir tür olmasının kültürel sonuçlarını yani ahlakın sosyolojik boyutunu vurgulamaz. Toplumsal bir olgu olan ahlakın gerek içselleştirme gerekse zorlama yoluyla bireyler üzerinde oynadığı rolü yeterince dikkate almaz. Ahlaki davranışın evrimle mi yoksa toplumsal pratik ve toplumsallaşma ile mi açıklanması gerektiği konusunda Dawkins, sosyobiyolojik bir indirgemecilik tehlikesine açık kapı bırakmaktadır.

Daha doğru bir bakış, insanları tüketim toplumu değerleri etrafında daha çok harcamak ile mutluluk arasında doğrudan bir ilişki olduğu yönünde şartlamaya vurgu yapmalıdır. Mutluluğu zenginlikle özdeşleştiren bir sistem aynı anda mutluluğa erişmek için gereken yasal kanalları daraltıyorsa, insanların bir kısmının o amaçlara yasa dışı yollardan ulaşmaya çalışması engellenemez. Dindar olmak veya olmamak toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullardan bağımsız olarak ahlaklı davranmanın şartı olarak işlememektedir. Bu nedenle Tanrı inancının olmadığı toplum ya da bireyler zorunlu olarak nihilizme saplanmazlar. Bireylerin hayatlarına anlam kazandıracak erdemler, tarihin farklı aşamalarında farklı şekillerde tanımlanmışlardır.

> Bireylerin hayatlarına anlam kazandıracak erdemler, tarihin farklı aşamalarında farklı şekillerde tanımlanmışlardır.

Bütün bunlar bireylerin toplumsal etkenler karşısında aciz ve etkisiz olduğu, ne yaparsa yapsın ahlaklı kalamayacağı gibi irade-odaklı biçimde anlaşılmamalıdır. Esas sorun, ahlaklı davranışı olumlu veya olumsuz yönlerine ilişkin tek tek bireysel örneklerin verilip verilemeyeceği değildir. Çünkü en olumsuz çevresel koşullarda ahlaklı davranmayı sürdüren bireylere de, en destekleyici koşullara rağmen yozlaşmış bireylere de binlerce örnek verilebilir. Önemli olan, ahlaklı olanın ne anlama geldiğine ilişkin cevabın tarihsel ve toplumsal düzlemde değişkenlik gösterdiğini ve bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal çevrenin ahlaki kodlarına sadık kalmalarını sağlayacak etmenin salt iradeden ibaret olmadığını görmektir.

Din, felsefe ve ahlakın inşası

Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN • Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Ahlak ancak gönüllülük temelinde inşa edilebilir. Bu ise ancak gerçek ve kapsamlı anlamda özgürlüğün inşasıyla mümkündür. Dinler ahlaklılığa telkin ederken zora ve korkuya başvurmaktadır. Fakat zorla veya korkuyla yapılanın ahlaki bir sorumluluk konusu yapılabilmesi mümkün değildir.

Günlük anlayışta bir kurum ve inanç olarak din, ahlaklılığın temeli ve erdemliliğin garantisi olarak görülür.

Anlamadan eyledik
Yunus Emre

Ahlaklılığın ve erdemliliğin temellendirilmesi ve geçerliliğinin garantisi söz konusu olduğunda günlük hayatımızda ilk akla gelen genellikle din ve dini inançtır. Buna göre ahlaklılığın ve erdemliliğin garantisi dini bakımdan inançlı olmaya bağlanmıştır. Buna uygun olarak günlük anlayışta dini bir inanca sahip olmayanlara retorik olarak 'insan değil misin, neden inanmıyorsun?' diye sorulur. Burada inanmak, insan olma mertebesine erdirir ki, insan olmak bu bağlamda ahlaklı ve erdemli olmak anlamında da alınmaktadır. Bu bakımdan günlük anlayışta bir kurum ve inanç olarak din, ahlaklılığın temeli ve erdemliliğin garantisi olarak görülür. Din, insanı Tanrı inancına ve böylece de Tanrıya ve mutluluğa erdirmek ister. Fakat yolu ve yöntemi, temel aldığı ilke ve başvurduğu araçlar dininkilerden çok farklı olmasına karşın felsefe de yani daha tam olarak ahlak felsefesi de ahlaklılığı ve erdemliliği temellendirmeyi amaçlamaktadır.

Ahlaklılığın felsefi olarak temellendirilmeye ihtiyacı vardır. Fakat dini taşıyıcıya ihtiyacı yoktur. Bu görüşü bilebildiğim kadarıyla ilk olarak felsefe tarihinde daha çok Shaftesbury adıyla bilinen fakat gerçek adı Anthony Ashley Cooper olan İngiliz filozofu dile getirmiştir.

Shaftesbury 17. yüzyılın ortalarında ahlakın din dolayısıyla temellendirilmeye ihtiyacı olmadığını ileri sürer. Onun bu konudaki kanaati modern filozofların ortak kanaati olarak alınabilir. Buna göre dini bir inanca sahip olmak veya dindar olmak ahlaklı olmanın garantisi değildir. Diğer taraftan ahlaklı olanın ahlaklı olduğunun garantisi olarak ayrıca dindar olmasına gerek duyulmaz. Shaftesbury bunu bir gözleme dayanarak şöyle açıklar: Bir insanın dindar veya dini inanca sahip birisi olduğunu öğrenirsek, bunu onun ahlaklılığının garantisi olarak almayız ve ayrıca onun ahlaklı olup olmadığını sormak zorunda kalırız. Fakat birinin ahlaki değerlere sadık bir insan olduğu söylenirse, onun ahlaklılığının garantisi olarak ayrıca dini bakımdan inançlı olup olmadığını sormayız. Bu gözlem Shaftesbury açısından ahlakın dinden bağımsız olduğunun ve ahlakın kendi kendisini taşıyabildiğinin, varlığı ve geçerliliği için dinin yardımına ihtiyacı olmadığının en iyi kanıtıdır.

> “Ahlaklılığın felsefi olarak temellendirilmeye ihtiyacı vardır. Fakat dini taşıyıcıya ihtiyacı yoktur.”

Aşağıdaki kısa yazı Shaftesbury'nin yukarıda betimlediğim kanaatinin nasıl gerçeklik olduğunun felsefi tarihini ana hatlarıyla ortaya koymayı amaçlıyor.

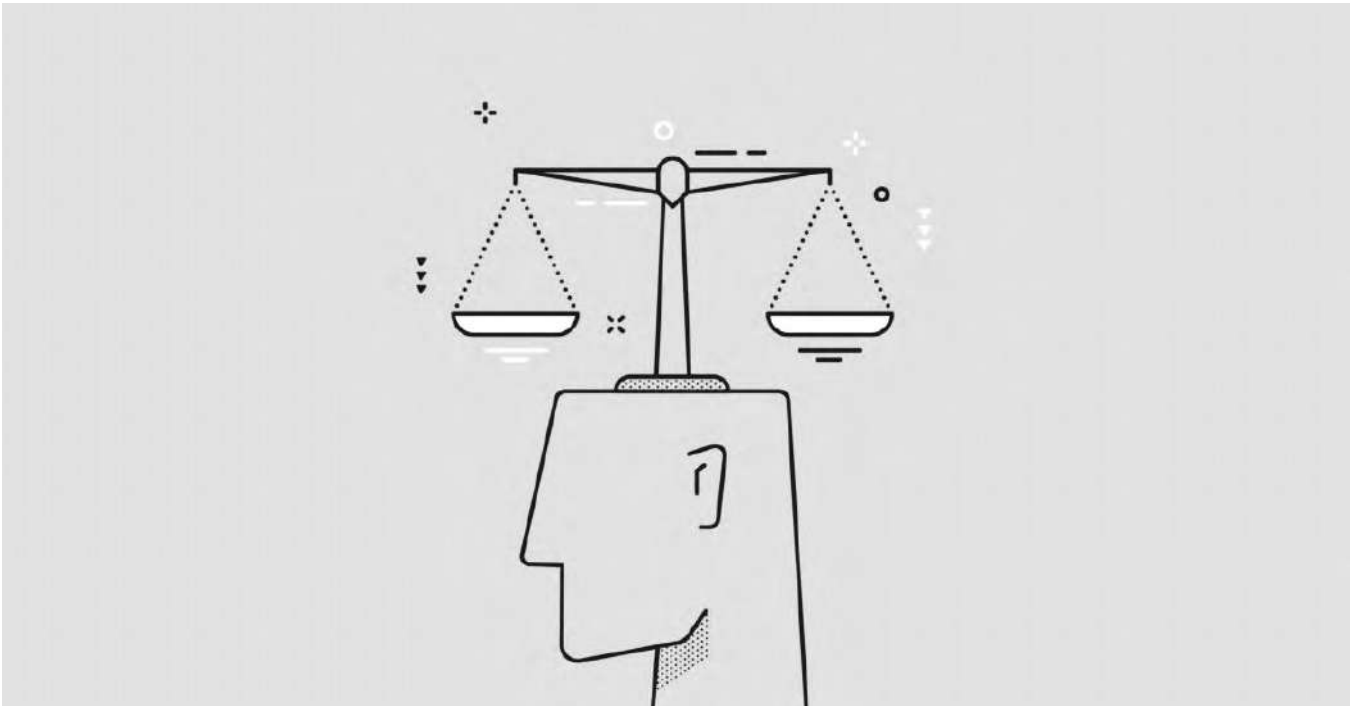

Felsefe tarihi boyunca ahlak felsefesi felsefi sistemin üst uğrağı olarak kavranmıştır.

Francis Hutcheson ve René Descartes

Felsefe ahlakı bilimsel olarak temellendirir

Felsefe tarihi boyunca ahlak felsefesi felsefi sistemin üst uğrağı olarak kavranmıştır. Eş deyişle felsefe sistemi sonunda ahlakı temellendirmek için vardır. Bu, antiklerde olduğu gibi modernlerde de böyledir. İskoç Aydınlanmacılığının kurucusu İrlanda kökenli Francis Hutcheson bunu çok isabetli bir şekilde şu tümcesinde ifade eder: "Felsefenin, insanın doğasının ve onun farklı yetilerinin ve şekillenimlerinin doğru bir bilgisi olan bölümünden daha önemli bir bölümü yoktur." Hutcheson büyük bir sentezci filozoftur. Onun sentezciliği hem tüm düşünce ve felsefe tarihinin hem de modern felsefede oluşan empirizm-rasyonalizm yarılmasının aşılmasıyla ilgilidir. Bu bütünlükçü bakış ona Stoacılardan kalan bir mirastır. Ama Hutcheson Stoacı olduğu kadar Epikürosçudur da. Bu nedenle bütünlüğü çokluğun birliği olarak kavrar. İnsanın doğasına ve yetilerine dair bilgi her şeyden önce ahlak felsefesinin konusudur ve ahlak felsefesi de tüm felsefi sistemi taçlandırır. Hutcheson, 1726'da yayınlanan Güzellik ve Erdem İdelerimizin Kökenine Dair Bir İnceleme adlı eserine yazdığı "Önsöz"de şöyle devam eder:

"Son zamanlarda yapılan incelemeler oldukça derinlemesine anlama yetimizle ve gerçeği bulmaya dair çeşitli yöntemlerle ilgilenmişlerdir. Fakat genel olarak teslim ederiz ki, bir gerçeğin yararı, insanları mutlu etme veya onlara büyük ve kalıcı zevk sağlama yönünde itici veya etkili olmasından başka bir şey değildir; ve bilgelik yalnızca bu amaca en iyi araçlarla ulaşmanın becerisidir."

Hutcheson bu belirlemesiyle felsefe tarihinde oluşmuş olan praksisçi büyük geleneği sürdürmektedir. Modern felsefenin kurucularından Fransız filozofu René Descartes Felsefenin İlkeleri adlı eserini Latinceden Fransızcaya çeviren Abbot Claude Picot'a yazdığı mektupta bir modern bilimler sistemi önerir. Descartes'ın modern felsefe ve bilimler için önerdiği bu sistemin girişinde mantık vardır, temeline metafizik yerleştirilmiştir ve doruk noktasını ahlak felsefesi (la morale) oluşturmaktadır. Onun önermiş olduğu felsefe ve bilimler sistemi bir bütün olarak ahlak felsefesini temellendirmek ve taşımak üzere geliştirilmiştir.

> Ahlakın Descartes tarafından tüm bilimler dolayısıyla en yüce bilgelik olarak tanımlanmasının nedeni, ahlaklılığın insan özgürlüğünün en yüce seviyesini temsil ve teşekkül etmesidir.

Ahlak deyince, Descartes bundan "en yüce" ve "en mükemmel" bilimi anlamaktadır. Bu bilim diğer tüm bilimlerin bilgisini şart koşmaktadır ve tüm bilgeliğin en üst aşamasını temsil etmektedir. Teorisi ve pratiğiyle ahlakı en yüce bilgelik olarak tanımladığı bu önerisini sunarken Descartes elbette tüm felsefe tarihinin oluşturmuş olduğu ortak bir kanıyı dile getirmektedir. Ahlakın Descartes tarafından tüm bilimler dolayısıyla en yüce bilgelik olarak tanımlanmasının nedeni, ahlaklılığın insan özgürlüğünün en yüce seviyesini temsil ve teşekkül etmesidir.

Aristoteles ve yaşamın anlamı ve amacı

Aristoteles insanı toplumsal bir varlık olarak tanımlar. Ona göre insanın insan olarak toplumun dışında

varolması mümkün değildir. Toplum ise, Aristoteles'e göre, ilişkiler ve eylemler bütünüdür. Nikomakhos'a Etik adlı eserinin birinci kitabının hemen ilk bölümünde (1094a 20) insan toplumunu bir eylemler ve erekler bütünü olarak ele alır ve bir toplumda gerek bireysel gerekse toplumsal bağlamda tüm ereklerin sonunda bütünleştirici yani hepsine ortak bir anlam katan bir ereğe sahip olması gerektiğinden hareket eder. Eş deyişle Aristoteles'e göre ereklerin çokluğunun birliği ereklerimize bir içerik ve anlam katmaktadır ve bu da yaşamı anlamlı kılmaktadır. Biraz ileride beşinci bölümün sonunda (1097b 20) söz konusu bütünleştirici ereğin mutluluk olduğuna işaret eder. Şöyle der Aristoteles ilgili pasajda: "Öyleyse mutluluk tamamlanmış ve kendi kendisine yetendir, çünkü mutluluk tüm eylemlerin nihai ereğidir." Burada "mutluluk olarak çevrilen kavram εὐδαιμονία (eudaimonia) kavramıdır. Aristoteles "nihai erek" (Τελικός στόχος/telikos stokos) ile "en yüce iyi" (τὸ ἀγαθόν/to agathon) kavramını eş anlamda kullanır. Şöyle devam ediyor Aristoteles:

Ortaçağ'da en yüce erdem inanmaktır.

"Daha yüksek anlamda nihai erek, bizim için bir başkası için amaç edinilen karşısında kendisi için amaç edinilen anlamına gelir ve hem bunun için hem de kendisi için amaç edinilenin karşısında hiçbir zaman başka bir şey için istenmeyen, dolayısıyla kesin nihai erek olarak ve mutlak olarak tamamlanmış, tüm zamanlar kendisi için istenen ve hiçbir zaman bir başkası için istenmeyendir (1097a 30)."
Parantez içinde verdiğimiz sayfa sayıları Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik adlı eserine gönderme yapmaktadır. Aristoteles'e göre her şeyin bir başka şey için istenmesi durumunda ereklerin yalnızca çokluğu oluşacaktır ve bu anlamsız bir erekler çoğunluğunu beraberinde getirecektir. Ereklerin çokluğuna anlam ancak erekler arasında sistematik bir iç bütünlük ve ilişkisellik sağlanmasıyla gelecektir. Aristoteles'e göre, gerek birey olarak gerekse de toplum olarak tüm eylemlerimize ve ereklerimize genel içerik ve anlam kazandıran mutluluktur. Bu bakımdan yaşamın nihai amacı veya Latinlerin tabiriyle summum bonum mutluluktur.

Spinoza ve modern filozofların yaşamın amacını yeniden belirlemesi

Aristoteles'in düşünme tarzını belirleyen, modernlerde olduğu gibi bir Ortaçağ deneyimi bulunmamaktadır. Bu nedenle yaşamın amacını mutluluk olarak belirlerken yapmış olduğu belirlemenin ideolojik kaygılar nedeniyle manipülasyona maruz kalıp kalmayacağını araştırmaz. Aristoteles daha çok mutluluğun gerçekleşmesini dış koşullar, entelektüel ve bedensel yetiler ve beceriler bakımından araştırır.

> Ahlak inanç dolayısıyla temellendirilirse ahlakın evrenselliği yok olmaktadır, çünkü inananların hepsi aynı Tanrı'ya ve dine inanmamaktadır.

Aristoteles'e iç ve dış koşullar düalizmi yabancıdır. Bu daha çok modernlere, özellikle de 20. yüzyıl modernlerine has olan bir bakıştır. Aristoteles maddi ve toplumsal koşulları insanın mutluluğu için zorunlu dış koşullar olarak belirlerken, aynı zamanda onun mutluluğunun iç koşulları olarak entelektüel ve bedensel koşullara da dikkat çeker.

Fakat modernlerin artık bir Ortaçağ deneyimi vardır ve Ortaçağ'da en yüce erdem inanmaktır. Ortaçağ'a has insan tasavvuruna göre insan, örneğin Aristoteles'te olduğu gibi doğası gereği bilmek değil, inanmak ister veya daha çok mutluluğa ermek için kilisenin ve başka kurumlaşmış dini yapıların öngördüğü tanrıya inanmak zorundadır. İnsanlığa çok pahalıya patlayan bu tarihsel deneyim nedeniyle modernler Aristoteles gibi artık mutluluğu koşulsuz bir şekilde insan yaşamının amacı olarak belirlemez. Zira Ortaçağda, Eskiçağda Aristoteles'te olduğu gibi erek mutluluk olarak belirlenmiştir. Fakat bilgi dolayısıyla değil, mutluluk arayışının bastırılmasına götüren inanç dolayısıyla temellendirilmiştir. Bu deneyim neyi göstermiştir? Ahlak inanç dolayısıyla temellendirilirse hem

inanmayanlar ahlaklılık kapsamından dışlanmaktadırlar ve bu nedenle sanki insan değillermiş gibi muamele görmektedirler hem de bu durumda ahlakın evrenselliği yok olmaktadır, çünkü inananların hepsi aynı Tanrı'ya ve dine inanmamaktadır. Bu nedenle modernler ahlakın temeline Aristoteles'te olduğu gibi yeniden bilgiyi ve felsefeyi koymuşlardır. Bu durumda tüm felsefe sistemi dini sistemin yerini almaktadır. İkisinin de üst uğrağı ahlaktır. Dini sistem çerçevesinde temellendirilen ahlak, inanç dolayısıyla temellendirilmiştir. Felsefi sistem dolayısıyla temellendirilen ahlak, bilgi dolayısıyla temellendirilmiştir. Ahlakın bilgi dolayısıyla temellendirilmesi durumunda inanan da inanmayan da aynı şekilde kendisini yadsımak zorunda kalmadan ahlaklılık çerçevesinde kapsanabilmektedir.

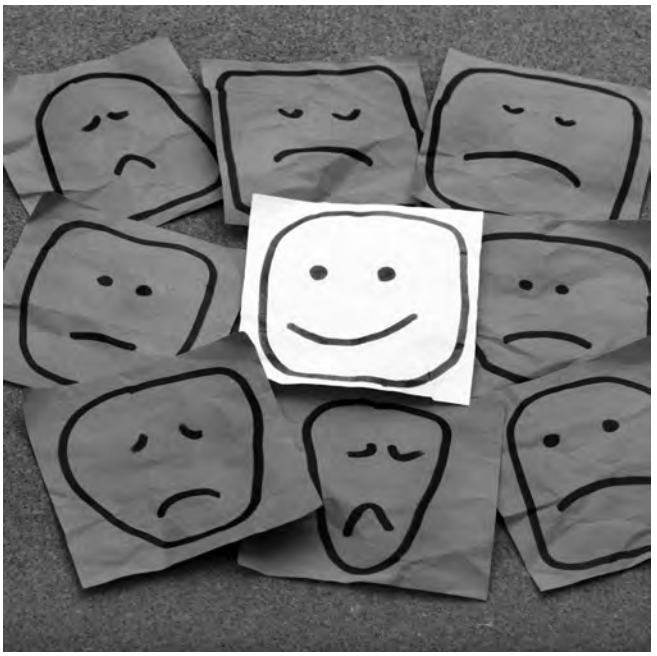

Antik filozoflardan farklı olarak modernler artık basit bir şekilde mutluluğu en kapsamlı kavram olarak almaz.

Modernler doğru yaşamın ne olduğunu belirlerken de birçok bakımdan Aristoteles'e dönerler. Fakat onlar Aristoteles'e ve Klasik Atina Felsefesine, merkezinde birey olan Helenist dönemin felsefesinin penceresinden bakarlar. Alman filozofu Hegel'in Tarih Felsefesi ve Felsefe Tarihi Üzerine Dersler'inde işaret ettiği gibi antik ve modern felsefe arasındaki önemli farklardan birisi, modern felsefenin Helenist dönemin felsefesinde olduğu gibi merkezine bireyi almış olmasıdır. Descartes Felsefenin İlkeleri adlı eserinin çevirmenine yazdığı mektupta Aristotelesçilerin Aristoteles'in felsefesini tanınmayacak şekilde çarpıttıklarını belirtiyor. Mektuplarında Stoacılığı ve Epikürosçuluğu temel alarak özellikle Aristoteles'e baktığını belirtiyor, çünkü Aristoteles toplumu eylemler bütünü olarak kavramıştır. Fakat bireyin felsefi düşünümün merkezine konması ancak Helenist dönemde gerçekleşir ve modern çağda bu tam olarak anlamına kavuşur. Aristoteles mutluluğun dış maddi ve toplumsal ve iç entelektüel ve bedensel koşullarının olduğuna dikkat çekmişti. Özellikle Rönesans ile, açıkça Spinoza'dan sonra modern felsefe bireyi merkeze alarak Aristoteles'in bu ilkesine döner. Spinoza Anlama Yetisinin İyileştirilmesi Üzerine Deneme adlı ne yazık ki tamamlanamamış olan eserinde, Aristoteles'i andırırcasına, doğru yaşamın insanın tüm kapasitelerini geliştirip gerçekleştireceği yaşam biçimi olduğunu belirtir. Spinoza mutlu yaşamın dış koşullarını Teolojik-Politik Denemesi'nde, özellikle devlet konusunu incelediği 16. bölümde ele alır.

Hegel ve modernlerin kapsamlı kavramı olarak özgürlük

Fakat bu konuda modernlerin duruşunu 18. yüzyıl Fransız filozofları tam olarak belirler. Modernlerin yükünden kurtulmak zorunda olduğu bir Ortaçağ mirası vardır. Buna göre insan ilkesel olarak kötü ve günahkardır. Kendi coğrafyamızda da yaygın olan insana dair bu karamsar ve kötümser bakış açısı tutarlı bir şekilde takip edilecek olursa 'bu dünyada' ahlakın mümkün olmadığından hareket etmek zorunda kalacağız. Fakat bilindiği gibi modernler Ortaçağa has olan iki dünyalı kâinat tasavvurundan tek dünyalı kâinat tasarımına geçmişlerdir ve ahlakı bu dünyada temellendirmekten başka bir seçenekleri kalmamıştır.

> Elbette modernlerin özgürlük kavramının kaynağı yalnızca Ortaçağ deneyimi değildir. Gelişen bilimler ve felsefe modernlerin dünya görüşünü yavaş yavaş köklü bir şekilde değiştirmiştir.

18. yüzyıl Fransız filozoflarına göre, insanın doğası ne iyidir ne de kötü. İnsanı iyi de yapan kötü de yapan onu çevreleyen dış koşullarıdır. İnsanın dış koşulları iyiyse insan iyi olur ve insanın dış koşulları kötüyse insan kötü olur. Öyleyse insanın iyi olması için dış koşullarının iyileştirilmesi gerekecekti. Bu fikir tüm Fransız Ansiklopedistlerinin ortak fikridir ve ütopik sosyalistlerden Robert Owen'e kadar etkisini sürdürür. Robert Owen'in neredeyse tüm ömrü, modern toplumun bir eleştirisi olarak, insanın dış koşullarının iyileşmesi durumunda iyi bir varlık olabileceğini göstermek için ütopik yerleşim yerleri kurmak ile geçmiştir.

Modern filozofların Ortaçağ deneyimine dayanan çıkarımları ve toplum kuramında bu yeni yönelimi bütün felsefi düşünmenin çerçevesini de komple yeniden kurgulamaya götürmüştür. Antik filozoflardan farklı olarak modernler artık basit bir şekilde mutluluğu en kapsamlı kavram olarak almaz. Ortaçağ deneyimi insanlığa mutluluğun da ancak özgürlük kavramı çerçevesine taşınmasıyla mümkün olabileceğini göstermiştir. Bu nedenle modernlerin en kapsamlı kavramı mutluluk değil, özgürlüktür. Mutluluk da ancak özgürlük koşulunu yerine getirebildiği oranda gerçek anlamda mutluluk olabilecektir. Bu nedenle modernlerin ahlak kavramı, antiklerden farklı olarak mutluluk kavramına değil, özgürlük kavramına dayandırılmıştır.

Ahlak ancak gönüllülük temelinde inşa edilebilir.

Elbette modernlerin özgürlük kavramının kaynağı yalnızca Ortaçağ deneyimi değildir. Gelişen bilimler ve felsefe modernlerin dünya görüşünü yavaş yavaş köklü bir şekilde değiştirmiştir. Bu bakımdan da aslında antiklere bir geri dönüş vardır. Antikler büyük diyalektikçiler olarak tüm evreni sürekli hareket halinde, değişime ve dönüşüme tabi olarak kavramışlardır. Fakat modernler Kopernicus ve Galileo ile birlikte hareketin sürekliliğini matematiksel olarak da kanıtlamışlardır. Bu nedenle modernler özgürlüğü varlıkta temellendirmiş olarak kavramışlardır. Bu konuda en iyi örnek, Thomas Hobbes'un özgürlük kuramıdır. Hobbes hareket halinde olan her şeyi, kendi doğal hareketliliğine uygun olarak hareket edebildiği sürece özgür olarak kavrar. Dolayısıyla her hareket eden kendi doğallığında engellenmeden hareket edebildiği oranda doğanın kendisine oluşumunda bahşettiği özgürlüğe uygun hareket edebilecektir.

Bu konuda son büyük temellendirme Hegel tarafından yapılmıştır. Hegel, eğer insanın özgürlüğü dolayısıyla ahlaklılığı varlıkta temellendirilecekse, varlığın hareket kaynağının kendisinde olduğunu, Kopernicus ve Galileo'nun bilimsel kanıtlarından sonra mantıksal olarak da kanıtlamaya girişir. Hegel Mantık Bilimi adlı eserinde varlığı kendi başına olabilen, kendi başına hareket edebilen ve kendi başına oluşabilen olarak alır ve bunu mantıksal olarak ortaya koyar. Böylece insanın özgürlüğünün ve ahlaklılığının, herhangi bir yabancı belirlenim olmadan temellendirilebildiği ve böylelikle mümkün olduğu mantıksal olarak da kanıtlanmıştır. Bundan böyle artık, Kant'ın ne olduğunu bilmesek bile amaçlamak zorundayız dediği özgürlüğün tarihsel olarak da gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Kant, modernleşme projesi ve ahlaklılığın inşası

Modernleşme bir değişim ve dönüşüm projesidir. Halkın gerçek anlamda kendi kaderinin öznesi olarak belirlenmesi sürecini başlatan bir programdır modernleşme. Geleneksel feodal toplumun aksine modern toplum kendi içinde dinamik bir bütünlük oluşturmayı amaçlamaktadır. Buna karşın geleneksel toplum kendi içinde sayısız topluluklardan oluşan fragmanlı bir toplumdur. Fakat modern toplum kendisini tüm özellikleriyle göstermeye başlayınca insanlığın arzuladığı bütünlüklü dinamik toplumun henüz ön aşamasında olduğu anlaşılmıştır. Örneğin modern toplum kadının özgürlük koşullarını oluşturmuş, fakat özgürleştirememiştir. İşçinin ve emekçinin özgürleşmesinin koşulunu oluşturmuş, fakat onları özgürleştirememiştir.

> Rasyonalite şimdi insanın ahlaklılık çerçevesinde duygu dünyasının da özgürleştirilmesi için gerekli koşulları oluşturmalıdır.

Modern toplum yurttaşlığı ve eşit yurttaşlık haklarını temel alır. Buna karşın geleneksel feodal toplum sayısız unvan ve imtiyaz sahibi hiyerarşik tabakalardan oluşmaktadır. Modern toplum uzun zaman süren mücadeleler sonucu da olsa aşama aşama yurttaşlık haklarını yasalar karşısında herkese eşit olarak vermiştir. Fakat Günter Grass'ın dikkat çektiği gibi, modern yurttaşlık formel eşitlik koşularını oluşturmaktan ileri gidememiştir. Hak ve adalet aramanın kendisi çok pahalıdır ve bu nedenle ekonomik eşitsizlikler sürdüğü sürece yasalar karşısında eşit olan yurttaşlar arasında ekonomik durumlarına göre ikinci, hatta üçüncü sınıf yurttaşlar kümesi oluşmaktadır.

Elbette formel eşitlik insanın insan olarak kurtuluşunun ön koşuludur. Yasal eşitlik ve bu eşitliğin sağlanması ancak akıl yoluyla mümkündür. Bu nedenle feodal geleneksel toplumdan modern topluma geçiş aynı zamanda inançtan akla dayalı düşünmeye geçiştir. Kant'ın tabiriyle modern toplumla aydınlanma süreci başlamıştır, fakat insanlık henüz aydınlanmış çağdan çok uzaktır. Aydınlanmış çağ Kant'a göre ahlakın geçerlilik kazandığı çağ olacaktır. Ahlak ancak gönüllülük temelinde inşa edilebilir. Bu ise ancak gerçek ve kapsamlı anlamda özgürlüğün inşasıyla mümkündür. Dinler ahlaklılığa telkin ederken zora ve korkuya başvurmaktadır. Fakat zorla veya korkuyla yapılanın ahlaki bir sorumluluk konusu yapılabilmesi mümkün değildir.

Kant'a göre modern toplum rasyonalite ve disiplin çağıdır. Modern çağ, insanın eğitim yoluyla insanlık için disipline edilmek zorunda olduğu çağdır. Fakat rasyonalite şimdi insanın ahlaklılık çerçevesinde duygu dünyasının da özgürleştirilmesi için gerekli koşulları oluşturmalıdır. Böylece insan hem düşüncesiyle hem de duygularıyla, hem ruhuyla hem de bedeniyle özgürleşmiş olacaktır. Bu ise tüm yabancı belirlenimden arındırılmış, zora, şiddete, tehdide ve korkuya dayanmayan bir eylemler ve erekler sistemini mümkün kılacaktır. İşte o zaman insanlığın gönüllülüğe dayanan bir ahlaklılık çağının eşiğinde olduğunu söyleyebiliriz.

Ahlak üzerine üç deneme

Prof. Dr. Remzi DEMİR • Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü Bilim Tarihi ABD

Bu üç makale, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk Akademisi'ndeki ahlak algısının değişmeye başladığını ve dinî-teolojik aşamadan, seküler-bilimsel aşamaya doğru evrildiğini kanıtlamaktadır.

Ahlak bir takım kaidelerden ibarettir.

Bu dosyamızda, İstanbul Dârülfünûn'u, Felsefe Bölümü'nün seçkin üç isminin, Ziya Gökalp (1876-1924), Mehmet Emin Erişirgil (1891-1965) ve Necmeddin Sadık'ın (1890-1953) kaleme aldıkları ahlak konulu üç makalenin yalınlaştırılmış metinlerini yayımlıyoruz.

Bu üç makale, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk Akademisi'ndeki ahlak algısının değişmeye başladığını ve dinî-teolojik aşamadan, seküler-bilimsel aşamaya doğru evrildiğini kanıtlamaktadır.

Fransız sosyoloğu Émile Durkheim'ın (1858-1917) etkisi altındaki yazarlarımız, ahlakın kökeni meselesine yaklaşırken meslekî alanları olan sosyolojiden istifade etmişler ve müşterek bir sonuca ulaşmışlardır:

"Ahlak, (tanrısal değil) toplumsal bir kurumdur ve bu nedenle ahlakî değerlerin oluşum ve dönüşüm süreçleri, diğer alanlardan önce toplumbilimsel araştırmaların konusudur."

Makaleler yayına hazırlanırken, daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebilmeleri için yalınlaştırılmıştır.

***

Ahlak toplumsal mıdır? [1]
Ziya Gökalp

Ahlak bir takım kaidelerden ibarettir. Ahlakî kaideleri teşhis ettiren iki alamet vardır: (1) Mecburiyet (obligation), (2) Çekicilik (désirabilité).

(1) Ahlakî kaideler mecburîdir.

Bu mecburiyet, ahlakî kaidelerin toplumsal bir yaptırım gücüne malik olmasıyla sabittir. Bu kaidelere riayet etmediğimiz zaman kamuoyu bizi kınar, riayet ettiğimiz zaman bilakis beğenir. Bu yaptırım gücünün mevcudiyeti gösteriyor ki ahlakî kaideler içgüdülerimizden çıkmamıştır, onları bize teklif eden toplumdur. Bu kaideler, içgüdümüzden çıkmadığı gibi hatta onlara muhaliftir bile. Ahlakî kaideler, içgüdümüze muhalefetten dolayıdır ki haricî bir icbar kuvvetine muhtaç bulunuyor.

> "Ahlakî kaideleri teşhis ettiren iki alamet vardır: Mecburiyet ve çekicilik"

Yemek, içmek, uyumak, korkmak, öfkelenmek gibi fiiller içgüdülerimiz mahiyetinde bulundukları için haricî bir yaptırım gücüne muhtaç değillerdir. Ahlakî kaideler ise, bu gibi tabii ihtiraslarımızı engelleme ve durdurmaya ve bunların zıddı olan fiilleri tahrik ve teşvike çalıştığı için

1) Ziya Gökalp, "Ahlak Toplumsal mıdır?", İctimâ'iyât Mecmû'ası, Sene 1, Sayı 3, Haziran 1333 (Haziran 1917), s. 113-116

haricî desteklere muhtaçtır. Bu beyanattan anlaşılıyor ki ahlak, kökeni itibariyle bireysel değil, toplumsaldır.

(2) Ahlakî kaideler çekicidir.

Ahlakî kaideler, yaptırım güçlü yani mecburi olmakla beraber, çoğunlukla, biz bu mecburiyeti hissetmeyerek, onlara sahip oldukları cazibeden dolayı uyarız. Faziletli olan bir adam, ekseriya kamuoyunun ne kınamasını ne de ululamasını düşünmez, fazileti fazilet olduğu için icra eder.

Bununla birlikte, ahlakî kaidelere karşı olan bu eğilim ve çekilim, onların içgüdülerimizden doğmuş olmasını gerektirmez. Çünkü bu ahlakî çekilim ancak, toplumsallaşmış bireylerde görülür. Ve bununla beraber bu kaidelere uyabilmek için büyük bir çaba sarfına mecbur oluruz. Toplumsallaşmak ise, ruhumuzda, bireysel olan içgüdülere zıt olmak üzere bir toplumsal vicdana malik olmak demektir. O halde, ahlakî kaidelere meyleden bizim bireysel içgüdülerimiz değil, toplumsal vicdanımızdır. Mensup olduğumuz toplumdur ki ruhlarımızda yerleşerek oradan ahlakî kaidelere çekilim gösteriyor. Biz toplumsal bir hayat yaşamağa başladığımız günden beri artık yalnız bir organizmadan ibaret değiliz, organizma ile toplumsal vicdandan mürekkep bir mahlukuz. Organizmamız içgüdülerimize tabi olduğu halde, toplumsal vicdanımız bizi daima ahlakî kaidelere meylettirir. O halde, yine sabit oluyor ki ahlak, köken itibariyle bireysel değil, toplumsaldır.

Biz toplumsal bir hayat yaşamağa başladığımız günden beri artık yalnız bir organizmadan ibaret değiliz, organizma ile toplumsal vicdandan mürekkep bir mahlukuz.

Ahlakî kaidelerde gördüğümüz bu iki karakterden birincisine vazife (devoir), ikincisine hayır (bien) adları da verilir. Vazife duygusu ahlakî kaidelerin mecburiyet suretindeki görünümü, hayır duygusu ise çekicilik şeklindeki belirişidir. Ahlakçılardan Kant ahlakın yalnız vazife safhasına, Guyau[2] ise hayır safhasına önem vermiştir. Guyau "mecburiyetsiz ve yaptırımsız bir ahlak" kurmaya çalıştı. Bunun esası "iyiyi iyi olduğu için yapmak" düsturudur.

Kant'a göre ise ahlakın esası "vazifeyi, vazife olduğu için yapmak"tır. Bununla birlikte ahlakî kaideler, bizde hem vazife hissi, hem de hayır duygusu halinde belirir. Tamamıyla toplumsallaşmış olan bireyler "iyi"ye bütün kalbiyle tutkun ve vurgun olduğu için ahlakı, "mecburiyetsiz ve yaptırımsız" görebilir. Halbuki, tamamıyla toplumsallaşmamış olanlar, ahlakî kaidelerin yaptırım gücünü daima hissetmek ihtiyacındadırlar.

Hangi kaideleri "vazife" yahut "iyi" tanımalıyız? Bunu bize mensubu bulunduğumuz toplumun vicdanı gösterir. Ahlakî kaideleri bireysel şuurumuzla yahut aklımızla taktir edemeyiz, ahlakî kıymetlerde egemen ve seçici toplumun vicdanıdır. O halde toplumlar muhtelif türlere mensup olduğu gibi ahlakın da muhtelif türleri olmak lazım gelir. Bir toplumsal türün ahlakı yalnız kendisi için tabiidir (normal), diğer türler için marazî (anormal) bir mahiyettedir, nasıl ki bu hal biyoloji sahasında da yürürlüktedir. Mesela, solungaç ile teneffüs balıklar için tabiidir, fakat memeli bir hayvana solungaç ile teneffüs uygun gelmediği gibi, balıklar için de akciğerle teneffüs uygun olmaz.

Bunun gibi "kan davası" aşiretler için tabii bir kaide olduğu halde, milletler için marazî bir adettir.

Yukardaki ifadelerden ahlakî kaidelerin kökeninin toplum olduğu gibi ahlakî kıymetlerin seçicisinin de toplum bulunduğu anlaşıldı. Şimdi de bu kaidelerin gayesini arayalım.

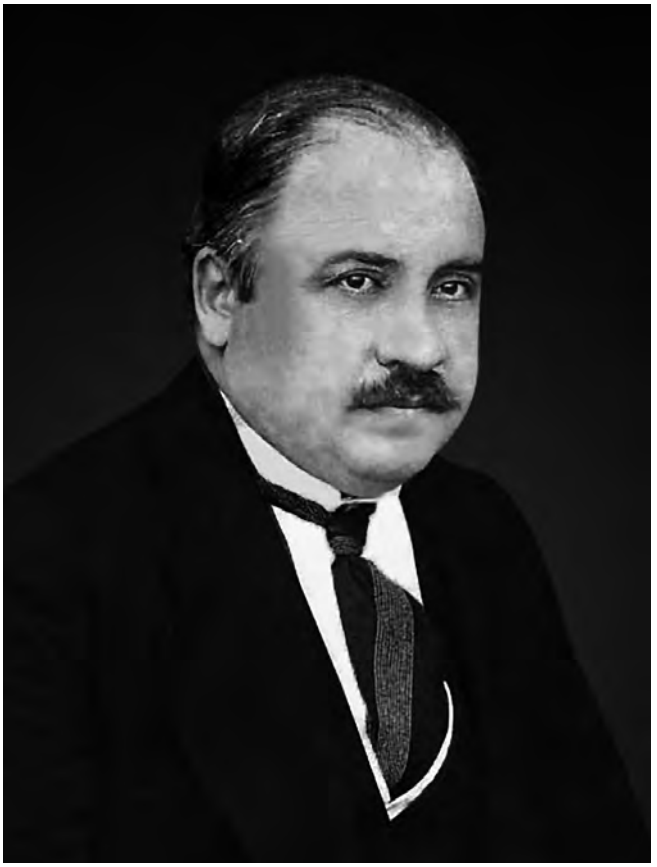

Ziya Gökalp: Hangi kaideleri "vazife" yahut "iyi" tanımalıyız? Bunu bize mensubu bulunduğumuz toplumun vicdanı gösterir.

Ahlakî kaideler, içgüdülerimize yani bireysel arzularımıza muhalif bir takım fiillerden ibarettir. O halde bu kaideler bireysel fedakârlıklar esasına dayanır. Her ahlakî kaide bireysel arzularımızdan birini feda etmemizi bize tavsiye ediyor. O halde ahlakın gayesi insanın kendi nefsi olamaz. Çünkü ahlak, insanın kendi maddiyetinden bir takım fedakârlıklar icra etmesi demektir. Bir şey ki feda ediliyor "kendisi için feda edilen" olamaz. Ahlakın gayesi olan "kendisi için feda edilen", mutlaka "kendisini feda eden"den başka bir varlıktır. Bu gaye, benim kendi maddiyetim olamadığı

2) Jean-Marie Guyau (1854-1888), Fransız filozof ve şairi.

gibi başka bireylerin maddiyetleri de olamaz. Çünkü muhtelif bireylerin maddiyetleri arasında fark yoktur. Kendisi için feda edilenin mutlaka kendisini feda edenden yüce olması lazımdır. Ancak, alçak-olandır ki yüksek-olana feda edilebilir, yalnız yüce-olandır ki alçak-olana gaye olabilir. Madem ki ben kendi kendime gaye olamıyorum, başka bir birey de benim için gaye olamaz. Ahlakın gayesi birey olamayınca bireyden daha alçak bir varlık da olmaz, mutlaka bireyden daha yüce bir varlık, ahlakın gayesi olabilir. Bireyden daha yüce bir varlık ise yalnız toplumdur. Çünkü toplumun kendine mahsus bir vicdanı vardır ki birey bütün yüce olan seciyelerini yani bütün maneviyetini oradan aktarıyor. Toplumsal hayatın yaşanılmasından önce, beşerî bireyler hayvanî bireylerden farksızdır. Beşerî bireylere insan mahiyetini veren toplumun ona verdiği kültürdür: Lisan, ilim, din, ahlak, estetik gibi kültürel unsurlar umumiyetle toplumdan doğarak bireylerde yüce melekeler husule getirmiştir. O halde, ahlakın gayesi, ancak, birey-üstü bir vicdandan ibaret olan "toplum" olabilir. Yani bireylerin yaptığı bütün ahlakî fedakârlıklar toplum içindir. Ahlakî amacın bu surette topluma hasredilmiş olmasına itirazen "şahsımıza ait bir takım ahlakî vazifelerin de bulunduğu" ileri sürülebilir. Filhakika gerek kendi şahsiyetimize, gerek başkalarının şahsiyetine karşı da ahlakî vazifelerimiz vardır. Bu şahsiyet, maddî bireyselliğimiz, organik benliğimiz değildir. Ben, organik arzularımı, maddî menfaatlerimi manevî olgunlaşmam için feda ettiğim zaman şahsiyetime karşı bir vazife yapmış olurum. Bu "manevî olgunlaşma" ise daha çok toplumsallaşmaktan başka bir şey değildir. O halde şahsi vazifelerin de esası bireyselliğin toplumsallığa feda edilmesinden ibarettir. Ahlaka gaye olan benim bireyselliğim değil, toplumsallığımdır. Zaten "şahsiyet" kelimesi bireyselliği değil, bireyde mevcut olan toplumsallığı ifade eder. O halde, kültürün, bireysel ruhtaki tortularının toplamı olduğu için bireysel değil toplumsaldır.

> Ahlak meselesinin bu eskiliğine rağmen ahlakî hadiselerin diğer olaylar arasındaki konumu tayin olunabilmiş mi?

Başkalarına ait şahsiyetin benim için ahlakî bir gaye olması, onlarda toplumsal kültürün bulunmasındandır. Bireyler toplumsallaştıkları için ve toplumsallaştıkları nispette ahlakî bir gaye mahiyetini kazanırlar. Bu nisbîlik de bireylerdeki amaçlılığın zatî olmayıp topluma izafetle olduğuna bir delildir. Canilerin bu amacı kaybetmesi toplum-dışı olmalarından, büyük adamların amaçta kemâle ulaşması toplumu temsil edecek derecede toplumsallaşmalarından kaynaklanır. Ahlakın gayesi "toplum"dan ibaret olduğu anlaşılınca "ülkü"nün mahiyeti de ortaya çıkmış olur. Ülkü, hayatımızı uğruna feda edeceğimiz bir varlık demektir ki ahlakî gaye de aynı manayı ifade eder. O halde, ülkü dediğimiz şey de toplumdan yani toplumsal hayatın güçlü bir surette yaşanılmasından ibarettir.

***

Ahlak ne vakit ilim olabilir?[3] Mehmet Emin Erişirgil

Toplumsal hadiseler içinde beşeriyetin en evvel nazar-ı dikkatini çeken ahlakî davranışlardır. Ahlakî davranışların ehemmiyetinin anlaşılmasındandır ki tarihin bize bildirdiği en kadim medenî milletlerde maddî tabiat hakkındaki nazariyeler yanında ahlakî davranışlara ait fikirlere tesadüf olunur. Binaenaleyh "ahlak meselesi" pek eski zamandan beri ortaya konulmuştur. Fakat acaba bu konu üzerine hakiki manasında bir ilim kurulmuş mu? Acaba ahlak meselesinin bu eskiliğine rağmen ahlakî hadiselerin diğer olaylar arasındaki konumu tayin olunabilmiş mi? Ahlak meselesini halle uğraşan nazarî ahlaktır. Bu yüzden hakiki surette bir ahlak ilminin teessüs etmiş olup olmadığını, bu hadiselerin Âlem'in olayları arasındaki konumunun tayin edilip edilmediğini, nazarî ahlakın ne gibi sorunları konu olarak benimsediğini tetkikle anlayabiliriz.

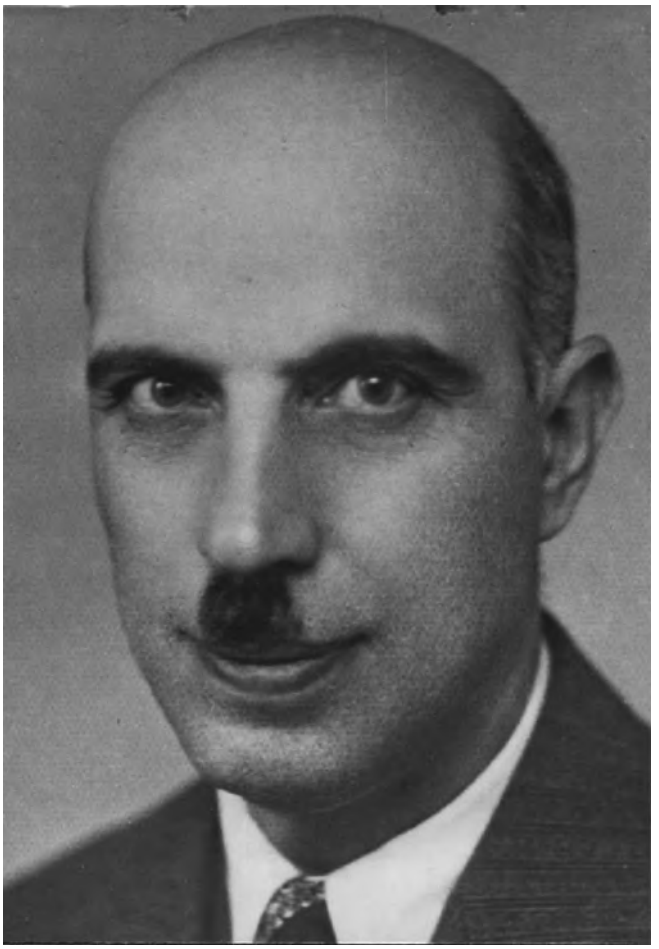

Mehmet Emin Erişirgil : Bireylerin yaptığı bütün ahlakî fedakârlıklar toplum içindir.

"Nazarî" tabiri bir gerçekliğin, bir hadiseler topluluğunun hasbî surette incelenmesine verilmiş bir isimdir. Bu manada bütün mutlak ilimler nazarîdir. Çünkü ilimler hadiseleri, hiçbir gaye gözetmeksizin, olduğu

3) Mehmet Emin Erişirgil, "Ahlak Ne Vakit İlim Olabilir", İctimâ'iyât Mecmû'ası, Sene 1, Sayı 3, Haziran 1333 (Haziran 1917), s. 134-140.

gibi tetkik eder; onları idare eyleyen kanunları bulmağa çalışır. İlmin sırf nazarî incelemeleri neticesinde bulunan kanunlardan daha sonra eylemler ve uygulamalar için bir takım kaideler çıkarsanır ki bu kaidelerin yardımıyla fiillerimizi tanzim ve tabii hadiseleri makul surette tadil edebilmeye muvaffak olabiliyoruz. Binaenaleyh hakiki manasında hiçbir ilim hadiseleri anlamağa, kanunlarını bulmağa çalışırken amelî ve tatbikî bir gaye gözetemez. Fakat hadiseler belirlendikten, kanunlar bulunduktan sonra bunlara istinaden vücuda getirilecek düsturlar, kaideler bize tabiat üzerinde mümkün mertebe hakim olmak kudretini verir. Meselâ fizyoloji âlimi sırf nazarî tetkiklerde bulunurken organların fiillerini ve vazifelerini tayine çalışır. Bulacağı kanunlardan tababette ne suretle istifade edilmesi lâzım geleceğinin tayinini artık başkasına terk eder. İşte bu ikinci yön ilimden uygulamada yararlanmak isteyenlerin görevidir.

Bugün görünüşte "nazarî" ismini taşıyan bir ahlak var. Fakat bu nazarî ahlak ilmin haiz olması gereken "nazarîlik" (kuramsallık) özelliğine mâlik değildir. Zira insan amellerinde ne gibi gayeler takip etmelidir; bu gayeleri bire indirgemek mümkün değil mi; insanlar arasındaki münasebetlerin esası ne olmalıdır... gibi meseleler, doğrudan doğruya nazarî ahlakın konusunu teşkil ediyor. Şu halde nazarî ahlakın gayesi bir takım kıymet hükümleri tesis etmekten ibaret oluyor. Halbuki ilim hiçbir konuyu bu şekilde tetkik edemez; bir konu bu suretle tetkik edilirse yukarıda söylediğimiz manada nazarî ve binaenaleyh ilmî olamaz.

Pek çok kimseler ahlakın bir yapıntı, bir yaratı mahsulü olduğunu farz eylemişlerdir.

Nazarî ahlakın hakiki manada ilme benzememesi öteden beri nazar-ı dikkati çekmiş, davranışlara ilişkin bir tür "ilim" zümresinin mevcudiyeti farz olunarak ahlak da o zümre arasına konulmuştur. Aristo'nun ilmi, amelî ve nazarî iki kısma ayırması, İslâm yazarlarının nazarî hikmet, amelî hikmet diyerek bu tasnifi kabul eylemeleri hep böyle bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu tasnifler de gösteriyor ki nazarî ile ilme dayanan eylemlerin ve uygulamaların, diğer bir değişle, ilim ile fennin (art) şimdiki anladığımız tarzda manaları belirmiş değildi.

Son zamanlarda bazı filozoflar, meselâ Mösyö Wundt ahlakı "düsturî ilimler" (sciences normatives) olarak adlandırdıkları bir ilimler zümresine ithal ediyorlar. Böyle bir ilimler zümresi tasavvuru bizi Eski Çağ filozoflarının tasnifine yaklaştırır. Halbuki ilmin, ilim manasında kullanıldığı taktirde felsefenin, amelîsi olmayacağı gibi, neticesi olan kaidelere göre değişken olması lâzım gelen bir tür sciences normatives dahi mevcut değildir. Hadiselerin incelenmesi yöntem itibariyle yeter derecede olgunlaşmış, yani bugünkü manada ilim olmuş ise, artık sırf nazarîdir. Böyle olmadığı takdirde ya sadece kaidelerden ve düsturlardan mürekkep bir fen (sanat) yahut henüz ilmî mahiyet kazanmamış malumattır. İşte nazarî ahlak da, ahlak felsefesine ekseriya ruhî veya hukukî tahliller yahut dinî akideler ilave edilerek nazarî şekli verilmiş malumattan ibarettir.

Nazarî ahlak acaba amelî ahlakı tesis edebiliyor mu? Pek çok kimseler ahlakın bir yapıntı, bir yaratı mahsulü olduğunu farz eylemişlerdir; birçok yazarlar münhasıran nazarî ahlakın ahlakî eylemlerde kesin tadiller yapmak kudretini haiz olduğunu zannetmişlerdir. Halbuki ahlakî eylemler ve ondan mülhem olan amelî ahlak her tür nazariyeden evvel toplumda mevcuttur. Ahlakî hadiseler her fert üzerinde, diğer tabiî olaylar gibi, etkilidir. Bu yüzden ahlak hiçbir zaman yaratının mahsulü değildir. Gerçi büyük bir dâhinin, bir ahlakî dâhinin toplumun ahlakı üzerindeki etkisi pek büyüktür. Fakat bu etkinin sebep ve mahiyetini yine toplumsal dönüşümlerde görmek lâzımdır. Bir toplum içinde husule gelmek üzere olan inkılap, ahlakî dâhinin vicdanında en şiddetli yansımasını bulduğu için onun koyduğu ahlakî nazariye toplumun ahlakî geleceğini belirler.

> Bir toplum, bir kavim ve medeniyet ahlakını kendi yaratır ve fertlerinin ahlakî vicdanını kendi biçimlendirir.

Sonuç olarak bir toplum, bir kavim ve medeniyet ahlakını kendi yaratır ve fertlerinin ahlakî vicdanını kendi biçimlendirir. İnsanın ferdiyetine ait gibi sandığı bu vicdan, müşterek vicdanın yansıdığı yerdir. Amelî ahlakın hadise olarak mevcudiyetini nazarî ahlak yazarları da teslim ediyorlar. Meselâ Adolphe Landry nazarî ahlakı doğuran ihtiyaçlardan birinin amelî ahlakı düzenlemekten ibaret olduğunu söylüyor.[4] Halbuki amelî ahlak düzenlenmeye, bir kaynağa indirgenmeye değil, mensup olduğu toplumsal hadiseler zümresi arasında incelenmeye muhtaçtır. İslâm filozoflarından birçoğu ahlakı tababete benzetir ve manevî hastalıkların tedavisiyle mükellef görürler. Bu manada tababet birçok ilim üzerine kurulmuş bir fen ve sanattır. Ahlak da tababet türünden ise onun da bir ilme, ahlâkî gerçekliği de tabiî yöntemle inceleyen sosyolojiye dayanması gerekir.

Bununla birlikte beşeriyet, hadiselerin ilmî usulle araştırılmasını kolaylıkla bulmamıştır. Bugün nazarî

4) Principes de la morale rationnelle (Rasyonel Ahlakın İlkeleri).

ahlak incelemelerinde nasıl bir yol takip olunuyorsa, uzak veya yakın bir mazide diğer ilimlerde de aynı araştırma yolu takip ediliyordu.

Meselâ İyonya filozofları maddî hadiseleri de su, hava, küllî ruh gibi bir ilkeye indirgemeye uğraşıyorlar; Orta Çağ'da hadiselerin varlık sebebini, amaçsal nedenini aramakla ilim teşekkül edebileceğini sanıyorlardı. Fakat bu mesai bugün anladığımız manada "doğa felsefesi"ni vücuda getirmedi. Bilakis bu araştırma yolunun değişmesi sayesinde müspet ilimler teşekkül edebildi. Hadiseleri bir ilkeye indirgemek, amaçsal nedenini bulmak suretiyle oluşan nazariyelerin geçici olarak zihni tatmin gibi yalnız yapay bir faydası vardır. Fakat müspet ilimler tabîî hadiselerin kanunlarını tanıtmak sayesinde insanları tabiat üzerine nâfiz ve hâkim kılar. İnsanlar tabiatın hadiselerini ilmî ve hasbî bir surette tetkik etmezden evvel, şimdiki gibi, o hadiseleri tadile kâdir değildiler; bilakis tamamıyla onların karşısında âciz idiler. Tabiatın hadiselerini arzu ettiğimiz gibi düzenlemeye muvaffakiyetimiz onlar hakkındaki ilmî araştırmaların neticesinde bulunan kanunlara dayanan fen ve tatbikatın teşkiliyle kolaylaşmış oldu.

Ahlakın mesuliyet, vazife, hayır… ve diğerleri gibi bir takım vicdanî görünümleri vardır.

Şüphesiz ahlakî eylemler üzerinde de mümkün mertebe etkili olmak beşeriyet için en mühim bir emeldir. Maddî tabiata nüfuz, maddî saadet husule getirse bile manevî saadet, toplumsal ve ahlakî hayatımızı imkân mertebesinde ıslah edebilmek sayesinde kâbil olacaktır.

Nazarî ahlak ile amelî ahlakı kurabilmenin ve düzeltebilmenin mümkün olmadığı şu açıklamalardan anlaşılıyor. Fakat acaba tabîî ilimlere dayanan fenler ve sanatlar gibi ahlak ilmine dayanan bir fen ve sanatın husulü mümkün değil mi? Bu meseleye olumlu cevap verebilmek için nazarî ahlakı bir tarafa bırakmak, ahlakî hadiselerin ilmî surette incelenmesi imkanını aramak lazımdır.

Ahlakın mesuliyet, vazife, hayır… ve diğerleri gibi bir takım vicdanî görünümleri vardır. Fakat bunları bir tarafa bırakarak ahlak, dış görünümleri itibariyle mütalaa olunduğu taktirde onun diğer toplumsal hadiselerden hiç farkı olmadığını, hatta bu tür hadiselere ayrımlanması olanaksız bir surette bağlı bulunduğunu anlarız. Nazarî ahlak yazarları hep birinci tür görünümler, yani dahilî ve hissî görünümler itibariyle ahlakı mütalaa ederler, bundan çıkarsadıkları tasavvurların hududunu tayin ve bunları yarar veya görev gibi bir ilkeye indirgemeye çalışırlar. Bu tarzda devam edildikçe elbette ahlak bir ilim olamaz. Ahlakın ilme konu olabilecek görünümleri, haricî görünümleri, yani toplumların adetleri ve teamülleridir. Diğer tabiat olaylarının, daha hususi olarak toplumsal olayların bir kısmı olan bu adetler ve teamüller, ilmî usulle tamamıyla araştırılabilir. Ahlakı bu suretle sırf nesnel ve dışsal olarak incelemek ahlakî kanunları keşfe ve ilim tesisine yardımcı olur ve bundan sonra bu ilme dayanan bir ahlak fenninin vücuda gelmesi ve ahlakî hadiseleri mümkün mertebe tadil edebilmek kudretinin hasıl olması ilmî araştırmalardaki gelişmeye bağlı bir meseleden ibaret kalır.

> Ahlakî hadiseler, ilmî araştırmalara konu teşkil ederse bundan vicdanın batınî gücünün neden zafiyete uğrayacağına hükmedilebilsin?

Ahlakî gerçekliğin diğer toplumsal hadiseler gibi nesnel ve dışsal olarak incelenmesi genellikle güvensizlikle karşılanmakta, hatta toplumsal hadiseleri tabîî hadiseler gibi görmeğe alışmamış olanların hissiyatına muhalif düşmektedir. Çünkü ahlakın haricî görünümlerini böyle bir ilme konu olarak almak evvel emirde vicdanın batınî önemini azaltacağı sanılmaktadır. Hadiselerin nesnel olarak mütalaası hiçbir zaman onun duygusal olan etkisini azaltmadığı gibi, ahlakî gerçekliğin dışsal tasavvur ve mütalaası da vicdanî hayat üzerine bir etki icra edecek değildir. Çoktan beri fizik, ahengin kanunlarını buldu; bugün ışığın, renklerin esirin (kapladığı uzaydaki) titreşimler ve yansıma neticesi olduğunu biliyoruz. Bu bilgimiz bunların hassasiyetimiz üzerine olan etkisini giderebildi mi veya hafifletebildi mi? Güzel bir musiki karşısında, parlak ve çekici renkler huzurunda duyduğumuz zevk, eskisine nispetle az mıdır?... Aynıyla ahlakî hadiseler, ilmî araştırmalara konu teşkil ederse bundan vicdanın batınî gücünün neden zafiyete uğrayacağına hükmedilebilsin?

Ahlakî hadiseler pek eski zamandan beri malum olduğu halde şimdiye kadar ilmî araştırmalara konu teşkil edememesi, hâlen ahlakî hadiselerin müsbet ilimler oluşturacak suretle sosyoloji yöntemiyle incelenmesine karşı muhalefet gösterilmesi, ahlakın kendine özgü mahiyetinden ileri gelmektedir. Ahlakî hadiseler diğer toplumsal realiteler gibi birçok zaman "tabiat" mefhumu dâhilinde görülmemiş, bu hadiselerde belirlenmişlik aranılamayacağı ve bu yüzden tabîî ilimler

mahiyetinde tetkik edilemeyeceği zan olunmuştur. Çünkü bir taraftan bütün toplumsal hadiselerin ve bilhassa ahlakın yaratıcısı bizzat fert olduğuna vicdan şehadet eder gibi görülüyor; diğer taraftan bir konunun ilim olabilmesi için birinci şart onu nesnelleştirmektir. Halbuki sırf vicdanî, sırf batınî olduğu sanılan ahlakî olayların nesnel olarak mütalaası miras aldığımız kanaatlerimize muhalif düşmektedir. Nasıl dinler ilmi vücuda getirmeğe çalışmak, hiç böyle olmadığı halde, başlangıçta dine karşı özensizlik gibi görülmüş ise, ahlakın da böyle nesnel olarak değerlendirilmesi vicdanî hallere karşı bir tür şüphecilik sanılmıştır. Böyle bir şüpheciliğin ise ahlakî kaidelere karşı umursamazlık uyandıracağı, toplumsal bağları bozacağı farz edilmektedir. Bütün bunlar zihnin kendisine miras kalan görüşü muhafaza etmek doğal eğiliminden ileri gelmektedir.

İşte bu sebepledir ki henüz ahlakî gerçeklik bilimsel ve nesnel olarak tetkik edilememiştir. Sosyolojinin ahlakî hadiseleri ilmî bir usul ile tetkik ve sonuç olarak tesis etmesi de seneler, belki de asırlar alacaktır. Şu kadar ki her gün binlerce ahlakî meseleler muvacehesinde kalıyoruz. Bunları daimî surette hal etmek mecburiyetindeyiz.

Bu mecburiyet karşısında ne yapacağız? Eylemlerimizde dayanak noktası olacak ilmî hakikatlere malik değiliz. Buna malik oluncaya kadar fiillerimiz askıda mı kalacak? Bu sorunun içerdiği müşkil daha ziyade açıktır: Ferdî ve hususî olarak düşünüldüğü halde eylemlerin ve amellerin askıda kalması söz konusu olamaz. Çünkü bir hakiki "Âdetler İlmi" ister teşekkül etsin, ister etmesin ahlakî olaylar mevcut ve fert üzerinde müessirdir. Yani bilgili oluşumuz veya olmayışımız ahlakî vicdanın oluşmasına engel değildir. Meselenin toplumsal ve genel sonuçlarına gelince: Eylemlerin kurallarının henüz kurulmamış olması, olsa olsa ahlakî hadiseler karşısında benimseyeceğimiz tedbirlerde ihtiyatkârâne hareket etmek mecburiyetini verir. Bu ihtiyatkârlık ise henüz tam olarak olgunlaşmamış ilimlere konu olan hadiseler için geçerli ve lâzımdır. Bundan birkaç asır evvel tabip geçinen insanlar her hasta hakkında buldukları ilacın şifa-verici olduğuna inanırlardı. Şimdi tabipler birçok hastalığın henüz tedavi çaresinin bulunamadığını itiraf etmekte, bu gibi hastalara teselliden başka bir suretle müdahaleden uzak durmaktadırlar. Umumiyetle ilim, henüz bulunmayan, bilinmeyen şeyleri itiraf etmeyi ve bunlar karşısında ihtiyatkâr davranmayı emreder. Bugünkü sosyologların da ahlak meseleleri karşısında vaziyeti böyledir.

> Ahlakın sosyoloji dâhilinde bir ilim olarak teşekkülü felsefenin ahlak meselesindeki bu özel konusuna daha iyi sahip olmasını temin eder.

Sonuç olarak nazarî ahlak bir ilim değildir. Ahlakî gerçeklik ilmî araştırmalara konu olabilir ve olmalıdır. Bunun için ahlakî hadiseler, kendisinden ayrılmaları olanaklı olmayan toplumsal hakikatlerle birlikte tetkik edilmelidir ve bu suretle bir "Âdetler İlmi" teşekkülünün her sahada, bilhassa felsefede mühim bir inkılap vücuda getireceği şüphesizdir. Psikolojinin ilim olarak teşekkülü, pek yeni olduğu halde, felsefede nasıl önemli bir değişiklik vücuda getirmiş ise, ahlakın bu şekilde incelenmesiyle kanunlarının bulunması felsefeye aynı gelişmeyi ve olgunlaşmayı temin eyleyecektir. Bazıları psikolojinin ilim olmasında söyledikleri gibi ahlakın da bir ilim olarak kurulması üzerine felsefeye mevzu kalmayacağını zannediyorlar. Felsefenin kendine mahsus konusu vardır. Bu konu ahlakî sorunlarda da, mutlak kavramını Alman filozofu Fichte'nin anladığı gibi anlamak, olgunlaşmış bir mevcut olarak değil, bir mefkûre (= ideal) halinde telakki eylemek şartıyla "mutlak"tır. Ahlakın sosyoloji dâhilinde bir ilim olarak teşekkülü felsefenin ahlak meselesindeki bu özel konusuna daha iyi sahip olmasını temin eder. Nitekim psikoloji ilim olduktan sonra felsefenin marifet bahsine (= epistemolojiye) halel gelmemiştir, bilakis bu bahis gelişebilmiş ve hakikate daha ziyade yaklaşabilmiştir.

***

Yeni ahlak[5]
Necmeddin Sadık

Geçen gün bir gazete, ahlaksızlığın çoğalmasından, gençlerdeki eğlence ve sefahat iptilasından şikâyet ediyordu. Bu şikâyet zaman zaman yinelenir. Konuştuğumuz adamlar umumî ahvalden bahsederken söz arasında, zamanın ahlakî düşkünlüğünü acı bir teessürle tarif ederler. Bu katî hükümde neye dayandıklarını sorsanız, size son zamanlarda ortalığı istila eden dans merakından, fuhşun arttığından, kadınla erkek arasındaki münasebetlerin gittikçe lâubalîleştiğinden, sık sık ortadan kaybolan genç kızlardan, cinayetlerin ve hırsızlıkların çoğalmasından, suiistimallerden söz edeceklerdir.

Ahlak da bir evrim geçiriyor.

Bunlar, gerçekten de her gün gazete sütunlarını dolduran ve dimağda şiddetle mahfuz kalmak kuvvetine malik olan vakaların özetinden ibarettir. Bir toplumun

5) Necmeddin Sadık, "Yeni Ahlak", Hayat, Cilt 1, Sayı 12, 17 Şubat 1927, s. 221.

ahlak seviyesine dair hüküm verirken, günlük gazete olaylarını belge diye göstermek bir milletin tarihini kuru rivayetler üzerine yazmağa benzer.

Necmeddin Sadık: Ahlakî gerçeklik ilmî araştırmalara konu olabilir ve olmalıdır.

Fertler için olduğu gibi milletler için de kendi nefsi hakkında hüküm verirken mütevazı ve mahviyetkâr davranmak iyi bir meziyettir. Fakat kötümserliği iftiraya kadar götürmek de iyi bir alışkanlık değildir. Kendi kendimize iftira etmeyelim! Olaylara yüzeysel bir nazar bizi ekseriya pek yanlış hükümlere sevk eder. Şu veya bu tür hadiselerin gazete sayfalarında, diğer havadise nispetle mübalağalı bir şekilde yer tutması, yahut bu gibi hadiselerin ahlakî hislerimizi geçmişe nazaran daha fazla rencide etmesi, ahlak duygularının azaldığına ve ahlak dışı hareketlerin çoğaldığına alamet olamaz. Bu hususta doğru bir hüküm verebilmek için, kanunun cezalandırdığı suçların hakiki miktarını bulmak ve ahlakî vicdanda suçlara karşı mevcut hassasiyetin, karşılık verme kabiliyetinin derecesini ölçmek ve bunu hem geçmiş ile hem diğer toplumlarla mukayese etmek lazımdır. Ahlakında düşüş olan bir toplum, içinde az çok suç işlenen bir toplum değildir. Çünkü şimdiye kadar tarihte mevcut olmuş hiçbir toplum yoktur ki orada daima suç işlenmiş olmasın.

Endişe edilecek ahlakî hal, daha doğrusu ahlak anarşisi, umumî vicdanın suçlara karşı hassasiyetini ve karşılık verme kabiliyetini kaybetmesidir. Ceza kanununun bazı hususlarda şiddetlenmesi, kamuoyunda umursamazlıklara karşı kuvvetli bir kınama cereyanı husule gelmesi bunun aksini ispat etmez mi?

"Ahlaksızlık" hükmünü, böyle mutlak ve kolay bir şekilde vermemekle beraber, ahlak görüşlerinde büyük bir değişiklik olduğunu da söylemek lazımdır. Hukuk kaidelerinde, iktisadî kurumlarda, estetik zevklerde derin dönüşümlere şahit oluyoruz. Bütün dünyadaki toplumları idare eden "kıymetler"in böyle altüst olduğu bir devirde ahlakî kıymetlerin eski şekillerini muhafaza etmesi çok doğaldır ki mümkün değildir. Ahlak da bir evrim geçiriyor. Bugünkü hal, bir geçiş devresidir. Ahlaki eylem düsturları, şimdiye kadar kuvvetlerini dinî hissiyattan alıyorlardı. Onlara aşılması olanaksız, kudsî bir mahiyet veren şey, geçmişte dinî inançlarla harmanlanmış olarak mevcut olmalarıdır. Dinî hissiyat, vicdanlara kuvvetle hâkim olduğu zamanlar ahlak duyguları da sarsıntıya uğramayan bir velayete malikti.

Fakat dinî inançlar sarsılınca, ahlak hisleri mesnetsiz kaldı. Geçmişe dönmek mümkün olmadığı için ahlaka bu kuvveti bahşedecek yeni bir kaynak buluncaya kadar bu buhran devam edecektir. Bütün Batı milletleri bu buhrandan şikâyet ediyor. Fakat bu yeni kaynak bulunmuştur. Şimdiye kadar hissî olan ahlak, artık "aklî" olacaktır. Laik ahlak, akla dayanan ahlaktır. Yeni yetişen nesiller bu ahlakı öğreneceklerdir.

> Laik ahlak, akla dayanan ahlaktır. Yeni yetişen nesiller bu ahlakı öğreneceklerdir.

Fakat aklî ahlakı, ahlak teorileriyle karıştırmamalıdır. Deneycilik, yararcılık, idealizm, rasyonalizm gibi, bütün bu çeşit çeşit ahlak teorilerinin hakikatle, realiteyle alakaları yoktur. Hayattan ayrı olan, bu soyut ahlak felsefesi yerine somut bir "ahlak ilmi" geçmektedir. Sosyolojinin yardımıyla gelenek araştırmalarına dayanan bu ilim, bir milletin kurumları, umumî vicdanın yaptırımları arkasından, bilfiil mevcut olan ahlak kaidelerini, ahlakî fikir hareketlerini bulacak, bir milletin "iyi ve kötü" dediği şeyleri, ahlakî kıymet hükümlerini meydana çıkaracaktır. Bu suretle şimdiye kadar tabiat hadiselerini aydınlatan ilim, şimdiden sonra vicdana da hakim olacak ve orada boş kalan yeri dolduracaktır. Tabiat varlıklarının, tabiat hadiselerinin nasıl ayrı ayrı ilimleri teşekkül ettiyse, tümevarım yoluyla ahlakî fikirlerin de bir ilmi vücuda gelecektir.

Mekteplerde ahlak öğretimimize, ahlakî terbiyeye biz de şimdiden bu istikameti vermeliyiz.

Kısa bir giriş:
Nietzsche'de evrim ve ahlak

Arş. Gör. Batuhan AKGÜNDÜZ • Selçuk Üniversitesi Bilim Felsefesi ve Bilim Tarihi ABD

Nietzsche'ye göre, ahlaklılıktan ayrılmak –eşdeyişle eşitlikçi sürü ahlakından kopmak– ve insanın mevcut durumundan daha yüce bir türe (üstinsana) dönüşümünün yolunu açmaktır.

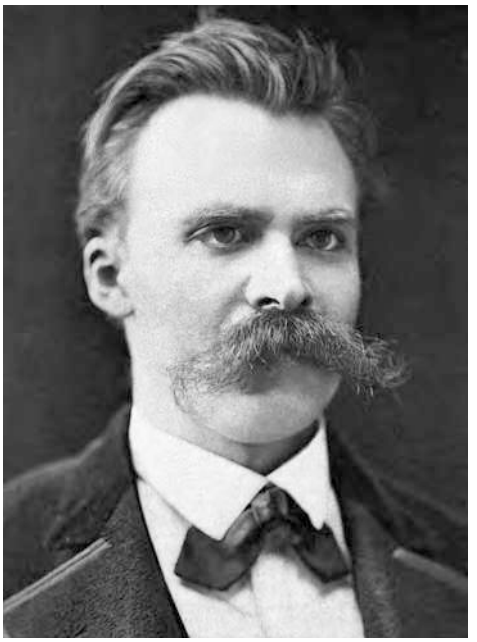

Nietzsche'ye göre yaşam, sabit bir olgu olmaktan ziyade oluş içinde sürekli değişimin etkisi altındadır.

Nietzsche'nin çağına yönelik ahlaklılık üzerinden gerçekleştirdiği eleştirilerinin onun evrimci düşüncesinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunu ortaya koyabilmek için Nietzsche'de ahlak ve evrim kavramları arasındaki bağlantının kendini en belirgin biçimde gösterdiği *güç istenci* olgusuna göz atmak gerekmektedir.

Nietzsche'ye göre yaşam, sabit bir olgu olmaktan ziyade oluş içinde sürekli değişimin etkisi altındadır. Nietzsche, bu değişimi, yaşamın kökenine yerleştirdiği, dahası, yaşamla özdeşleştirdiği güç istenci ile açıklamaktadır. Bu bağlamda Nietzsche'ye göre yaşam, farklı *yarışmacı*ların eşitsiz bir biçimde arttırdıkları güç düzeninin kalıcı süreci[1]; *dışarıda* olanı *kendi* yapan, şahsi kontrolü altına alan güç istencidir.[2] Bu adaptif eylem, bir çeşit beslenme tarzıdır.[3] Nietzsche'nin beslenme ile kastettiği temelde, yaşamda kendi varlığımızı geliştirebilmek amacıyla, içinde duyguların, düşüncelerin, eylemlerin yer aldığı[4] edimlerimizdir. Bu bağlamda insanın gıda maddesi, yaşam deneyimleridir.[5] İnsan bu yönüyle, yalnızca yaşamını sürdürmeyi değil, dahası, gelişmeyi ve büyümeyi arzulamaktadır. Nitekim güç istenci, yaşamda kendinden zayıf olan şeyi yener, baskı altına alır, sertçe kendini kabul ettirir ve kendisine katar.[6] Bununla birlikte, bu büyüme ve gelişme arzusu, beslenme ile birlikte üreme istencini de ortaya koymaktadır. Nietzsche bu hususla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

"... son olarak, diyelim ki, tüm güdüsel yaşamımızı tek bir temel isteme formunun dallanıp budaklanarak gelişimi açısından açıklamayı başardık – yani güç istemenin, kendi kuramında olduğu gibi diyelim ki tüm organik işlevler bu güç istemine indirgenebiliyor, onda üreme ve beslenme sorununun çözümü bulunabiliyor – tek bir sorun o zaman, bütün etkin kuvveti, kuşkuya yer bırakmaksızın güç istemi olarak belirleme hakkı kazanılmış olur. İçten bakıldığında, dünyanın 'kavranabilir karakterine' göre tanımlanmış dünyanın – 'güç sistemi'nden başka bir şey olmadığı görülür."[7]

Diğer taraftan Nietzsche, organik bir varlık olarak insanın beslenme arzusunun açlık duygusundan doğduğunu dile getirmektedir. Bu açıdan açlık duygusu, güç istencinin ya da güçlenmenin bir ifadesidir. Öyle ki

> "Güç istenci, yaşamda kendinden zayıf olan şeyi yener, baskı altına alır, sertçe kendini kabul ettirir ve kendisine katar."

1) Nietzsche, Güç İstenci, çev. Nilüfer Epçeli, Say Yayınları, İstanbul, 2014a, §642.

2) Nietzsche, a.g.e., §681.

3) Nietzsche, a.g.e., §641.

4) Nietzsche, a.g.e., §641.

5) Friedrich Nietzsche, Tan Kızıllığı Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler, çev. Özden Saatçi, Say Yayınları, İstanbul, 2017, §119.

6) Friedrich Nietzsche, İyinin ve Kötünün Ötesinde Bir Gelecek Felsefesini Açış, çev. Ahmet İnam, Say Yayınları, İstanbul: 2013, §259.

7) Friedrich Nietzsche, a.g.e., §36.

üreme, açlığın bir sonucudur.[8] Nietzsche insanın neslini devam ettirme arzusunu şu şekilde ifade etmektedir:

"Daha güçsüz olan, güçlü olana bir beslenme ihtiyacından dolayı baskı yapar. Altında olmak ister, mümkünse onunla bir olmak ister. Aksine güçlü olan da diğerlerini iter; bu şekilde soyunun tükenmesini istemez; büyür ve bu büyüme sırasında iki veya daha fazla parçaya ayrılır. Birliğe doğru itki ne kadar büyük ise o denli güçsüzlüğün mevcut olduğu sonucu çıkartılabilir; çeşitliliğe, ayrıma, içsel çöküşe doğru itki ne kadar büyük ise o denli daha fazla güç mevcut demektir."[9]

Güç istenci, esasen, bireyin dışsal olan çevre koşullarını kendisine uygun hale getirmesi, dönüştürmesidir.

Beslenme ve üreme temalarına temas eden Nietzsche, görüldüğü üzere insanı, fizyolojik bir canlı olarak ele almaktadır. Nietzsche'ye göre gelişme istencine sahip bir canlı olarak insanın en önemli kısmı, bu noktada, hayvansal işlevleridir. Nitekim hayvansal işlevlerimiz, beslenme başta olmak üzere büyümeye dair araçlar kullanmakta, böylece yaşamımızın geliştirilmesindeki ana unsur olarak; ruh halleri, erdemler, bilinç durumları vb. insansal faaliyetlere baskın gelmektedir.[10]

Bununla birlikte, insanın yaşamını her seferinde üzerine koyarak sürdürme istenci, türü devam ettirmekten ziyade birey olarak kendi için gerçekleştirdiği bir eylemdir. Sözgelimi, bir sonuç olarak türün devamına olanak tanıyan cinsel içgüdü, türün bekası için değil; yüksek bir güç istenci ile bizzat üremenin amaç edinmesinden kaynaklanmaktadır.[11] Bu bağlamda, yaşamın geliştirilerek devam ettirilmesi -türden ziyade bireyin kendi hayatını düşünmesi- içsel bir durumdur. Öyle ki güç istencindeki *güç* kavramı, *bireyin*, -dışarıdakini- kendine boyun eğdiren istencinin başarısını ortaya koymaktadır[12] ve bu eylem genelleşerek yaşam adını almaktadır.[13] Neticede, Nietzsche'ye göre, hayat, bireyin beslenme, üreme ve dolayısıyla kalıtım aracılığıyla güç toplama istencidir.[14]

Belirttiğimiz üzere, güç istenci, esasen, bireyin dışsal olan çevre koşullarını kendisine uygun hale getirmesi, dönüştürmesidir. Burada adaptasyon çevre koşullarına uymak bakımından değil, tersine, çevre koşullarını kendine uygun düşecek biçimde dönüştürmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece Nietzsche'ye göre organizmanın verdiği mücadele yaşamını sürdürmekten ibaret değildir. Mücadele, yaşamı sürdürmeyi aşmakta ve güç istenci ile hayatını daha geniş, yüksek ve gelişmiş yaşam koşulları altında devam ettirme çabası anlamına gelmektedir.[15] Bu anlamda, yaşamını sürdürebilme bağlamında verilen mücadele, her organizmayı kapsarken; hayatını daha gelişmiş düzeye taşıyabilme arzusu, yalnızca yaşam gücü yüksek olanlara mahsustur. Bu edimle hareket eden güç istenci, bir sonuç olarak değişim ve gelişimi olanaklı kılmaktadır. Nitekim bu istenç, dış koşullardan yararlanan ve hatta onu sömüren, *biçim yaratıcı* bir güçtür.[16] Böylece oluş dünyasının temel mekanizması olan güç istenci, bu adaptif yönü aracılığıyla gelişimi ortaya koyması bakımından evrimsel bir içeriğe sahiptir.

Bu bağlamda güç istenci, insan dünyasında kendini iki şekilde göstermektedir. İlki, sözünü ettiğimiz üzere, dışarıda olanı kendine göre biçimleyerek ilerleyen, yaşamını yalnızca korumakla yetinmeyen, aynı zamanda, hayatını istenç ve fizyoloji bakımından daha güçlü bir biçimde idame ettirmek isteyen, yaşam mücadelesinde başarı sağlayan güçlü insan tipidir. Nietzsche'ye göre güç istenci yüksek olan bu bireyler, insanlığın gelişiminde asli rol oynamakta ve türün devamlılığını sağlamaktadırlar. İkincisi ise kendinde mücadele etme kuvveti bulamayan gücü zayıf insan tipidir. Bu insanlar, yaşama uyum sağlayamamakla birlikte hayatlarını sürdürmeye devam etmekte ve insan türünün geleceği açısından bir engel oluşturmaktadırlar. Yaşamın özü olan güç istencinin getirdiği koşullara tahammül edemeyen bu bireyler, çareyi, yeni bir hakikatte ve bu hakikati güvenceye alan yüce değerler yaratmakta bulmuştur. Böylece zayıf insanlar, bu *gerçeklik* altında kendi ürettikleri değerlere uyarak, kendilerine başka *kurtuluş yolları* inşa ederek[17], güç istencinin yaşamda ortaya koyduğu mücadeleden kendilerini kurtarmayı başarmışlar ve yine güç istencine karşı kendi hakikatlerine sığınmayı ya da boyun eğmeyi kabullenmişlerdir.

> Nietzsche için biricik dünya içinde yaşadığımız yerdir ve zayıf insanlar tarafından uydurulan hakiki/öteki dünya ondan türetilen bir yalandan ibarettir.

Oysa Nietzsche için biricik dünya içinde yaşadığımız yerdir ve zayıf insanlar tarafından uydurulan *hakiki/öteki dünya* ondan türetilen bir yalandan ibarettir.[18] Bu

8) Nietzsche, 2014a, §654.

9) Nietzsche, a.g.e., §655.

10) Nietzsche, a.g.e., §674.

11) Nietzsche, a.g.e., §680.

12) Keith Ansell-Pearson, Kusursuz Nihilist Politik Bir Düşünür Olarak Nietzsche'ye Giriş, çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 71.

13) Nietzsche, 2014a, §681.

14) Nietzsche, a.g.e., §689.

15) Friedrich Nietzsche, The Gay Science with a Prelude in Rhymes and an Appendix of Songs, çev. Walter Kaufmann, Vintage Books, New York, 1974, §349.

16) Nietzsche, 2014a, §647.

17) Nietzsche, a.g.e., §45.

18) Nietzsche, Putların Batışı ya da Çekiçle Nasıl Felsefe Yapılır, çev. Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005a, "Felsefede 'Akıl'", §2.

nedenle içinde bulunduğumuz yegâne gerçeklikten çeşitli idealler, hakikatler, kavramlar türetmek ve bu çerçevede yapay bir ahlaki yapı tasarlamak; yaşamı küçümsemek, yadsımak anlamına gelmekte ve istençteki güçsüzlüğü ortaya koymaktadır. Kurulan bu yüce ahlaki değerler, yaşamı reddetmekte, uydurduğu *gerçek* ya da *Tanrı* ile yegane dünyaya alternatif üretmektedir.[19] Nietzsche bu durumu, değerlerin doğallıktan çıkması -yani yapaylaşması- olarak yorumlamaktadır. *Gerçek* denilen bu suni dünya yaşamın inkarında bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu inkar etme girişimi, Nietzsche için nihilizmin en belirgin tanımlarından biridir. Nietzsche, güç istencinin nihilizmle ilişkisini şu şekilde izah etmektedir:

"Suni olarak kurulmuş 'gerçek, değerli' dünyaya karşı inkâr edilen bir dünya— Sonuçta: Kimileri bu 'gerçek dünya'nın hangi malzemelerden yapıldığını keşfeder: Bu durumda kişinin tek terk ettiği inkâr edilen dünyadır ve bu üstün hayal kırıklığını, inkâr edilmeyi neden hak ettiğine dair nedenlerine ekler.

Nihilizme işte bu noktada erişilir: Kişinin terk ettikleri sadece hükümden geçen değerlerdir—başka hiçbir şey değil.

Güç ve güçsüzlük probleminin kaynakları burada yatar
Güçsüz olanlar yok olur;
Daha güçlü olanlar yok olmayanları yıkar;
En güçlüler ise hükmü geçen değerlerin üstesinden gelirler.
Sonuçta bu, trajik çağı oluşturur."[20]

Böylece Nietzsche, nihilizmi, zamanın Avrupası'nın yaşadığı ahlaki çöküşün bir sonucu olarak görmektedir:

"Avrupa insanının küçülüp de birbirine eşit duruma getirilmesi, karşımızdaki en büyük tehlikeyi oluşturuyor; çünkü görünüşü bıkkınlık veriyor bize. Bugün daha büyük olmak isteyen hiçbir şey görmüyoruz; kuşkulanıyoruz, her şey hep aşağıya, daha aşağıya gidiyor, daha ince daha safdil, daha kurnaz, daha rahat, sıradan daha eşit olana doğru, daha Çinli, daha Hıristiyan – kuşku yok, insan hep 'daha iyiye' gidiyor... İşte Avrupa'nın yazgısı burada yatıyor – insandan korkuyla birlikte ona olan sevgimizi de yitiriyoruz; ona olan derin saygımızı, umudumuzu, onu istememizi; insanın görünüşü şimdi bize bıkkınlık veriyor. – Bugün Hiççilik (Nihilizm) bu değil de nedir?.."[21]

Görüldüğü üzere, demokratik rahatlık, yani kişinin eşitlikten ya da sıradanlaşmadan şikayetçi olmaması, sürünün ortak değerleri altında yaşamaya boyun eğmesi ve bunu aşabilecek güç istencini ortaya koyamamasının neticesi olarak nihilizm, *ben* olarak insanın fizyolojik ve evrimsel duraksamasını ortaya koymaktadır. Öyle ki nihilizm, *daha büyük olmak istemeyen*in ruh halini bize göstermektedir. Başka bir deyişle, artık insan, sürü değerleri altında, vicdan gibi bir yapay mekanizma ile bir diğerinin varoluşunu düşünerek ve dahası, bir diğeri gibi yaşayarak hayatını idame ettirmeye razı edilmiştir. Bu bağlamda, *vicdanlı*

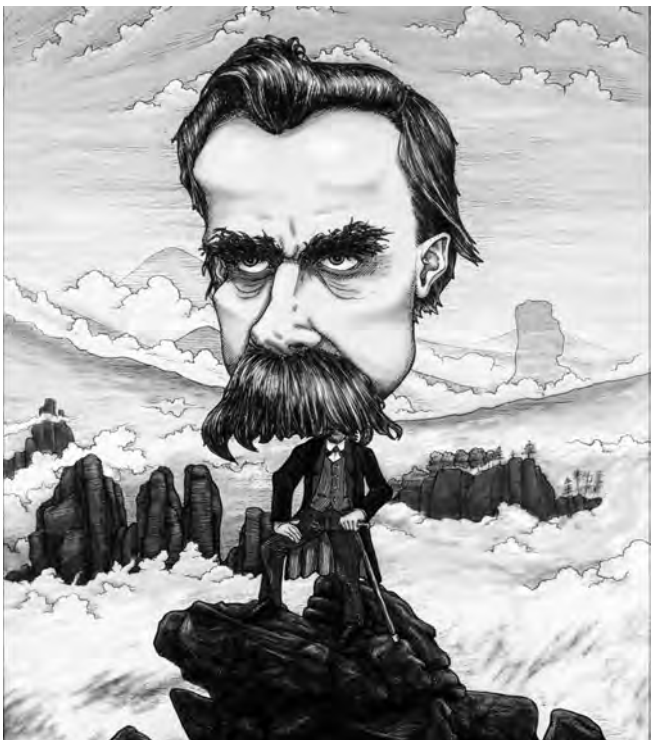

Nietzsche, nihilizmi, zamanın Avrupası'nın yaşadığı ahlaki çöküşün bir sonucu olarak görmektedir.

insan, ruhu yorgun insandır ve bu bitkinlik hali, nihilizmdir.[22] Bu koşullar altında, insan türünü ileri taşıyabilecek bireylerin yetişmesi mümkün değildir. Dahası, herkesin tek tipleştirildiği düzende, türün gelişimine faydada bulunabilecek bir farklılıktan bile söz edilemez olmuştur.

Öte yandan, Nietzsche, toplumdaki décadent[23] çöküşün bireyde yarattığı ruhsal bir netice olarak nihilizmi iki yönüyle ele almaktadır:

"Nihilizm. Belirsizdir:
A) Nihilizm, tinin artan gücünün işareti olarak: aktif nihilizm.
B) Nihilizm, tinin gücünün azalması ve gerilemesi olarak: pasif nihilizm."[24]

Pasif nihilizm, yukarıda sözünü ettiğimiz, saldırmayan, bitkin, güçsüz tinin zayıflığının işareti olarak karşımıza çıkmaktadır.25 Başka bir deyişle, bu nihilist evre, hedefsizliğin ve décadence değerlerin bir kabullenişi anlamına gelmektedir.26 Böylece ahlaklılık,

19) Nietzsche, 2014a, §461.

20) Nietzsche, a.g.e., §37.

21) Nietzsche, Ahlakın Soykütüğü Üstüne, çev. Ahmet İnam, Say Yayınları, İstanbul, 2015a, "'Hayır ve Şer', 'İyi ve Kötü'", §12.

22) Nietzsche, 2013, §10.)

23) Latince decadereden gelen bu Fransızca kelime, düşme, çökme anlamları taşımaktadır. Bkz. Fehmi Baykan, Nietzsche'nin Felsefesi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 11. Nietzsche'ye göre décadence, temelde, ahlak değerlerinin yozlaşmışlığını ortaya koymaktadır. Bkz. Friedrich Nietzsche, Deccal Hıristiyanlığa Lanet, çev. Ayça Kaya, Say Yayınları, İstanbul, 2014b, §6. Bu bağlamda décadent toplum, bireylerin doğaya yabancılaşarak güç istençlerinin zayıfladığı ya da gücünü boşaltmaktan yoksun kaldıkları, herkesin aynı düzeyde olmasından ötürü güçsüz bireylerin yaşama tutunmaya devam ettiği tıkanmış ve böylece yozlaşmış bir yığını ifade etmektedir.

24) Nietzsche, 2014a, §22.

25) Nietzsche, a.g.e., §23.

26) Frederick Copleston, Nihilizm ve Materyalizm, çev. Deniz Canefe İdea Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 165.

ancak güç istenci zayıf insanlar tarafından yaşamı yadsıyan pasif nihilist tutumun bir sonucu olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Öte yandan oluş ve değişimin temel mekanizması olan güç istenci, insanın geleceğini tayin etme hususunda hareket alanını birbirine karşıt kabul edebileceğimiz güçlü ve zayıf iki insan tipi arasındaki etkileşimden yaratmaktadır. Güç istenci zayıf olan insanlarla istisnai sayıdaki güçlü insanlar arasındaki rekabet, türün geleceğini belirlemektedir. Öyle ki zayıf insanlar yığını, gelişimin önkoşulu olan güçlü birkaç insana baskın geldiğinde bireyin ve *dolayısıyla* türün ilerlemesi mümkün olmayacaktır. Şayet, güçlü birkaç insan, topluluğa karşı -gücünü yaşamdan aldıkları kendi değer yasalarıyla- üstün gelirse, bu kez, insan türü gelişimini sürdürebilecektir.

Güçlü ve zayıf iki insan tipi arasındaki ilişkiden yola çıkarak güç istencinin oluş ve değişimin altında yatan temel etken olduğunu açımlayabilmek için güçsüz ya da zayıf istençli bireyler ile ahlaklılık arasındaki bağ üzerinde daha detaylı durmak gerekmektedir.

Zayıf insanların ahlaklılıkla ilişkisi, sürü ahlakında açığa çıkmaktadır. Sürü ahlakı, diğerlerinden farklı ve türü geliştirebilecek olan bireyi, çeşitli ahlaki buyruklarla kendi içine katma gayreti göstermekte ve eşit bir toplum yaratma amacı taşımaktadır. Nietzsche'nin kullandığı *sürü* kavramı, ahlaksal olduğu kadar evrimsel bir içerik de barındırmaktadır. Öyle ki sürü, temelde, istenci zayıf insanların yok olmasının -ve böylece insan türünün gelişiminin olanaklı kılınmasının- önüne geçen organize topluluktur. Bu örgütlü çoğunluk, güç istenci yüksek olan bireyi baskılamakta, vicdan dediğimiz yapay bir ahlaki mekanizma yoluyla sindirmeye çalışmaktadır. Nitekim Nietzsche'ye göre vicdan, bir çeşit hukuki yükümlülükten doğmaktadır. Bu yükümlülüğün temelinde ise efendi-köle ilişkisi yer almaktadır. Efendi, fizyolojik olarak güçlü olan insan tipidir ve güç istenci ile kendinden zayıf olanlar üzerinde tahakküm kurmaktadır. Bu tahakküm, güçsüzlerin efendinin hizmetine girmesini içermektedir. Nietzsche tarafından efendi ile köle arasındaki bu ilişki alacaklı ve borçlu arasındaki münasebet üzerinden izah edilir. Buna göre, borcu olan köle ile alacaklı efendi arasında bir sözleşme yapılmaktadır. Bu sözleşme ile alacaklı, onun üzerinde güç sahibi olma hakkını edinmektedir ki bu hak, borçlunun ya da kölenin bedeni üstünde tahakküm kurmasına kadar varabilmektedir.[27] Başka bir deyişle Nietzsche'ye göre ödetme süreci, alacaklı olanın zulmetme hususunda buyurabilmesi ve hak sahibi olması anlamına gelmektedir.[28] Borçlu olan köle, sözleşmede yer alan vaadini yerine getiremezse, sözünü tutamazsa efendi onu acı yoluyla cezalandırmaktadır. Borcu olduğunu hatırlaması gerektiği, ödeyemediği takdirde yaşayacağı acı kölede bir bellek oluşturmaktadır. Böylece köle ne zaman efendinin çıkarı ile örtüşmese, karşılığında aldığı ceza ve yaşadığı acı bellek aracılığıyla biriktirilmektedir.

Bu nedenle kölede efendiye karşı gerek acı gerekse de güçsüzlük kaynaklı bir hınç duygusu oluşur. Bu duyguyla hareket eden köle yığını ya da sürü, sonunda kurnazlığa yönelir[29] ve efendinin güç istencinden kaçınmanın yolunu arar. Efendinin yaşama evet diyen doğal *iyi ve kötü* değerlerine karşı köleler, yaşama hayır diyen *iyi ve kötü* değerlerini üretirler. Efendinin yaşam prensibi *ben iyiyim, öyleyse sen kötüsün* üzerine kuruluyken, kölenin yaşam formülasyonu *sen kötüsün, öyleyse ben iyiyim* üzerine inşa edilmiştir[30]: "Her soylu ahlak, kendine zafer kazanmış bir biçimde 'evet' demekten gelişirken, köle ahlakı daha başında 'dışta' olana, 'farklı'ya 'kendi olmayan'a 'hayır' der: Bu Hayır, onun eylemidir. Bu değer koyan bakışın tersine dönmesi."[31]

Başka bir deyişle, efendi, varoluşu için kendinden yola çıkmakta ve var olma gücünü yine kendi *iyi*sinden almaktayken; köleler kendi varoluşu için bir dış koşulu zorunlu kılmaktadırlar. Nitekim köle, ancak efendinin kötüsüne karşı iyi olabilmektedir. Köle için kötü olan efendide güç istenci ile ortaya konulan fizyolojik yaşamdır. Ancak bu düşmanlık üzerinden kendi varlığını ortaya koyabilen güçsüz insan tipi bedeni bir utanç aracı olarak ele alır. Kendi iyisini, bedenin ve fizyolojik yaşamın ötesine taşır. Güç istenci ile devinen doğal yaşamda güçsüz kalan sürü, kendi varoluşunu gerekçelendirebilmek ya da efendiye karşı yaşamını sürdürebilmek için yüce bir değer, bir Tanrı ideali yaratır.[32]

Suçluluk duygusu, güçsüz insan tipinin yüce değeri olan Tanrı'ya yüklenir.

Köle ya da sürü insanının yaşama sırtını dönen bu utanç hissi, zamanla suçluluk duygusuna dönüşür. Bu suçluluk duygusu, güçsüz insan tipinin yüce değeri olan Tanrı'ya yüklenir. Böylece utanç ve suçluluk hissi, Tanrı'ya karşı duyulur. İşte bu suçlu olma halinin içselleştirilmesi vicdan azabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, sürünün ortaya koyduğu *iyi ve kötü*, insanın fizyolojisine sırtını dönmesine ve dahası fizyolojik bir yöne sahip olduğu için içsel bir suçluluk hissiyle vicdan azabı çekmesine neden olmaktadır: "Dış düşmanlardan ve dirençlerden yoksun insan, zorla törelerin ezici darlığının ve düzenliliğinin mengenesine sıkıştı; sabırsızca, parçalanmış, izlenmiş, kemirilmiş, ürkütülmüş, hırpalanmış 'evcilleştirilmeye' çalışıldıkça kafesinin çubuklarına vura vura kendini yaralayan, vahşiliğe duyduğu sıla özlemiyle kendini yiyip bitirmiş bu mahrum hayvan ... kara vicdanın yaratıcısı oluverdi."[33] Böylece insanın doğal halinde vicdanlı olduğundan söz etmek mümkün değildir,

27) Nietzsche, 2015a, "'Suç', 'Kara Vicdan' ve Benzerleri", §5.

28) Nietzsche, a.g.e., "'Suç', 'Kara Vicdan' ve Benzerleri", §5.

29) Nietzsche, a.g.e., "'Hayır ve Şer', 'İyi ve Kötü'", §10.

30) Gilles Deleuze, Nietzsche ve Felsefe, çev. Ferhat Taylan, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2016a, s. 150-151.

31) Nietzsche, 2015a, "'Hayır ve Şer', 'İyi ve Kötü'", §10.

32) Nietzsche, a.g.e., "'Suç', 'Kara Vicdan' ve Benzerleri", §20.

33) Nietzsche, a.g.e., "'Suç', 'Kara Vicdan' ve Benzerleri", §16.

nitekim bu duygunun insana zorla kazandırılmasının kökeninde bu efendi-köle ilişkisi yat-maktadır.[34]

Sürü içgüdüsünün ve ahlakının hüküm sürdüğü toplum, güçsüz insanların çoğunluk olduğu ve hınç duygusunun keskin bir biçimde hissedildiği yerdir. Burada alacaklı ve borçlu ilişkisi tersine dönmüştür. Artık toplumda alacaklı olanlar güçsüzler/köleler/sürü, borçlu olansa istisnai sayıdaki güçlüler/efendi istençlilerdir. Öyle ki birey, topluluk içinde sürünün *yararlan*ndan istifade etmeyerek toplumun bir üyesi olmaktan vazgeçip topluluk dışına çıkarsa bütün bir toplum ona karşı alacaklı durumuna gelecektir. Böylece bütüne uyum sağlayamayan *ben* hem toplumdan istifade eden hem de ona düşman olan suçlu durumuna düşecektir ve burada, Nietzsche'ye göre topluluğun gazabı ya da *ceza* olgusu açığa çıkacaktır.[35] Bu hınç ve intikam kaynaklı ceza, *ben*i acı aracılığıyla *biz*in bir parçasına dönüştürmektedir. Böylece *biz* ya da sürü, acı vasıtasıyla güçlü bir hafıza oluşturmakta, belleğin acıyı duyumsadığında edindiği bu korku hissi ve kaçınma dürtüsü karşımıza vicdan olarak çıkmaktadır.

Bu şekilde yapay bir biçimde ortaya çıkarılan vicdan, *ben*in değil ancak sürünün parçası olan bireyin temelde topluluğun kanunlarına uyum sağlama hususunda direktif veren iç sesidir ve bu yapay ses, yaşamın karşısında kökenini öte dünyadan alan, yığınlara hitap eden kendi iyi ve kötüsüne sahiptir.[36] Ancak bir arada durarak yaşama tutunabilen bu topluluk, hakim olan mevcut ahlaki değerleri ellerinde tutmaktadır.[37] Böylece Nietzsche, artık yaşamda, değişimin yegane ilkesi olan güç istencinin türün ilerlemesini tesis edebilecek kadar işlemediğini dile getirmektedir. Başka bir deyişle, doğal yaşam ve onun temel ilkesi olan güç istenci kendini açığa çıkarma ediminden mahrum bırakılmıştır. Sürü, seçkin insanları engelleyip güç istencini zayıflatarak yalnızca evrimsel süreci askıya almamakta, aynı zamanda organize olmasının bir sonucu olarak ortaya koyduğu ahlak kurallarıyla kendi varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Böylece artık güç istenci ile devinen doğal yaşamın yerini yapay ahlak değerleri ve genel olarak ahlaklılık almıştır.

Sürünün tembelliği ise toplumda birçok şekilde işlemektedir. Yüce değerler altında herkesin eşit olduğu bir toplumda, gücün eşitsizliği bir tehdittir. Başka bir deyişle gücün eşitsizliği, değerin eşitliliği ile taban tabana karşıttır. Burada tembellik, yaşamsal güç farkına sahip insanın, bu fizyolojik farkı *saygı* adı altında boyun eğerek heba etmesinde karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan bu *saygı* ile ilişkili olarak, tembelliğin bir diğer işlevi, *gerçeğe* karşı tavrımızda yatmaktadır. Nitekim insan, gerçek olarak ortaya konan ve saygı gösterilen değerlere ve ideallere karşı minimum bir istenç göstermektedir. Dahası insan kanunlar aracılığıyla bu yüce yasalara uyma yoluna gitmektedir. Oysa Nietzsche'ye göre insan, kendi içinde yeni yasalar yaratma kudretine sahiptir. Ancak birey artık öyle bir durumdadır ki yeni yasalar yaratmak bir kenara, bir *ben* olarak kendisini diğerinden ayırt etme gücüne bile sahip değildir. Öyle ki Avrupa, duygudaşlık ile kendini diğerleriyle aynı gören, öteki gibi hissetmeye çalışan, üretilen ortak duyguyu benimseyen özgeci bir sürü toplumu olmuştur. Böylece zamanının Avrupası'nda insan, Nietzsche'ye göre öylesine tembeldir ki yaratmaktansa elde olana uymayı, karşı çıkmaktansa tahammül etmeyi, tepki vermektense boyun eğmeyi ve böylece bir diğeriyle -demokratik bir biçimde- eşitlenmeyi kabullenmiştir.[38]

Tembelliğin sonucu olarak nihilizm, bu bağlamda, insanın bir başkasına duyduğu merhameti ve kendisine karşı hissettiği tiksintiyi ifade etmektedir.

Tembelliğin sonucu olarak nihilizm, bu bağlamda, insanın bir başkasına duyduğu merhameti ve kendisine karşı hissettiği tiksintiyi ifade etmektedir:

"Korkulması gereken, herhangi bir uğursuzluktan daha vahim olan, insanda duyulan büyük korku değil de, büyük tiksintidir; aynı zamanda büyük acıma. Eğer bir gün bu ikisi birleşseydi, kaçınılmaz olarak en tehlikeli canavarlardan birini doğururlardı: İnsanın 'son isteme'si, hiçliği, hiççiliği istemesi ve gerçekten de öyle oldu: Yalnızca burnuyla değil de gözüyle, kulağıyla koklayabilenler için, koku bugün gittiği her yerde yayılmıştır, tımarhanelerin ve hastanelerin kokusu gibi – tabiidir ki kültürel alandan, yeryüzündeki her çeşit Avrupa'dan söz ediyorum."[39]

Neticede Nietzsche, décadent değerlere boyun eğildiği bu süreçte insan türünün gelişiminin önünün kesildiğini savunmaktadır. Bu dönemde kabul edilen yüksek değerler aynı zamanda yozlaşmış değerlerdir ve bunlar, yaşamsallığın, kendini gerçekleştirmenin, farklı olanın karşısında yer almaktadır. Bu süreçte insan, güç istenci zayıflamış bir birey olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamıyla, nihilizm, güç istenci ile deneyimlediğimiz fizyolojik yaşamın yadsınmasıdır. Bu yadsıma ya da nihilist tutum, var olmamanın var olmaya tercih edildiği, bir çeşit fizyolojik çöküşün sonucudur.[40] Artık insan, kendi varoluşu için değil, başkasının varoluşu için vardır. Başka bir deyişle insan, bu fedakar ve özgeci tutumuyla, diğeri için bir amaç olmuştur.[41]

34) Hamdi Bravo, Vicdanın Sessizliği, Fol Kitap, Ankara, 2020, s. 104.

35) Nietzsche, a.g.e., "'Suç', 'Kara Vicdan' ve Benzerleri", §9.

36) Nietzsche, 2014a, §141.

37) Nietzsche, a.g.e., §685.

38) Nietzsche, a.g.e., §279.

39) Nietzsche, 2015a, "Çileci İdeallerin Anlamı Nedir?", §14.

40) Nietzsche, 2014a, §38.

41) Nietzsche, a.g.e., §275.

Güç istencini açığa çıkaramayan bitkin, boyun eğmiş, özgeci insan tipi, Nietzsche'de yozlaşma tanımının tam karşılığıdır. Öyle ki yozlaşma, bir hayvanın, türün ya da bireyin içgüdülerini kaybetmesi, kendine zararlı olanı tercih etmesi ve bunu kabullenmesidir.[42] Burada bireyin kendisine zararlı olan décadent unsurlar, türün geleceği için de sakıncalıdır. Yine, bu yüce değerler, bireyi ne kadar olumsuz etkilemekteyse sürü topluluğunu da bir o kadar var etmektedir. Nietzsche, dönemin Avrupa'sının bu décadent değerlerin ve neticede pasif nihilizmin etkisi altında olduğunu dile getirmektedir.

Diğer taraftan, Avrupa'nın içinde bulunduğu bu durum kalıcı değildir. Bu yozlaşmış toplumda sürünün bir üyesi olarak var olabilen insan, içinde bulunduğu vaziyetten kurtulacaktır. Nitekim insan, bu *pasif* durumda bile daha güçlü ve daha talepkâr hale gelmeyi başarabilecek ve böylece yaşamsal yönünü ortaya koyabilecektir.[43] Dahası, insanın güç istencini açığa çıkarabilmesinin önkoşulu, bu bitkinlik halinin verdiği uyarıda yatmaktadır. Öyle ki *pasif* durumdaki bitkin insan, ne zaman gücün artışını kendinde duyumsasa vicdanı aracılığıyla bağlı olduğu sürüye karşı sorumluluk duygusunun zarar gördüğünü hissederek keyifsizlik duygusunu deneyimlemektedir. Şayet insanın bu keyifsizlik direnci giderek artarsa, birey sürüye -belki de gücünün artışını topluma karşı bir sorumsuzluk olarak hissederek daha kuvvetli bir biçimde- bağlanmaktadır. Öte yandan, bu keyifsizlik direncine karşı bir direnç gösterirse, bu içsel eylem, güç istencini açığa çıkarmasına olanak tanıyacaktır.[44] İşte, bireyin içinde bulunduğu durumu kabullenen, boyun eğen, koşulları değiştirme gayreti göstermeyen tembel, bitkin ve keyifsiz tavrına karşı yine kendi içinde gerçekleştirdiği ve onu yapay düzenden yaşamsal, doğal düzene yeniden kavuşturacak bu tepki, karşımıza aktif nihilizm olarak çıkmaktadır. Tam da bu bağlamda, aktif nihilizm, gücün keşfedilişi ve böylece artışı anlamına gelmektedir. Aktif nihilist insan tipi, türün devamlılığı, gelişimi ve geleceği açısından ilk önkoşuldur. Nietzsche, aktif nihilist insanı, kendi değerini -kaynağını yaşamdan alarak- kendi yaratan, diğerlerini kendinden ya da *ben*den yola çıkarak değerlendiren egemen insan olarak tasvir etmektedir.[45] Bu bağlamda aktif nihilist, sıradan insanlardan oluşan sürünün doğru ve iyi saydığına boyun eğmeyen ve aksine ona karşı *harekete geçen* ve bu hususta tüm cesaretini ve sertliğini korumayı başaran insandır.[46] Bu sürecin içeriği, Nietzsche'ye göre, ahlaklılıktan ayrılmak -eşdeyişle eşitlikçi sürü ahlakından kopmak- ve insanın mevcut durumundan daha yüce bir türe (üstinsana) dönüşümünün yolunu açmaktır.[47] Bu doğrultuda Nietzsche, ancak bir araya gelerek bir sürü halinde egemenlik kurabilen yığınlara karşı onlardan daha üstün olan insanların savaş açması gerektiğini ifade etmektedir.[48] Söz konusu savaşımın içeriği, yozlaşmış türün ve onun ahlaklılığının ortadan kaldırılmasından oluşmakta; mücadelenin amacıysa üstinsana giden yolu açabilmek için dünyada egemenliğin sağlanması[49], yeryüzünde üstinsanı olanaklı kılacak bir düzenin hakim olmasıdır.[50]

Üstinsanın ortaya çıkışı -pasif nihilist- sürü ve aktif nihilist insan tipi arasındaki karşıtlıktan dolayı zorunlulukla gerçekleşmektedir.

Aktif nihilist insanlar, bir kez décadence unsurları ortadan kaldırdığında, hedefsiz, amaçsız kalan nihilist zemini inşa etme görevi ise yine güç istencine sahip, fizyolojik açıdan yaşamı evetleyen üstinsana düşecektir. Bu doğrultuda Nietzsche, başkaldırma yoluyla yozlaşmış değerlere karşı mücadele edildikten sonra sıranın yeni değerler üretmeye ya da inşa etmeye geldiğini dile getirmekte ve bunu üstinsan ile mümkün kılmaktadır: "İşte şimdi insan geleceğinin dağı doğum sancıları çekiyor. Tanrı öldü: şimdi biz istiyoruz ki, – Üstinsan yaşasın."[51] Eşdeyişle bu durum, Tanrı'nın yerini yüce bir tür olarak üstinsanın; ahlaklılığın yerini istencin almasıdır.[52] Bu doğrultuda Tanrı'nın ölümü, üstinsanın yaşamasının önkoşuludur.[53] Nietzsche bu süreci, insan türünün bilincinin en yüksek aşamaya yükselmesi olarak ifade etmekte[54] ve üstinsanın ortaya çıkışını şu şekilde izah etmektedir:

"İnsanın ve insanlığın tüketimi gittikçe daha ekonomik hale geldiğinden ve menfaatler ve hizmetler 'makinesi' gittikçe daha karmaşık bir biçimde entegre edildiğinden, bir karşı hareketin kaçınılmaz olduğunu gösterme ihtiyacı. Bunun insanlığın lüks bir fazlalığının gizlenmesi olarak tanımlıyorum: daha güçlü, ortalama insanınınkinden farklı koşullar altında meydana gelen ve kendini koruyan daha yüce bir türü gün ışığına çıkartmayı amaçlar. Bu tür için benim anlayışım,

42) Nietzsche, 2014b, §6.

43) Nietzsche, 2014a, §611.

44) Nietzsche, a.g.e., §703.

45) Nietzsche, 2015a, "'Suç', 'Kara Vicdan' ve Benzerleri", §2.

46) Nietzsche, 2014a, §458.)

47) Nietzsche, a.g.e., §859.

48) Nietzsche, a.g.e., §861.

49) Nietzsche, a.g.e., §862. Diğer taraftan aktif nihilist ile üstinsan arasındaki temel ayrıma da burada rastladığımızı söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim aktif nihilistin başkaldırma eylemi yüce tür ya da üstinsana giden yolda zemini temizleme, koşulları hazırlama vazifesi görmektedir.

50) Friedrich Nietzsche, Böyle Buyurdu Zerdüşt Herkes İçin ve Hiç Kimse İçin Bir Kitap, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015b, "Zerdüşt'ün Önkonuşması", §4.

51) Nietzsche, a.g.e., "Daha Yüce İnsan Üzerine", §2.

52) Nietzsche, 2014a, §880.

53) Nietzsche, 2015b, "Armağan Eden Erdem Üzerine", §3; "Daha Yüce İnsan Üzerine", §2.

54) Nietzsche, 2014a, §1060.

benim kullandığım metafor, bilindiği gibi, 'insanüstü insan (overman)'dır."[55]

Bu doğrultuda, Nietzsche'de üstinsana giden yol, -bengi dönüş halinde- sürü içinde rahatsızlık duyan insanların *yalnızlaşması* ya da gücü biriktirmesi ve ardından bunu bir başkaldırma ile boşaltmaları ya da enerjiyi açığa çıkarmaları ile gerçekleşmektedir. Nietzsche bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: "Bugünün yalnızları, siz aykırı düşenler, günün birinde bir halk olacaksınız: sizden, kendi kendini seçenlerden seçilmiş bir halk doğacak – ve bu halktan da Üstinsan."[56]

Güç istencinin kendi içindeki sonsuz süreci bengi dönüş ile gerçekleşmektedir.

Üstinsanın ortaya çıkışı -pasif nihilist- sürü ve aktif nihilist insan tipi arasındaki karşıtlıktan dolayı zorunlulukla gerçekleşmektedir: Sürü, güç istenci zayıf insanların toplamından oluşan bir mekanizma gibi çalışmakta ve insan türünün geleceğini tehdit eden bu durum, kendi içinde karşıtını doğurmaktadır ve bu olağanüstü süreç yeni bir amaca -üstinsanın ortaya çıkmasına- aracılık etmektedir.[57] Nietzsche bu durumu, bir çağın her iki yönüyle birlikte ele alınması gerektiği üzerinde durarak izah etmekte; insanın -tür olarak- ilerlemesinin bu iki yönünün de gelişimine bağlı olduğunu ve böylece anti teziyle ya da zıtlıklar arasındaki gerilimle, *sentetik*[58] üstinsanın, tek bir düz çizgi üzerinde son amaç olarak değil ancak bengi dönüş ile dönem dönem yitirilip yeniden elde edildiğini savunmaktadır. Nitekim güç istencinin kendi içindeki sonsuz süreci bengi dönüş ile gerçekleşmektedir. Bu öğreti, temelde, hem iyi ve kötü -başka bir deyişle ahlaklılığın kendisini- hem de yaratıcı güç istencini bütün halinde ortaya koymaktadır.[59] Yaratıcı ya da güçlü insan tipiyle, zayıf insanların karşıtlığından oluşan bu *bütün*, yaşamda kendini sonsuz sayıda tekerrür ettirmektedir. Bu hususta Nietzsche dünyanın, dairesel olarak kendini sonsuz kez, *in infinitum* tekrarladığını dile getirmektedir.[60] Başka bir deyişle, o, "... olur ve geçip gider, ama asla olmaya başlamamıştır ve asla geçip gitmeyi bırakmayacaktır..."[61]

Nietzsche, güç istencinin birbiriyle etkileşimde bulunan bu iki zıt yönünü bir bütün olarak barındıran yaşamı Dionysian dünya olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda Dionyssos, Nietzsche'de, yaşamın hem onaylayıcı hem de yadsıyıcı yönünü temsil eden kavramdır.[62] Bu bağlamda, olumlama ve yadsıma aynı zamanda yaşamın temel hareket ettiricisi olarak güç istencinin tezahürüdür[63] ve bu iki karşıt güç arasındaki Dionyssosçu etkileşim bengi dönüş öğretisini teşkil etmektedir.[64] Bu hususta Nietzsche, Herakleitos üzerinden Dionyssos ve bengi dönüş ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir:

"Yokoluşun, yok edişin olumlanması -ki Dionysosca bir felsefenin can alıcı noktasıdır-, karşıtlıklara, savaşa ve 'varlık' kavramını kökünden yadsıyarak oluşa evet deyiş: Şimdiye dek düşünülenler içinde bana en yakın olarak bunları buluyorum şüphesiz. 'Bengi dönüş' öğretisi, yani sınır tanımadan, sonsuza dek her şeyin durmadan yokolup yeniden doğması ..."[65]
Başka bir deyişle Dionyssosçu dünya, yaşamın kendisi olarak sonsuz kez tekrar tekrar yok olacak ve doğacaktır.[66]

Kaynakça

Ansell-Pearson, K., (2011), Kusursuz Nihilist Politik Bir Düşünür Olarak Nietzsche'ye Giriş, (Çev. Cem Soydemir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baykan, F., (2000), Nietzsche'nin Felsefesi, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Bravo, H., (2020), Vicdanın Sessizliği, Ankara: Fol Kitap.

Copleston, F., (1998), Nihilizm ve Materyalizm, (Çev. Deniz Canefe) İstanbul: İdea Yayınevi.

Deleuze, G., (2016a), Nietzsche ve Felsefe, (Çev. Ferhat Taylan), İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

Nietzsche, F., (1974), The Gay Science with a Prelude in Rhymes and an Appendix of Songs, (Çev. Walter Kaufmann), New York: Vintage Books.

Nietzsche, F., (2005a), Putların Batışı ya da Çekiçle Nasıl Felsefe Yapılır, (Çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: İthaki Yayınları.

Nietzsche, F., (2006), Ecce Homo Kişi Nasıl Kendisi Olur, (Çev. Can Alkor), İstanbul: İthaki Yayınları.

Nietzsche, F., (2013), İyinin ve Kötünün Ötesinde Bir Gelecek Felsefesini Açış, (Çev. Ahmet İnam), İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F., (2014a), Güç İstenci, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F., (2014b), Deccal Hıristiyanlığa Lanet, (Çev. Ayça Kaya), İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F., (2015a), Ahlakın Soykütüğü Üstüne, (Çev. Ahmet İnam), İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F., (2015b), Böyle Buyurdu Zerdüşt Herkes İçin ve Hiç Kimse İçin Bir Kitap, (Çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Nietzsche, F., (2017), Tan Kızıllığı Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler, (Çev. Özden Saatçi), İstanbul: Say Yayınları.

55) Nietzsche, a.g.e., §866.

56) Nietzsche, 2015b, "Armağan Eden Erdem Üzerine", §2.

57) Nietzsche, 2014a, §866.

58) Nietzsche, a.g.e., §866, §881, §883.

59) Ansell-Pearson, 2011, s. 143.

60) Nietzsche, 2014a, §1066.

61) Nietzsche, a.g.e., §1066.

62) Baykan, 2000, s. 21.

63) Deleuze, 2016a, s. 94.

64) Deleuze, a.g.e., s. 95.

65) Friedrich Nietzsche, Ecce Homo Kişi Nasıl Kendisi Olur, çev. Can Alkor, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006, "Tragedya'nın Doğuşu", §3.

66) Nietzsche, 2014a, §1052.

Herbert Spencer'ın din ve ahlâk hakkındaki teorisi

Dr. Çiğdem ÖZBAY[1] • Bilim Tarihçisi

Spencer'a göre etiğin konusu olan davranışlar insan davranışının bir parçasıdır ve genel insan davranışının kendisi de evrensel davranışın bir parçasıdır; bu nedenle, açık bir ahlâkî davranış anlayışı ancak ilk önce bir bütün olarak davranışın evrimini inceleyerek elde edilebilir. Davranış, belirli amaçlara göre yapılan eylemler yahut eylemin belirli bir amaca göre düzenlenmesi olarak tarif edilebilir. Yani davranış, amaçsız yapılan eylemleri kapsamaz.

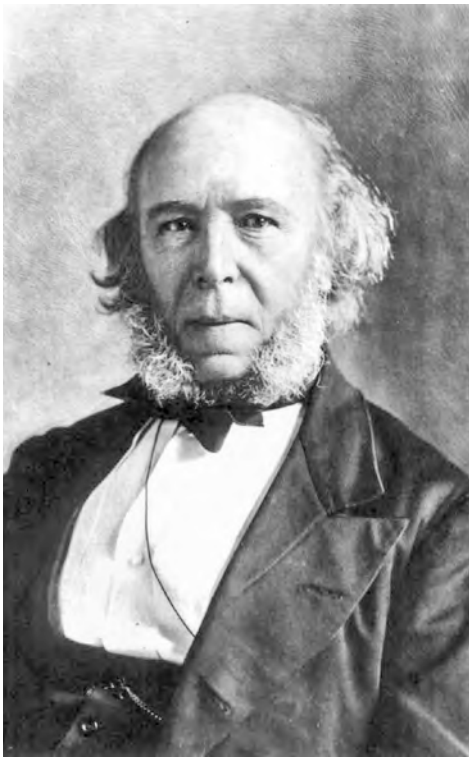

Spencer'ın ahlaka dair görüşü başka düşünürler tarafından üzerinde fikir yürütülen bir konu olmuştur.

XIX. yüzyıl düşünce ve bilim dünyasının önemli isimlerinden olan Herbert Spencer (1820-1903), sosyoloji, psikoloji, biyoloji, etik, siyaset gibi birçok alanda önemli teoriler ortaya koymuş ve hacimli eserlere imza atmıştır. Öyle ki sosyoloji ve psikoloji alanındaki bazı eserleri, W. Sumner ve W. James gibi isimlerin derslerinde kullandıkları başlıca kaynaklardan biri haline gelmiştir.[2]

Spencer, ilerleme olarak adlandırdığı ve genel bir ilke olarak kabul ettiği homojenden heterojene doğru değişimi ifade eden kesintisiz evrim sürecini araştırmalarına çıkış noktası yapmıştır. Ona göre, ahlâkî davranış ve değerler de bu temel ilkeden bağımsız düşünülemez. Topluluklar, bireysel organizmalar gibi evrim geçirir ve ahlâkî olgular da zamanla kutsal zeminden bilimsel zemine oturtulur. "En uygun olanın hayatta kalması (survival of the fittest)" deyişinin de sahibi olan Spencer için[3], bir davranışın iyi veya kötü olmasını belirleyen unsur da yaşam savaşında karşılaşılan zorluklara uyum sağlayabilmekteki başarı oranıdır.

Spencer'ın ahlaka dair görüşü başka düşünürler tarafından üzerinde fikir yürütülen bir konu olmuştur. Erdem etiği alanında önde gelen isimlerden olan Alasdair MacIntyre, çağdaş filozofları, Spencer'ın ahlaka dair görüşlerini neredeyse hiç okumamakla eleştirmiş ve Spencer'ın karmaşık bulduğu ahlâkî pozisyonunu şöyle özetlemiştir:

"Spencer, ilkin, insan toplumunun tıpkı insan türünün evrimleştiği gibi evrimleştiğini ve aslında türün ve toplumun evriminin tek bir sürekli skala üzerine yerleştirilebileceğini savunuyordu. Spencer, ikinci olarak, bir toplumun bu skalada ne kadar yüksekteyse, o toplumun moralitesinin de o kadar ideal olduğuna ve üçüncü olarak, özellikle ideale doğru tırmanıldıkça hayatta acıdan çok hazzın var olduğu varsayımına bağlı olarak, davranışın hayatı koruma amacına gitgide daha fazla eğilimli olduğuna inanıyordu."[4]

Amerikalı düşünür Sylvan Drey de Spencer'ın ahlak ve din üzerine

> "Topluluklar, bireysel organizmalar gibi evrim geçirir ve ahlâkî olgular da zamanla kutsal zeminden bilimsel zemine oturtulur."

1) cozbay@ankara.edu.tr.

2) https://www.encyclopedia.com/people/philosophy-and-religion/philosophy-biographies/herbert-spencer.

3) Tayfun Atay, Din Hayattan Çıkar, İstanbul: İletişim Yay., Yedinci Baskı, 2019, s. 209.

4) Alasdair MacIntyre, Ethik'in Kısa Tarihi: Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla, Çev: H. Hünler ve S. Z. Hünler, İstanbul, Paradigma Yay., 2001, s. 285-286.

teorilerini bir makalesinde tartışmıştır. Biz de bu yazımızda Drey'in "Herbert Spencer's Theory of Religion and Morality" (1887) başlıklı makalesinin Mehmed Münir'in tarafından 1327 yılında yapılan çevirisini[5] temele alarak Spencer'ın bu hususlaki görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Drey söz konusu makalesine, amacının Spencer'a getirilen eleştirilere yanıt vermek değil onun din ve ahlak üzerine düşüncelerini kısaca beyan etmek olduğunu söyleyerek başlar. Müdafaa değil izah etmek arzusunda bulunan Drey, Spencer'ın önce din sonra ahlak üzerine görüşlerini ele alır ve bu iki husus arasındaki ilişkiyi Spencer'ın felsefî yöntemine göre ele alarak makalesini sonlandırır.

İlk bölümde Spencer'ın bilgi anlayışına göre insan zihninin sınırlarını sorgulayan Drey, "Dinin bilim karşısındaki konumu nedir?", "Dinin aslı ve mahiyeti nedir?", "Spencer'ın din tanımı nedir?" gibi sorulara cevap vermeye çalışır.

> Bilim bilinebilir olanla meşguldür, din ise bilinebilir olmayanla ki bu da din ile bilim arasında bir çatışma olmadığının göstergesidir.

Spencer'a göre, insan bilincine etki eden her şey ya bilinebilir yani insanların deneyimlerine konu olabilir yahut bilinemezdir yani şeylerin mahiyet ve özüne dair bilinmesi mümkün olmayan şeylerle ilişkili olabilir.[6] Bilim bilinebilir olanla meşguldür, din ise bilinebilir olmayanla ki bu da din ile bilim arasında bir çatışma olmadığının göstergesidir. Bilinebilir olan şeyler arttıkça bilinemez olanın hâlâ bilinemez olarak kalması çatışmanın imkânsızlığını ortaya koyar. Öyle ki olaylara dair bilgimiz arttıkça bilinemez olanın bilinebilmesinin gerçekleşmesinin olanaksız olduğu daha da göze çarpar hale gelir.

Drey, Spencer'ın dini nasıl tarif ettiğini şöyle izah eder: Spencer felsefesine göre din, bütün kâinatta kendini gösteren anlaması ve anlatması mümkün olmayan bir kuvvet ve enerjinin zihnimizde meydana getirdiği tesirdir. Bu tesir sonucunda korku hissi ve saygı ortaya çıkar ve insan düşüncesinin sınırlı gücüyle böyle muazzam bir kuvvetin asıl ve menşei hakkında hiçbir fikir üretemeyeceğimize dair inancımız artar. Ancak hiçbir şey onun gerçekliğinden daha açık, net değildir. Bu sonuç bildiğimiz her şey tarafından bize dayatılır ve o kuvvetin kesin olan mevcudiyetine inancımızdan başka onun hakkında hiçbir ilmimiz yoktur. Fakat insan söz konusu kuvvetin, bilgisi dâhilinde olan şeylerle ilişkisini anlamaya ihtiyaç duyar ve sınırlı düşüncesiyle var olduğunu düşündüğü ilişkiyi tasvir edecek bir düstur ortaya koymak ister.

Drey'e göre, Spencer da bundan dolayı bu kuvvetten her şeyin kendisi aracılığıyla meydana geldiği sonsuz, ebedi ve ezeli bir enerji olarak bahseder. Bu söylem her ne kadar teolojik tınılar içerse de Spencer'ın eserlerini incelemekle meşgul olanlar bunun gerçek anlamını görebilirler. Drey bu söylemi şöyle çözümler: Enerji kelimesi burada kâinattaki etkin kuvvetin asıl ve cevherini ifade eder; bu enerji diğer bütün kuvvetlerin üzerinde olup basiretten mahrum ve kaba bir kuvvet değildir. Sonsuzdur, çünkü mekân içinde buna bir sınır çizilemez; ebedidir, çünkü zaman içinde de bir sınırı yoktur. Spencer'ın amacı da, duyularımız önünde gerçekleşen bilinebilir olan ile bilgimizi aşan bilinmeyen gerçek arasındaki ilişkiyi göstermektir. Ancak o, bilinebilir olan ile bilinebilir olmayanın ne şekilde bağlantılı olduklarını açıklarmış gibi de yapmaz. Drey, bu açıklaması ile okuyucuyu Spencer'ın bu formülü ilk neden probleminin çözümü olarak sunduğunu varsaymamaya karşı uyarır ve Spencer'ın First Principles (İlk İlkeler) kitabından şu alıntıyı yapar:

Bilinebilir olan şeyler arttıkça bilinemez olanın hâlâ bilinemez olarak kalması çatışmanın imkânsızlığını ortaya koyar.

"Büyük ihtimal zekâmızın temelini teşkil eden bu üstün manevi varlığın doğurduğu belirsizlik hissine bir şekil ve suret vermek ihtiyacından ebediyen kurtulamayacağız. Biz her zaman, onu bir varoluş tarzı olarak düşünmek mecburiyetinde olacağız yani her ne kadar belirsiz olsa da kendini bize bir düşünce formu olarak sunacaktır. Bu şekilde ulaşacağımız her fikre, temsil ettiği şeye tamamen benzerliği bulunmayan bir sembol ve işaret gözüyle baktıkça asla hata etmiş olmayacağız."

Bu sonsuz, ezeli, ebedi enerjiye dair duruşumuz bir bitkinin insan karşısındaki duruşuna benzer. Nasıl ki bir bitki insanın yeteneklerini kavrayacak bilinç düzeyinde değilse insan da sınırlı zekâsıyla bu enerjinin şekli, vasfı ve karakteri hakkında hiçbir bilgiye sahip olamaz ve onun karşısında huşu ve tevazu duyar.

Spencer'ın dinî görüşlerini agnostik olarak sıfatlandırmanın uygun olacağını da düşünen Drey, agnostik olan bir ruhanî liderin Hristiyan mezheplerinin liderlerinden farklı görevler yerine getireceğini belirtir. Ona göre, agnostik lider öncelikle ahlâk eğitmeni olacaktır. Fakat ahlâkî meseleleri açıklarken dinleyenler üzerinde

5) Sylvan Drey, Herbert Spencer'ın Din ve Ahlak Hakkındaki Nazariyesi, Mütercimi: Mehmed Münir, Dersaadet: Mürettibîn-i Osmaniyye Matbaası, 1327.

6) Drey'in burada knowable (bilinebilir) ve unknowable (bilinemez) olarak kullandığı terimleri, Mehmed Münir kâbil-i idrak ve gayr-ı kâbil-i idrak şeklinde tercüme etmiştir. Spencer felsefesine de sadık kalmak amacıyla biz de bilinebilir ve bilinemez terimlerini kullanacağız.

etkisini arttırmak, çabuklaştırmak, sağlamlaştırmak ve dinleyenlerin aklına işlemek istediği ahlâkî dersi teyit etmek amacıyla diğer bilimlerden faydalanacaktır. Örneğin kozmolojinin hayret verici gizemlerine başvuracaktır. Bu şekilde insan davranışları doğru yöne sevk edilecek, bir taraftan ahlâkî bir hayat sürmenin gerekliliği öğretilecek, diğer taraftan gücü hissedilen fakat keşfedilmesi imkânsız olan enerji üzerine düşünülecektir. Bu öyle bir enerjidir ki ne tarifi ne idraki mümkün olsa da mevcudiyeti o derece muhakkaktır.

Bu noktada Drey, Spencer'ın "bilinemeyen" üzerine inşa ettiği dinî görüşüne getirilen eleştirileri de dip not olarak düşer ve Spencer'ın bu kavramı kullanarak neyi kastettiğine dikkatleri çekmeye çalışır:

"Spencer'ın din görüşüne, 'bilinemeyen'in gerçekte var olmaması ve tamamen hiçlik olması sebebiyle bir dinin temelini oluşturamayacağı şeklinde itiraz edilmiştir. Dahası, bir gerçeklik olarak 'bilinemeyen'den söz etmenin mantıksal bir saçmalık olduğu da ileri sürülmüştür. İhtimal ki 'bilinemeyen' kelimesi, doğası, sınırlı bir akıl tarafından anlaşılamayan gerçek şey düşüncesini tamamen ifade etmez. Şüphe yok ki düşünme yasaları bizi o şeyin gerçek olduğu sonucuna varmaya zorluyorsa o zaman o şeyin bilinebilir olması zorunludur, bilinemez olan ise hakkında hiçbir şeyi tahmin edemeyeceğimiz şeydir. Bunun için okuyucu şunu unutmamalıdır ki, yukarıda belirtilen fikri ifade etmek için 'bilinemeyen' kelimesinin kullanımına her ne kadar geçerli bir itiraz olursa olsun, Spencer, söz konusu kelimeyi bu manada kullandığını vurgulamak için her zaman ihtiyatlı davranmıştır. O her yerde 'bilinemeyen'den nihâî gerçeklik ve yegâne varoluş olarak bahsetmiştir."

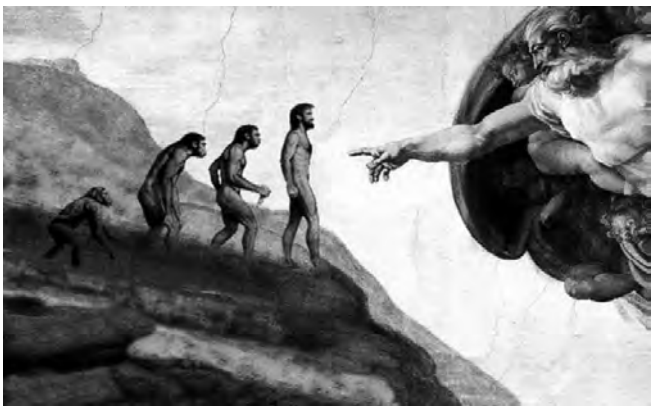

Fenomenleri aşan bilinemeyen bir gerçeklik olduğunu bilmek yahut hiçbir şey bilmemek.

Drey'e göre, insan zekâsı, insan zekâsı olarak kaldıkça kâinatın yalnızca fenomenal tezahürleri pozitif bilim sahasına dâhil olabilir. Ancak şeylerin kökeni ve özü hakkındaki cehaletimize rağmen ne kadar çabalasak da yine her fenomenin altında yatan nihai gerçeklik fikrinden kurtulamayız. Spencer'ın dediği gibi, "Bizim bilgimiz yalnız görünüşlere ilişkin ilimden ibaret olup o görünüşlerin bir gerçekliğin dış görünüşü olduğunu onaylamamamız mümkün değildir. Çünkü bir görünüşü olup hakikati olmaması akla sığmaz." Bu sonuç, bilinemeyen hakkında varsayımsal bilgilere dayanılarak değil, gerçekten bildiğimiz şeylerden aposteriori olarak ortaya konulmuştur.

Drey'e göre bütün şüphelerin ötesinde kesin olan bir şey vardır ki o da insan düşüncesinin şeyleri numenal değil, yalnız fenomenal halleri içinde kavrayabildiğinin kabulünün bize iki duruma götürdüğüdür: Fenomenleri aşan bilinemeyen bir gerçeklik olduğunu bilmek yahut hiçbir şey bilmemek. İlk durumu çürütmek veya olumsuzlamak için hiçbir gerçek bilgi olmadığı ve her şeyin belirsiz olduğu iddia edilirse amaçlanan sonuca ulaşmak şöyle dursun hiçbir şeyin bilinmediği ispat edilmiş olur. Zira böylesi bir ahmaklıkla donanmış bir kişi, ne fenomenleri aşan bilinemeyen bir gerçeklik bulunduğunu inkâr edebilir ne de bu cehaleti bâki kaldıkça cehaletin ne anlama geldiğini bile bilmediğinden kendi yüce cahilliğini kanıtlayabilir. Dahası evrensel ve mutlak cehalet ilkesi kanıtlanabilse bile onun en güçlü kanıtı çürütüldüğünün de kanıtı olacaktır.

> Drey'e göre, insan zekâsı, insan zekâsı olarak kaldıkça kâinatın yalnızca fenomenal tezahürleri pozitif bilim sahasına dâhil olabilir.

İkinci bölümde, Spencer'ın ahlak teorisini Data of Ethics kitabı üzerinden tartışan Drey, hiçbir iddiada bulunmadan söz konusu çalışmanın kaba bir taslağını sunmaya çalıştığını belirtir. Spencer'ı magic moralist olarak niteleyerek onun sihir ile yeryüzünden ahlaksızlığı yok edebileceğine inandığını düşünen bazı eleştirmenler olsa da Spencer'ın kendisini philosophical moralist olarak gördüğünü ve öyle de görmek gerektiğini yazar.

Spencer'a göre etiğin konusu olan davranışlar insan davranışının bir parçasıdır ve genel insan davranışının kendisi de evrensel davranışın bir parçasıdır; bu nedenle, açık bir ahlâkî davranış anlayışı ancak ilk önce bir bütün olarak davranışın evrimini inceleyerek elde edilebilir. Davranış, belirli amaçlara göre yapılan eylemler yahut eylemin belirli bir amaca göre düzenlenmesi olarak tarif edilebilir. Yani davranış, amaçsız yapılan eylemleri kapsamaz.

Hayvan davranışlarının geneline bakacak olursak görürüz ki araçların amaçlara göre düzenlenmesi - canlıların hareketlerinde olduğu gibi - yaşamın uzaması ve pekişmesiyle sonuçlanır. Bu düzenlenmeler aşağı hayvanların basit ve eksik adaptasyonundan daha yüksek hayvanların görece mükemmel olan adaptasyonuna varıncaya kadar evrimleşir. Evrim basamağında yukarı çıktıkça hayvan türlerinin davranış ve hareketlerinin en aşağı hayvanların amaçsız eylemlerinden derece derece farklılaşarak yüksek hayvanların davranışlarına doğru evrim geçirdiği görülür. Dolayısıyla davranışın evriminde ilerlemenin, araçların yaşamaya yardım eden gaye ve amaçlara daha mükemmel uygulanması olduğu

sonucuna ulaşmamız mümkündür. Dahası, az önce varılan sonuçtan - yaşamın gerekliliklerine uygunluk yalnızca bireyin ya da sadece kendi soyunun ya da sadece toplumun ya da hepsinin bakış açısından düşünülsün - eylemlerin yaşama uygun ihtiyaçlara uyarlanması her yönden mükemmel olmadıkça davranışın nihai evrim aşamasına erişemeyeceği çıkarılabilir.

Drey, ahlâkî davranışın ne olduğunu böylece açıkladıktan sonra iyi ve kötü hususlarını aydınlatmaya girişir. Araştırmalar göstermektedir ki, insan davranışları, bireysel veya sosyal yaşamın taleplerini karşılayıp karşılamamalarına göre iyi veya kötü olarak nitelenirler. Drey de Spencer'ın analizlerinden çıkan sonucu şu şekilde özetler: Nasıl ki daha fazla evrim geçirmiş davranışlar, daha az evrim geçirmiş davranışlardan üstün karakteri ve karmaşık doğasıyla ayrılıyorsa; iyi davranış da kötü davranıştan tam olarak aynı şekilde farklılaşır. Yani ahlâkî olan eylemler, davranışların evriminde, ahlâkî olmayan eylemlerden daha çok ileri bir aşamayı temsil ederler. Daha önce en mükemmel şekilde evrimleşmiş davranış olarak kabul edilen ahlâkî davranışlar da şu durumda mükemmel iyilik ile eşanlamlı hale gelir.

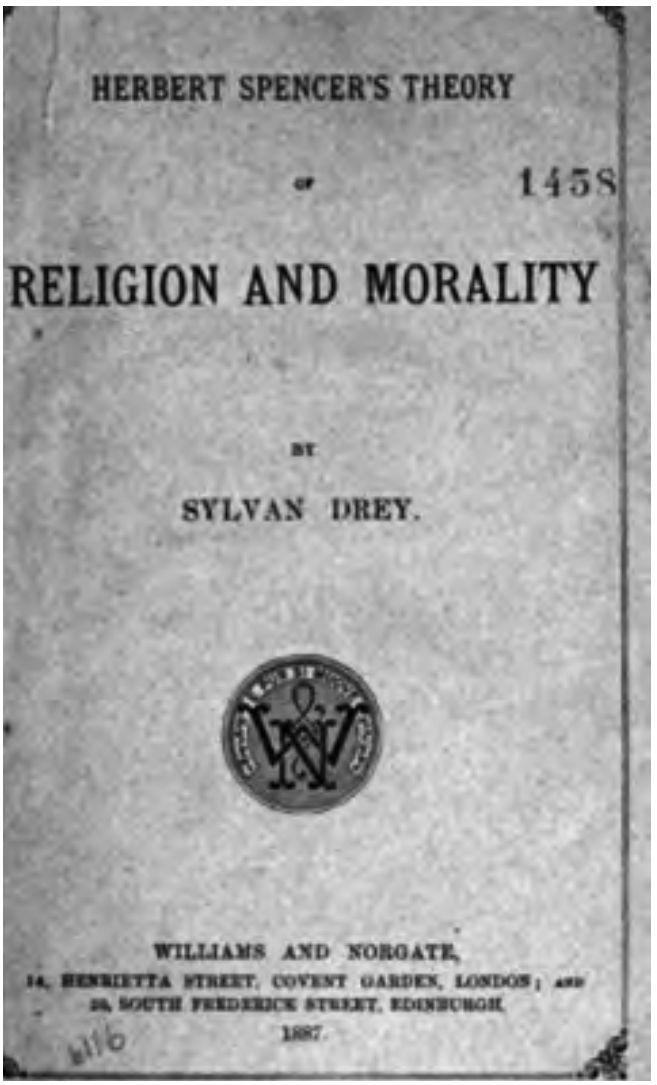
HERBERT SPENCER'S THEORY

OF

1458

RELIGION AND MORALITY

BY

SYLVAN DREY.

WILLIAMS AND NORGATE,

14, HENRIETTA STREET, COVENT GARDEN, LONDON; AND

20, SOUTH FREDERICK STREET, EDINBURGH.

1887.

Sylvan Drey'in makalesinin kapağı.

Spencer'ın ahlakî kavramlara ilişkin analizine bu kısa bakışın bile iyi ile kötü davranış arasındaki gerçek ayrımı bize sunduğunu düşünen Drey, bir noktanın altını çizer: Bir eylem, hayatın gereklerine uygun oldukça iyi, aksi halde kötüdür ancak insan eylemlerinin girift olması sebebiyle her bir eylem, fail, onun soyu ve genel olarak cemiyet üzerinde meydana getirdiği neticelere göre düşünülmelidir. Sadece fert düşünülerek iyi olarak nitelenen bir eylem, soyu yahut cemiyet için kötü olabilir.

Özetle iyi eylemler acıdan çok zevk, kötü eylemler ise zevkten çok acı üretir. Kusursuz iyilik hiçbir şekilde acıya yol açmaz, acı bir eylemin doğrudan doğruya sonucu olarak ortaya çıktığında bu eylem pro tanto yanlıştır. Kusursuz iyilik, yani tamamen doğru olan davranış ve en büyük mutluluk aynı fikrin farklı bakış açılarından ifadesidir. Kusursuz iyilik, bireysel ve sosyal refahın gereksinimlerini karşılayan davranıştır; en büyük mutluluk şeylerin ideal uygunluğunun yarattığı etkidir. Hayattaki en büyük amaç, mümkün olan en büyük mutluluğu sağlamaktır; ama kusursuz iyilik, en büyük mutluluğun olmazsa olmazı olduğu için, mükemmel bir ahlâkî yaşam, bu arzu edilen sona ulaşılmasının tek yoludur. Ve bu farklı mutluluk standartlarının değişken karakterine rağmen doğrudur.

> Ahlâkî olan eylemler, davranışların evriminde, ahlâkî olmayan eylemlerden daha çok ileri bir aşamayı temsil ederler.

En büyük mutluluk her ne kadar yaşamın nihâî amacı olsa da doğrudan arayış nesnesi haline getirilmemelidir. İlk amacımız, kendi türümüzle arkadaşça, barış içinde yaşamak, onlara adaletli davranmak ve arzularına ulaşmalarında onlara yardımcı olmaktır. Bilimsel olarak ulaştığımız bu sonuç, yani mutluluğun yaşamın doğrudan amacı haline getirilmemesinin gerekliliği, ahlak anlayışımız tarafından da kesin olarak doğrulanmıştır.

Drey'e göre, en büyük mutluluk için temel şartları oluşturduğu bilimsel olarak ortaya konmuş davranış kurallarına uymaya içgüdüsel olarak mecburuzdur. Her ne kadar medeni insanlar ahlâkî sezgilerle donatılmış olsa da sonuçta bu sezgilerin de menşei insanîdir ve bu sezgiler insanın mutluluğa ulaşması için uymak zorunda olduğu davranış tarzı hakkında insanlığın kümülatif deneyimlerini temsil ederler. Bazı davranış tarzlarına uymak bazılarından çekinmek insanoğluna atalarından ahlâkî bir duygu şeklinde miras kalmıştır. İnsanlar kendileri deneyimlemedikleri durumlarda da varisi oldukları bu ahlâkî duyguya uygun hareket ederler. Ahlâkî kontrolün gücü de siyasî, dinî, sosyal kısıtlamalardan evrilmiştir ancak yanlış yapmaktaki ahlâkî caydırıcılık dışsal değil, içsel etkilere atıfta bulunur. Suni bir ceza korkusundan değil gerçek ahlâkî korkudan yanlış yapmaktan kaçınırız. Ahlâkî davranışların evrimi ilerledikçe ahlâkî olmayan eylemlerden doğan zararlı sonuçlardan kaçınma arzusu yanlış yapmaktan caydırıcı bir rol oynar ve üzerimizdeki nüfuzu da gittikçe artar.

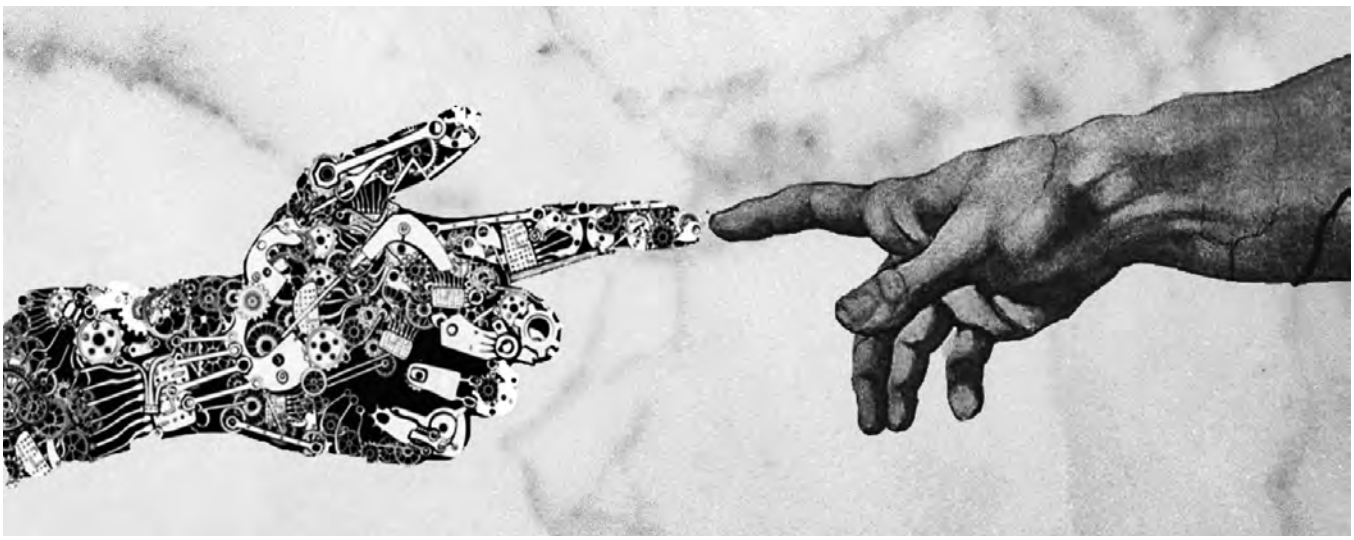

Spencer'ın ahlak görüşünü böylece özetleyen Drey, şu anki kusurlu sosyal durum devam ettikçe ahlâkî açıdan mükemmel bir insanın varlığının mümkün olmayacağının da altını çizer. Mevcut kusurlu durumumuzda ancak kusurlu insanlar var olabilir. Dahası bugün doğru olarak gördüğümüz pek çok eylem mutlak değil görece olarak doğrudur. Görece doğru eylemler de değişen sosyal koşulların hızına ayak uydurdukları derecede ideal iyiliğe yaklaşabilirler ve ahlâkî olarak kabul edilebilirler.

دین واخلاق

S. Drey'in makalesinin Osmanlıca tercümesinin kapağı.

Drey'e göre, insanın sürekli savunma halinde olduğu toplumsal durumda herkes içgüdüsel olarak kendi çıkarlarını koruyacak ve başkalarının arzularını görmezden gelecektir. Uzun zamandır süregelen bu yaşam tarzı bize bencillik ve başkalarının isteklerine karşı olma alışkanlığını miras bırakmıştır. Ancak, evrim teorisinin tamamı bir saçmalık değilse, insanlar arasındaki çatışma eninde sonunda ortadan kalkmalı ve araçların amaçlara adaptasyonunun artması yasasına uygun olarak sosyal uyum hüküm sürmelidir. Böyle olursa ideal bir toplum elde etmek mümkün olur.

Drey bu bölümü ahlakın, ideal bir toplumun koşullarını ortaya koyan mutlak ahlak ve kusurlu bir toplumun koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan göreceli ahlak olarak iki kısma ayrıldığını belirterek sonlandırır. Mutlak ahlak, ideal insanın davranışını şekillendiren değişmez ahlâkî kodları oluşturur ve mutluluk nihai amaç olduğu sürece otorite olarak kalacaktır. Göreceli ahlak, kusurlu insana gücünün yettiği ölçüde bu kodlara uymasını emreder ve sosyal yaşamın evrimiyle kendisi de değişir.

> Drey'e göre, insanın sürekli savunma halinde olduğu toplumsal durumda herkes içgüdüsel olarak kendi çıkarlarını koruyacak ve başkalarının arzularını görmezden gelecektir.

Son olarak, Spencer'ın bakış açısından dinin ahlakla ilişkisini de irdeleyen Drey'e göre, bu ikisinin birbirlerinden mahiyet ve maksat itibariyle farklı oldukları açıktır. Din, her yerde evrenin işleyişiyle kendini gösteren bu bilinemeyen güce karşı huşu ve hürmet duygusunu canlı tutmayı amaçlar. İnsanın bu güçle ilişkisini tanımlamaya çalışır ve ona gerçekliğine rağmen, doğası ve niteliklerinin insan kavrayışının ötesinde olduğunu ve olması gerektiğini hatırlatmaya hizmet eder. Ahlak ise, yalnızca insanların davranışlarıyla ilgilidir. Ahlakın konusu, kişisel ve toplumsal refah için hangi eylem tarzının en uygun olduğunu belirlemektir. Nesnelerin doğası gereği, bazı davranış biçimleri, bireysel ve toplumsal mutluluğu teşvik etmek için en iyi şekilde uyarlan malıdır ve mutlak ahlakın ilkeleri bu ihtiyacı karşılar.

İyilik, paha biçilemez değerini kendi içsel değerinden alır. Biz vicdanımızın emirlerine gelecek olası bir hayatta ödüllendirilmek için değil, genelin iyiliği her ferdin ahlâkî bir hareket tarzını uygulamasına bağlı

olduğu için uyarız.
İyi ve kötü davranışlarımız bu yüksek güce ne gibi bir tesir eder? Bu dünyada işlediğimiz günahlarımızdan dolayı ölümden sonra cezalandırılacak mıyız? Drey, bunların, bizim hayatımız boyunca cevaplarını bilemeyeceğimiz sorulardan bazıları olduğunu düşünür. Ama emin olunması gereken bir şey vardır ki o da kötülük yapmanın bu dünyada üzüntü ve acıya sebep olduğudur. İnsan günahları nedeniyle çoğu kez tarifi imkânsız acılar çeker.

Öyleyse, bu dünyada erdemli bir yaşam sürdüğümüz için ölümden sonra ödüllendirileceğimizden emin değilsek mutlak ahlakın ilkelerine uygun yaşamak için neden çabalayıp dururuz? Drey bunun üç sebebi olduğunu belirtir: Birincisi, ahlâkî mükemmellik bireysel ve toplumsal mutluluğun en yüksek derecesine götüren tek yoldur. İkincisi, kötülük yapanlar, toplumun bekasını ve sürekliliğini sağlamak için oluşturulmuş cezaları ödemek zorunda kalma korkusu yaşarlar. Üçüncüsü ise, vicdanın emirlerine aldırmayanların vicdan azabı çekecekleri muhakkaktır.

Öyleyse, bu dünyada erdemli bir yaşam sürdüğümüz için ölümden sonra ödüllendirileceğimizden emin değilsek mutlak ahlakın ilkelerine uygun yaşamak için neden çabalayıp dururuz?

Genelde, bu din ve ahlak görüşünün ölümden sonraki olasılıklara dair tüm umutları yok ettiği ve iyiliği yalnızca akıl meselesi haline getirdiği varsayılır. Ancak bu varsayımların her ikisi de hatalıdır. Zira bilinebilir olanın ötesindeki şey hakkındaki bilgisizliğimiz ölümden sonra hayatın imkânını inkâr etmemizi gerektirmez. Ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlamayı imkânsız kılan düşünceler onun aksi düşünceleri de imkânsız kılar. Akıl, duyu alanının ötesine geçemez. Bir kimse ruhun ölümsüz olduğuna inanma ihtiyacı duyuyorsa, bu umudu beslemeye şu şartla itiraz edilemez: Böyle bir umudun gerçek duygusal doğası her zaman akılda tutulmalı ve dogmatik din öğretilerini desteklemek için bir argüman olarak sunulmamalıdır.

Drey makalesini Spencer'ın yukarıda özetlediği din ve ahlak görüşünden hareketle ulaştığı sonuçları paylaşarak sonlandırır. Ona göre, Spencer felsefesi ne ispatlanabilen ne de çürütülebilen şeyleri iddia etmemizi yahut reddetmemizi yasaklar ama aklın alanına tecavüz edilmediği sürece duygulara serbest alan tanır. Ruhun ölümsüzlüğü doktrini de ne tatmin edici bir şekilde çürütülebilir ne de başarılı bir şekilde kanıtlanabilir olduğundan insanların yaşamdan sonraki hayata dair umutları da büyük ölçüde duygusal mizaçlarına bağlı olur. Böyle ümitleri besleyenler yahut reddedenler duyguları akıllarını gölgede bırakmadığı sürece mantıklı olarak kabul edilirler.
Aynı şekilde ahlakı bilimsel olarak temellendiren bir âlimin zekâyı, etik buyruklara uymak için tek yaptırım haline getirdiği varsayımı da eşit derecede temelsizdir. Bilim bize iyiliğin gerçek anlamını öğrettiği için, erdemin neden ahlaksızlığa tercih edildiğine işaret ettiği için, açık bir vicdanın emirlerini başka bir bakış açısından doğruladığı için, ahlaki duygumuzun otoritesi zayıflamış olur mu? Drey için bu sorunun cevabı hayırdır.

Ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlamayı imkânsız kılan düşünceler onun aksi düşünceleri de imkânsız kılar.

Aslında, ahlâkî duyguların kendiliğinden faaliyetinin ihtişamını sadece, bilimsel ahlak ilkelerinin insanın ahlaki duygusunun doğasıyla ne kadar mükemmel bir biçimde uyuştuğunu anlayabilenlere gösterdiğini söylemek abartı olmaz.

Kaynakça

Atay, Tayfun, Din Hayattan Çıkar, İstanbul: İletişim Yay., Yedinci Baskı, 2019.

Sylvan Drey, Herbert Spencer'ın Din ve Ahlak Hakkındaki Nazariyesi, Mütercimi: Mehmed Münir, Dersaadet: Mürettibîn-i Osmaniyye Matbaası, 1327.

MacIntyre, Alasdair, Ethik'in Kısa Tarihi: Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla, Çev: H. Hünler ve S. Z. Hünler, İstanbul, Paradigma Yay., 2001.

https://www.encyclopedia.com/people/philosophy-and-religion/philosophy-biographies/herbert-spencer.

Olimpiyat kürsüsünde bir köy enstitülü

Kemal ATEŞ • Yazar
Söyleşi: Melih OKYAY

Bir kere Ahmet Bilek köy enstitülerinden yetişti, onun öyküsü biraz da köy enstitülerinin öyküsüdür. Ahmet Bilek'i daha geniş olarak yazmamın önemli nedenlerindendir bu. Onun öyküsü etrafında biraz da köy enstitülerinin öyküsünü yazmış oldum.

Kemal Ateş

Sevgili Bilim ve Ütopya okurları, Kemal Ateş'le gerçekleştirdiğimiz söyleşimizde, Kızılçullu Köy Enstitüsü'nden çıkıp adını tüm dünyada duyuran, köy enstitülerinin yetiştirdiği ilk ve tek olimpiyat şampiyonu unvanıyla bilinen Ahmet Bilek'in yaşamöyküsünü ele alıyoruz. Buna vesile olan ise Kemal Ateş'in yeni romanı "Sessiz Şampiyon". Dünya minderlerinde önemli şampiyonluklar kazanan, ancak adı unutulmaya yüz tutmuş Ahmet Bilek'in, nam-ı diğer "Sessiz Şampiyon"un yaşamına, gelin Kemal Ateş'e sorduğumuz sorularla tanıklık edelim.

Kemal Bey, yeni romanınız yakında kitabevlerindeki yerini alacak. Yeni roman haberiniz, bir okurunuz olarak beni de heyecanlandırdı. Peki, "Sessiz Şampiyon" romanında biz okurları ne bekliyor?

Sessiz Şampiyon, mart sonunda H2O Yayınevince basılmış olacak. Bu söyleşi yayımlandığında Sessiz Şampiyon'u kitapçı raflarında bulabilirsiniz. Okurları ne bekliyor sorusunu şöyle yanıtlayayım: Ahmet Bilek'in, ayrı kulvarlardan gelmiş olsalar da, köy enstitüleri deyince anımsanan Mahmut Makal, Fakir Baykurt gibi şöhretlerin hemen yanına konacak bir başarı öyküsü var. Köy enstitülerinden yetişenler denince, Ahmet Bilek adı bu isimlerle birlikte anılmalı. Çağdaş bir toplumda sporu da sanat kadar önemsememiz gerekir. Zaten köy enstitüleri de bu bilinçle kurulmuş. Ahmet Bilek'in başarı öyküsünde tesadüflerin yerinin olmadığını göreceksiniz onun romanını okuyunca. Köy enstitüleri olmasaydı bu büyük şampiyon açmadan solan bir çiçek gibi yok olup gidecekti. Enstitülerde spor çok önemliydi. Zor çevre koşullarına dayanıklı gençler yetiştirmek amaçlanıyordu bu okullarda. Köyde öğretmenin silik, edilgin bir kişilik olması istenmiyordu. Bu nedenle sporla, halk danslarıyla başlıyordu her gün dersler. Köy enstitüleri müfredatında sporun "gıda kadar önemli" olduğu yazılıdır. Henüz dünya minderlerinde Yaşar Doğu'lar, Celal Atik'ler şampiyonluk kürsülerine çıkmadan önce, "Türk gibi kuvvetli sözüne layık gençler yetiştirmek" enstitülerin müfredatına yazılmıştı. Güne halk dansları ve sporla başlanıyordu. Sıtmadan, toprak yemekten karınları şişmiş köy çocukları bu okullarda bir iki yıl içinde sırım gibi oldular. Özellikle güreşte büyük şampiyonlar yetişeceğini o zamanki yöneticilerin konuşmalarından anlıyoruz. Bir tesadüf yok ortada. 1950'li yılların başlarında köy enstitülerinden yetişmiş dört beş güreşçinin ulusal takım kampına çağrıldığını, bunlardan birkaçının Türkiye şampiyonlukları kazandığını araştırıp ortaya koydum. Yani Ahmet Bilek yalnız değildi. Olimpiyat şampiyonu olmuş Ahmet Bilek'i enstitülü öğretmenlerin bile bilmediklerini gördüm. Ahmet Bilek'in arkadaşı olan enstitülü öteki Türkiye şampiyonlarının öyküsü de kitapta kısa da olsa Ahmet Bilek'in öyküsüne karıştı.

> "Yaşayan takım arkadaşlarını buldum, onların belleğinde ne kaldıysa öğrenmeye çalıştım."

Peki romanda Ahmet Bilek'in tüm yaşamına mı tanıklık edeceğiz yoksa yaşamının bir kesitini mi sunuyorsunuz?

Çocukluğundan, ölümüne değin yaşamının önemli dönemleri onun romanı içine girdi. Köydeki, enstitüdeki yaşamı, spordaki mücadelesi, şampiyonluk kürsüsüne giden o uzun ve zor yolda yaşadıkları, öğretmenliği, evliliği ve ülkesindeki ilgisizlik nedeniyle Almanya'ya gidişi, orada trajik biten hayatı.

Romanınızda gerçek yaşam ögeleriyle kurgusal olanı kaynaştırırken nasıl bir yöntem izlediniz?

Önce şunu söyleyeyim, biyografik bir roman doğrular üzerine kurulur. Anlatılan kahramanın yaşamında olmayan hiçbir şeye, ayrıntı da olsa yer vermedim. Ahmet Bilek'in yaşamında olmayan, hayal denebilecek öğeler yok. Ancak bir şampiyonun yaşamını yeniden canlandırmak da bir hayal gücü ister. Örneğin maçlarını, maçlarındaki oyunları, özellikle onu şampiyonluğa götüren maçlarındaki bütün oyunları araştırdım, Ahmet Bilek'in maçlarını izleyen onlarca güreşçi ile görüştüm. Maçlarında yapmadığı küçük bir oyunu bile yapmış gibi göstermedim. Gazeteciler güreşi pek bilmediklerinden, gazetelerde maçların ayrıntılarını bulmak çok zordur. Bu nedenle yaşayan takım arkadaşlarını buldum, onların belleğinde ne kaldıysa öğrenmeye çalıştım. Her maçının nasıl geçtiğini doğruya en yakın biçimde öğrendim ve yazdım.

Ahmet Bilek ve köy öğretmeni

2015 yılında yayımlanan "Neşter ve Madalya" adlı romanınızda da 1948 Londra ve 1960 Roma Olimpiyatları üzerinden eski güreş şampiyonlarımızın yaşamını kaleme almıştınız. Şimdi de özel olarak Ahmet Bilek'in yaşamından yola çıkıyorsunuz. Onun yaşamında bulunan ve sizi bu romanı yazmaya iten nedenlerden bahseder misiniz?

Bir kere Ahmet Bilek köy enstitülerinden yetişti, onun öyküsü biraz da köy enstitülerinin öyküsüdür. Ahmet Bilek'i daha geniş olarak yazmamın önemli nedenlerindendir bu. Onun öyküsü etrafında biraz da köy enstitülerinin öyküsünü yazmış oldum. Eğer köy enstitüleri kapatılmamış olsaydı, ülkemizde spor şaha kalkacaktı. Bu okullar üzerine çok yazı yazıldı ama "köy enstitüleri ve spor" konusu pek işlenmedi. Bu romanımda köy enstitülerinin nerdeyse üzerinde hiç durulmayan farklı bir cephesini belki de ilk kez biz ortaya koyduk. Ayrıca ben Ahmet Bilek'le aynı yıllarda güreş yaptım, güreşi erken bıraktım, uzun bir süre iyi mi, kötü mü ettim diye düşündüm. Ahmet Bilek'le aynı mindere ter döktüm. Benden 14 yaş büyüktü. Biz gençler arasında güreşiyorduk. Bir antrenmanımız oldu onunla, yani terlerimiz birbirine karışacak kadar da yaklaştık. Doya doya güreşemedim onunla, hiç değilse doya doya anlatayım dedim sizlere. Ahmet Bilek'in bir önemi de, 1960 Roma Olimpiyatları'nda altın kazanan yedi şampiyondan biridir. Bu hâlâ spor tarihimizde aşılamamış bir başarıdır, yazık ki o günkü yöneticiler bunu yeterince anlayamadılar.

> Ahmet Bilek köy enstitülerinden yetişti, onun öyküsü biraz da köy enstitülerinin öyküsüdür.

Bu romanın hazırlık sürecinde hem ülkemizde hem de Almanya'da ciddi bir araştırmaya yöneliyorsunuz. Ahmet Bilek'in yakınlarını buluyor, onlarla görüşüyor, fotoğraf ve belgeler ediniyorsunuz. Nasıl bir süreçti? Bu süreçte yakın tarihimize, köy enstitülerimize veya eski sporcularımıza dair sizi şaşırtan unsurlar oldu mu?

Şöyle bir geriye baktığımda, bu romana on yılımı verdiğimi söyleyebilirim, on yıllık bir araştırmanın ürünü. Güreş yaptığım yılları katmıyorum buna. Yüzlerce insanla görüştüm. Bazı insanlar ölüp gitmeden zamanında başlamışım araştırmaya. Örneğin, biraz geç kalsaydım, 2013 yılında ölen eşi Ayten Hanım'la görüşemeyecektim. Hemen yazayım, hemen bitsin demedim, sabırla araştırdım, gidilecek her yere de üşenmeden gittim. Önce yurtiçinde başladı yolculuklarım: Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kula... Denizli, Antalya... Sonra İtalya'ya, Almanya'ya değin uzandı. Beni şaşırtan pek çok şey oldu: Zaten insanı şaşırtan bir hayatı var Ahmet Bilek'in. O beyefendi, sessiz insan nasıl gürültülü bir ölümle ayrıldı aramızdan? Elbette şaşırtıcı bir ölüm onunki... Sonra köy enstitülerinden 1950'li yıllarda yalnız benim bildiğim üç Türkiye şampiyonunun çıkması, beş kadar güreşçinin ulusal takım kamplarına çağrılması şaşırtıcı. Dokuz yılının geçtiği Almanya'da Köllerbach kasabasında, ölümünden 50 yıl sonra bile yediden yetmişe herkesin Ahmet Bilek'i tanıdığını görmek beni çok şaşırttı. Bu nasıl bir vefa, nasıl bir kadirbilirlik!.. Öte yandan köyüne de gitmiştim. Oturduğu, doğduğu evi gördüm. Evin ne içinde yaşayanlar, ne komşuları bu evde bir olimpiyat şampiyonu yaşadığını bilmiyorlardı. İnanın ağlayasım geldi... Bizim köylülerden hiçbir belge alamadım tahmin edeceğiniz gibi.

Bana Eskişehir'den kızı Sevil'in gönderdiği fotoğraflar içinde köy öğretmeniyken, uydurma bir minderde köy çocuklarına güreş öğrettiği fotoğraf beni çok etkiledi. O fotoğraf, Mütareke yıllarında başlayan "gençler Anadolu'ya!" parolasının köy enstitülerinden sonra nasıl bir ivme kazandığının da fotoğrafıydı. Bu gün kimsenin umurunda değil Anadolu...

Ahmet Bilek özelinde soracak olursak sizce ülkemizin adını tüm dünyada duyuran, uğruna emekler veren insanların bile isimlerinin unutulmaya yüz tutmasının sebebi nedir? Hatta romanınıza malzeme toplama sürecinde Almanya'ya gittiğinizi ve Ahmet Bilek'i tanıyan Almanlarla da konuştuğunuzu biliyoruz. Bir yazınızda Almanların Ahmet Bilek'e dair Türklerden daha fazla fotoğraf ve belge paylaştıklarını söylüyorsunuz.

Yukarıda biraz değindim bu sorunuza. Almanya'da Ahmet Bilek'in ev sahipleriyle görüştüm. İkinci oturduğu ev sahipleri karı koca Ackermann'lar ölmüş. Bizi oğulları Rudi karşıladı. Bize Rudi, Ahmet Bilek'in baba Ackermann'a İstanbul'da tatilini geçirirken 1965 yılında gönderdiği bir kartı verdi. İki üç satırlık kartpostal bana çok şey anlatıyordu, başkaları fark edemezdi belki de... Düşünün iki üç satırlık sıradan görünen bir kartpostalı baba saklamış, oğluna bırakmış, oğlu da saklamış, belki o da çocuğuna bırakacak. Bizde belge saklama alışkanlığı yok. Sonra ikinci ev sahibine konuk olduk. Önümüze onlarca fotoğraf koydular. Daha sonra başkalarından gazeteler, başka belgeler aldık. İşte aydınlanma bu olsa gerek. Tabii şu da var: Oralarda köyden kente göç az. İnsanlarla birlikte belgeler, bilgiler, anılar, sevgi, saygı, hepsi yerli yerinde kalmış.

> Enstitü mezunları köylerde çalışmak zorundaydılar, eğer kulüp bulacakları bir yerlere gidebilselerdi daha başka şampiyonlar da yetişirdi. Hele bu okullar kapatılmasaydı daha ne şampiyonlar görecektik.

Köy enstitüsü tarihine baktığımızda 1946 yılında Hasan Ali Yücel'in köy enstitülerinde güreşin önemini vurguladığı bir konuşması olduğunu da öğrenmiş oluyoruz. Sadece tarımsal faaliyetler, kooperatifçilik, demircilik gibi teknik eğitimlerden ibaret olmayıp beden eğitimi ve sanat üzerine bir atılım da var elbette köy enstitülerinde. Peki Ahmet Bilek'le beraber bu okullardan çıkıp başarı kazanan güreşçilerimiz kimlerdir? Ahmet Bilek'in yaşamına doğrudan katkıda bulunan isimler var mı?

Hasan Âli Yücel, 1946 yılında Meclis'te bakan olarak yaptığı bir konuşmasında köy enstitülerinde özellikle güreşe dikkat çeker. O yıllarda spor genel müdürlüğü görevini yürüten Mehmet Arkan, enstitülerden pek yakında özellikle güreşte şampiyonlar çıkacağını muştular. 1948 Ağustosunda Ahmet'in okuduğu Kızılçullu Köy Enstitüsünde enstitüler arasında spor yarışmaları düzenlenir. Bazı gazeteler "köy enstitüleri olimpiyatları" diye yazar. Buraya 1948 Londra Olimpiyatlarında şampiyon olan Yaşar Doğu ve arkadaşları gelir, güreş seyrederler, hatta hakemlik yaparlar. Gençlerin güreşleri büyüler şampiyonları. Yaşar Doğu ve hocası Nuri Boytorun, "iki üç yıl sonra bu gençlerden en az dört beşinin ulusal takıma gireceğini" söyler. Gerçekten de öyle olur. Ahmet Bilek'in arkadaşı, güreşi Pulur Köy Enstitüsünde öğrenen Raif Akbulut enstitülerden yetişen ilk olimpik sporcudur, 1952 yılında Helsinki Olimpiyatları'nda 67 kiloda mayo giydi. Çok iyi bir güreşçidir, ancak sakatlık gibi bazı talihsizlikler yaşadı. Ahmet Bilek'in Kızılçullu'da elinden tutan öğretmenleri var elbette. Başta beden eğitimi öğretmeni Basri Gürkan. Enstitüler bazı çalışmalar için usta öğretici bulurlar. Kızılçullu'da da öğrencilere İsmail Pehlivan adında birinin ders verdiğini öğrendim.

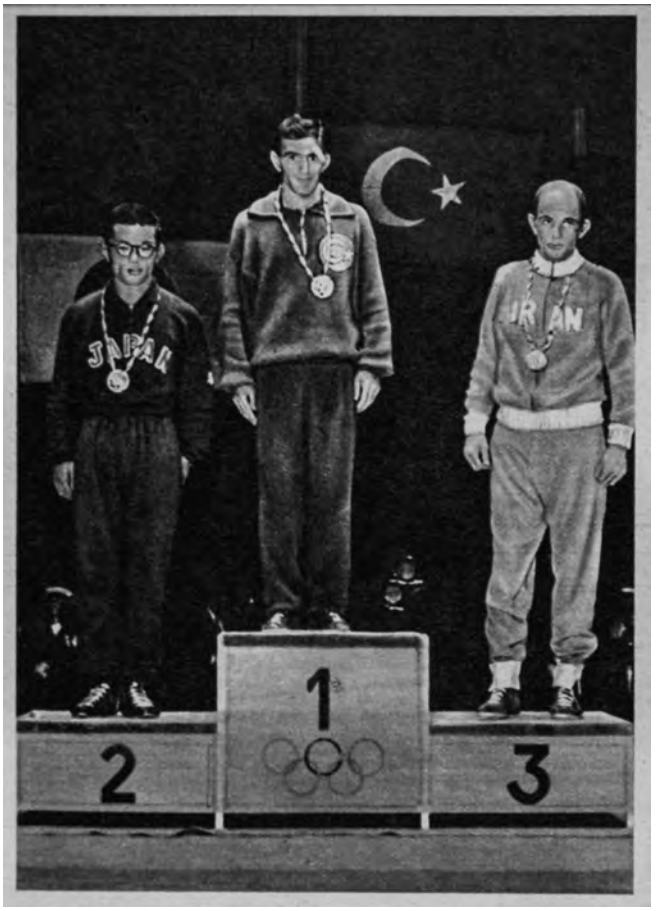

Ahmet Bilek'in bir önemi de, 1960 Roma Olimpiyatları'nda altın kazanan yedi şampiyondan biridir.
(Görsel: Şampiyon Bilek, Roma 1960)

Sonra Ahmet'i öğretmeni İzmir Demirspor'a götürdü, orada Londra'da ikinci olan Muhlis Tayfur'un, Muharrem Candaş'ın öğrencisi oldu. Ahmet Bilek'le birlikte köy enstitülerinden yetişen, Türkiye minderlerinde başarılar elde eden başka güreşçiler de var: Raif Akbulut'u söyledim. Ahmet Kozak var, o da Türkiye şampiyonlukları kazandı, önemli bir güreşçiydi, hafif sıklet olduğu için Ahmet'in rakibi de oldu.

Hidayet Arıkan, Cahit Temiz gibi başka isimlerden de söz edebilirim. Şunu da söyleyeyim. Enstitü mezunları köylerde çalışmak zorundaydılar, eğer kulüp bulacakları bir yerlere gidebilselerdi daha başka şampiyonlar da yetişirdi. Hele bu okullar kapatılmasaydı daha ne şampiyonlar görecektik. Ahmet'in özel bir çabayla Eskişehir'e atanması sağlandı, burada kendine bir kulüp buldu, güreşten kopmadı.

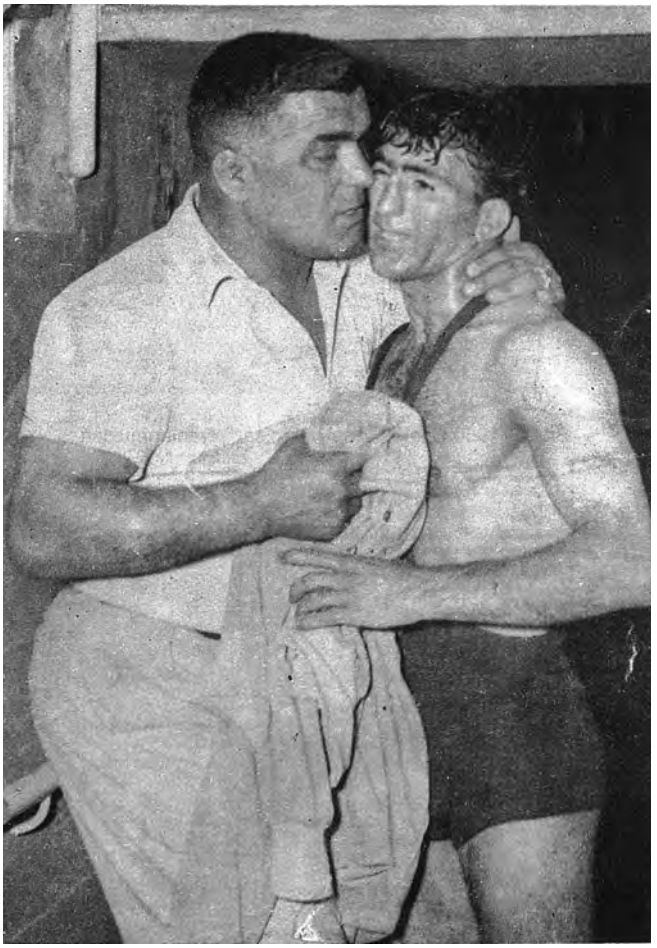

1960 Roma Olimpiyatları Şampiyonlarımızdan Ahmet Bilek, hocası Yaşar Doğu ile.

O dönem özellikle 60'larda Almanya'ya işçi göçü olduğunu biliyoruz. Peki Ahmet Bilek gibi şampiyonlukları bulunan güreşçilerimizin yurtdışına gitme sebebi neydi? Almanya'da da güreşçiliği devam ettiriyorlar mı?

Yurtdışına giden başka şampiyonlarla da uzun söyleşilerim oldu. Emek göçü, beyin göçü derken, Ahmet Bilek'in adından esinlenerek söylersek el diyarlarına 1960'lı yıllarda bir de "bilek göçü" başladı. O bileği, pazısı güçlü insanlar göç tarihimize yeni bir sayfa ekledi̇ler. Kâzım Ayvaz, Müzahir Sille, Mithat Bayrak, Metin Alakoç, İzzet Büyük, Seyit Ahmet Ağralı... Bunlar önemli isimler... Tahmin edersiniz, modern yaşamın olanakları çekti onları... Burada bir araba almak için bir ömür yetmezken, Almanya'da bir yıl içinde araba sahibi olmak cezbetti güreşçilerimizi. Almanya'da altı ayda araba sahibi olan güreşçilerimizi Türkiye'deki gazeteler haber yaptılar. Almanya'da bölge şampiyonu olmanın bile Türkiye şampiyonluğundan daha büyük süksesi olduğu konuşuluyordu. Ancak buradaki gibi kendilerine antrenman verecek güçlü rakipler bulamadıkları için, bu şampiyonlar dünya minderlerinde eski başarılarını gösteremediler. Bir sporcunun şampiyonluğunda birlikte yarıştığı rakiplerinin de payı büyüktür.

Sizce köy enstitüleri kapatılmasaydı ne değişirdi?

Köylerimiz, benim hayranlık duyduğum Köllerbach gibi olur muydu acaba? Romanda bu soruyu sordum. Aydınlanma yolunda çok büyük adımlar atılırdı kuşkusuz. Sanatla birlikte sporda da büyük ilerlemeler olurdu ülkemizde. Köylerimizden daha başka şampiyonlar da çıkardı.

Bu romandan sonra köy enstitüleri ve buralardan çıkan güreşçilerimizle ilgili gerçekleştirmek istediğiniz bir tasarınız var mı?

Her iki romanımla ülkemizi, tarihimizi, insanımızı spor salonlarından göstermeye çalıştım. Bu konuda yeni bir kitap düşünmüyorum, ama deneyimlerimi, topladığım bilgileri toplumla, özellikle gençlerle paylaşmak istiyorum. Size teşekkür ederim, bu amacımda bana yardımcı oldunuz.

BİLİMİN KURGUSU

Distopya: Kurgunun karanlık yüzü

Süleyman ERHARAT • Bilimkurgu Okuru

Distopik eserlerin neredeyse hepsinde bilimkurgu etkisi görünür. Bunun nedeni çok açıktır. Her ikisinin de "yadırgatma" etkisi vardır. Nedir ki, distopya bunu depresif olarak yapmayı tercih eder.

Mill'in, kavramı ilk defa kullanan kişi olmadığı ve kelimenin kökeninin daha eskilere dayandığı, son zamanlarda yapılan güncel çalışmalarla faş edilmiştir.

Nasıl Batman mevcudiyetini biraz da Joker'e borçluysa, ütopyayı da distopya olmadan konumlandırmak zordur. Bu ay, daha eski bir kavram olan ütopyayı sonraki fasıllara saklayacak ve günümüzde daha popüler olan distopyayı didikleyeceğiz.

Vira Bismillah!

Ütopyanın geçmişi konusunda yazılanlar birbirine benzer. Tür demek betimleme açısından oldukça yetersiz kalacağından, kavram olarak adlandıracağımız ütopya adını ilk telaffuz eden kişi konusunda herkes hemfikir: 1516'da yayımlanan "Utopia" adlı kurgusal romanıyla Thomas More. Ancak More'un eserinde idealize edilmiş bir zaman/mekan/toplum düzeni betimlendiğinden, içimizdeki kuşku kelebekleri havalanıyor ve soruyoruz: Acaba MÖ 5. yüzyılda yazılan Platon'un "Devlet"i yahut Farabi'nin 942 yılında tamamlanan "El Medinetü'l Fazıla"sı, aynı düşünsel kılavuzlarla yazılmış ve benzer idealleri betimlemiş olmaları hasebiyle ütopya olarak değerlendirilemez mi? Elbette ki değerlendirilebilirler. Bu durumda; kavramın kökeninin çok daha eski olduğu ancak genelgeçer kabul gören adının 1516'da verildiğini varsayabiliriz. Bu kronoloji; Mary Shelley'in 1818'de bilimkurgu yazması, ancak yazdığı romanın "bilimkurgu" olarak nitelendirilmesi için arada geçen 111 yılı da açıklamış oluyor.

Ütopya konusunu ilerleyen yazılarda ele alacağımızı söylediğimizden bu kapsamlı konuyu şimdilik sarfınazar edip distopyanın cemaziyülevveliyle başlamak faydalıdır. Distopya kelimesini, ekonomist ve filozof John Stuart Mill'in, 1868 yılında Avam Kamarası'nda hükümetin İrlanda'daki toprak politikasını eleştirmek için yaptığı konuşmada ilk defa kullandığı, bugüne kadar kabul gören yaygın bir düşünceydi. Ancak Fatima Vieira'nın çalışmasına göre, Mill, "ütopyanın tam tersi, karşıtı olan bir bakış açısını yansıtmak için bir terim bulmaya çalışmıştı . . . distopyayı Jeremy Bentham tarafından türetilen 'kakatopya' ile eşanlamlı kullanmıştı".[1] Mill'in, kavramı ilk defa kullanan kişi olmadığı ve kelimenin kökeninin daha eskilere dayandığı, son zamanlarda yapılan güncel çalışmalarla faş edilmiştir. Yapılan son incelemeler ışığında, distopya kavramının kökenini, Andrew Milner şu şekilde ifade eder: "Yunanca 'dis-topos ya da kötü yerden' üretilmiş distopya kelimesi, ilk olarak 1747 yılında Henry Lewis Younge, sonrasında 1782 yılında Noel

> "Yunanca 'dis-topos ya da kötü yerden' üretilmiş distopya kelimesi, ilk olarak 1747 yılında Henry Lewis Younge tarafından kullanılmıştır."

1) Fátıma Vıeıra, The Concept Of Utopia, Cambridge Collections Online © Cambridge University Press, 2010, S.16

Turner ve 1868 yılında Stuart Mill tarafından kullanılmıştır". [2] Diana Q. Palardy'nin çalışmasında ise, distopyanın ilk kullanımına ilişkin ayrıntılı bilgi, şu şekilde sunulmaktadır: "Arthur O. Lewis ütopyaları eleştiren metinleri ifade etmek için "anti-ütopya," "ters ütopya," "negatif ütopya," "regresif ütopya," "kakatopya," "distopyalar," "ütopya olmayanlar," "satirik ütopyalar," ve "müstehcen ütopyalar" gibi bazı terimleri bir araya getirmiştir . . . Greg Claeys'in Dystopia: A Natural History başlıklı çalışmasında belirtildiği üzere, distopyanın, Jeremy Bentham'ın "kakatopya" (kötü, şeytani yer) terimine ilişkin olarak 1868 yılında ilk defa John Stuart Mill tarafından kullanıldığına ya da Glenn Negley'nin ve J. Max Patrick'in 1952 yılında kaleme aldıkları The Quest for Utopia eseri aracılığıyla kavramı türettiklerine genel olarak inanılıyordu. Ancak, distopya terimi, ilk olarak Henry Lewis Younge'ın 1747 tarihli Ütopya ya da Apollo'nun Altın Günleri (Utopia: or Apollo's Golden Days) eserinin dördüncü sayfasında "dustopia" olarak karşımıza çıkmaktadır." [3]

Birçok distopik esere konu olmuş Hong Kong'daki "Kowloon Walled City"

Yazdıklarımın süratle sıkıcı bir akademik metne evrildiğini haşyetle idrak ettiğim bu satırlarda hemencecik eski üslubumuza dönerek konuyu toparlamaya çalışalım. Distopyanın, bilimkurgu ile olan sıkı ilişkisini anlamlandırmaya çabalıyoruz. Daha önceki yazılarımızdan hatırlamayanlar için kısaca özetleyeyim: bilimkurgu 1930'lardan başlayarak 1950'lerin sonuna kadar pek şetaretli bir "altın çağ" yaşadı. Bilim ve teknoloji, koşulsuzca yüceltildi, bilimin ipine sarılmanın insan evladının yegâne kurtuluşu olduğu işlendi. Yavaştan sert bilimkurguya geçiş yapıldığı bu dönemde, karanlık gelecek öngörüleri yerine 'fezanın fatihleri' temalı bilimkurgu öyküleri ana akım bilimkurguydu. Derken 2. Dünya Savaşı bilimin kazandığı bir teknolojik gelişme ile noktalandı (atom bombaları). Dünyamız iki kampa bölündü, totaliter devletlerin sayısı arttı, insan evladında bir varoluş kaygısı oluştu. Tüm bu yaşananlar bilimkurguyu da etkiledi ve altın çağın iyimser senaryoları daha gerçekçi ve karamsar alt türlere ayrılmaya başladı. 1950'lerde Beat kuşağından William S. Burroughs'un, 1960 ve 70'lerde Frank Herbert, Harlan Ellison gibi yazarların ve 1980'lerde William Gibson'un kimi romanları altın çağın 'feza fatihleri'nden oldukça farklıydı. New Wave, Cyberpunk ve sert bilimkurgu bu alt türlerden sadece bazılarıdır. Bunların öngördükleri gelecek ise genellikle distopik bir çerçevede ele alınıyordu.

Pekâlâ, okuduğumuz metnin çerçevesinin distopik olup olmadığını nasıl anlayabiliriz? Bunun için bazı olmazsa olmaz koşullar vardır. Keith Booker, bir metnin distopya olarak sınıflandırılabilmesi için "baskıcı bir toplum düzenini" betimlemesi ve yadırgatıcı özelliğinin bulunması gerektiğini iddia etmektedir.[4] Buradaki "yadırgatıcı" özelliğin bilimkurgunun da bir şartı olduğunu hatırlatmak gerekir. Aynı zamanda distopyalarda, baskın bir toplum mühendisliğinin olması, çeşitli gözetim ve kontrol mekanizmaları (Orwell'ın "1984"ündeki Büyük Birader'i anmalıyız!), ayrıksıların cezalandırılması ve gerekiyorsa ıslah edilmeleri (Alev Alatlı'nın "Schrödinger'in Kedisi (Kâbus) – 1.Kitap"deki Adrianople Islahhanesi'ni de bu vesileyle analım) gibi unsurlar da oldukça sık görülür. En iyisi bu konudaki çok bilinen örnekleri şöyle bir maddeleyelim ve zihnimizdeki distopya kavramını daha belirgin hale getirelim. İçinde bilimkurgu ögesi bulunmayan nadir distopik romanlardan George Orwell'ın, "Hayvan Çiftliği", (1945) ve Jack London'ın, "Demir Ökçe", (1908) adlı eserleri hemencecik aklımıza geliverenlerdendir. İşin içine bilimkurgu girdiği zaman ise distopik romanlardan örnek bulmak pek kolaydır. Yine G.Orwell'ın son yıllarda pek moda olan "1984"ü (1949), Ray Bradbury'nin sinema filmlerine uyarlanmasına doyulamayan "Fahrenheit 451"i (1953), televizyon serisi pek tutulan Margaret Atwood'un "Damızlık Kızın Öyküsü" (1985), Aldous Huxley'in ütopya görünümlü distopyası "Cesur, Yeni Dünya"sı (1931), Ursula K. Le Guin'in enfes sosyolojik yergisi "Mülksüzler"i (1974); edebiyat konusundaki çok bilinen örneklerdir. Sinemada distopya ise neredeyse başlı başına bir ekoldür. 1927'de çevrilen ve döneminin ötesinde bir görsellik vadeden Fritz Lang'in "Metropolis"i, Charlie Chaplin'in enfes bir kapitalizm yergisi 1936 tarihli "Modern Times"ı ve günümüzde Mad Max ve Blade Runner serilerine uzanan yüzlerce ve hatta binlerce distopik sinema filmi vardır.

Örneklediğimiz ve örnekleyemediğimiz tüm bu distopik eserlerin neredeyse hepsinde bilimkurgu etkisi görünür. Bunun nedeni çok açıktır. Her ikisinin de "yadırgatma" etkisi vardır. Nedir ki, distopya bunu depresif olarak yapmayı tercih eder.

Şöyle bir benzetme yapalım: elinizde süt ve pirinç var. Bu malzemelere şeker eklerseniz bildiğimiz sütlaç elde edersiniz, ama tuzla yaparsanız Kosovalıların sadece bayramlarda yaptığı ve adına "cennet çamuru" dedikleri bir yiyecek (sadece bir iki kez yedim, sevmesi gayret gerektiren bir lezzettir) ortaya çıkar. Distopya da işlediği eserlerde şeker yerine tuz atar, fantazya

2) Andrew Milner, Locating Science Fiction, Liverpool: Liverpool UP, 2014

3) Diana Q. Palardy, The Dystopian İmagination İn Contemporary Spanish Literature And Film.Cham, İsviçre, Palgrave Macmillan, 2018, S.20

4) Keith Booker, On Dystopia, Critical Insights : Dystopia, Ipswich, Salem Press, 2013, S.5

yazanlarsa envai çeşit baharat. İçine şeker atılan eserleri okumak ilk başlarda cazip gelebilir ama bir süre sonra bayar. Distopya ise, her ne kadar zihne letafet vermese de bizleri karamsar bir geleceğe karşı uyarır. Tuzlu, acı, kekremsi tadı "aa böyle şeyler de var mıymış?" diyerek beynimizi tokatlar. Bu bakış açısından değerlendirildiğinde bilimkurguyla aynı misyonu üstlenerek meraklı (ve aynı zamanda gamlı) kitapseveri iki kez irkiltir.

Distopya üzerinde yapılan akademik çalışmalarda, 1980'lerden itibaren "Critical Dystopia" denen bir alt türün varlığını gözlemliyoruz. Siyaset bilimi profesörü Lyman Tower Sargent, critical dystopia kavramını şöyle açıklıyor: "...yazarın, çağdaş bir okuyucunun, yaşadığı toplumdan daha kötü bir toplum olarak görmesini istediği ancak en azından ütopik bir boyutu bulunan ya da distopyaların alt edilebileceği ve ütopyalarla yer değiştirebileceği umudunu veren, oldukça ayrıntılı bir biçimde betimlenen ve genellikle zaman ve mekân içerisine yerleştirilen hayali bir topluma işaret eder".[5] Critical dystopia'nın dilimize "ümitvar distopya" olarak çevrilmesinin yerinde olacağı konusunda yapılan tespitler ise gayet yerindedir.[6] Son dönemlerde, özellikle 1980'lerden sonra üretilen distopik eserlere göz atıldığında; genel çerçeve kapsamında distopik olarak nitelendirilseler de, geleceğe yönelik umutların tamamen yok edilmediğini görürüz. "1984"ün sonunda kazanan totaliter düzen iken (hiçbir ümit içermeyen bir sondur!), hemen her yıl izlediğim ekolojik distopya sinema filmi "The Road"un (2009) son sahnesinde yaşayan bir böcek fark ederek içimizde bir umut kıvılcımının pır pır ettiğini fark ederiz. Ancak bunlar dikkatli izleyici/okuyucunun fark edebileceği ipuçlarıdır. Bu ipuçlarını fark edemeyen hızlı tüketiciler içinse distopya genel olarak karamsardır.

İçerdiği onca karamsarlığa, kötümser bakış açısına ve kurguladığı dünyaların sefilliğine karşın distopya günümüzde oldukça popüler. Neredeyse karşımıza çıkan tüm bilimkurgu romanlarında, kurgu sinema filmlerinde distopik bir gelecek aktarılıyor. Buna rağmen bunlar hep çok okunuyor, çok izleniyor. Elbette psikoloji ve sosyoloji bilimleri olduğu kadar sinema/edebiyat endüstrisini de (sanat kolları için 'endüstri' tamlamasını yapmak çok acı ancak günümüzde durum maalesef böyle) ilgilendiren bu soruya cevap bulabilmek oldukça zor. İnsanoğlunun karamsar bakış açısının galebe çalması mıdır, yoksa zihinlerimize kötücül uyaranların bize iyi geldiği midir bilinmez ama distopya iyi satıyor!

Bilimkurgu konusunda haddim olmayarak cılız ahkâmlar kesiyorum ancak söz konusu distopya olunca ahkâmdan ziyade tahminler yürütebilirim. Bilimkurgu, yadırgatıcı özelliğiyle bilimsel bakış açımızı değiştirmeyi hedeflerken, distopya (ve hatta distopik bilimkurgu) bu işi çok kanallı olarak yapar. Yalnızca bilimsel bakış açısı değil, sosyolojik/siyasi ve hatta teknolojik/biyolojik bakış açılarımızı da (artık nasıl bir distopya kurguluyorsa) farklılaştırabilir. Ya da kısaca: olası kötü senaryoları önümüze sererek bizi bunları kabul etmeye, hazırlıklı olmaya yöneltir! Öyleyse kendimizi geleceğe hazırlamak için bilimkurgu okumak kadar distopik bilimkurgu okumak da önemlidir. Günümüzdeki bilimkurgu eserlerinin çoğunun distopik olduğu göz önüne alınırsa, bu da fazla zor olmasa gerektir.

"Damızlık Kızın Öyküsü"nden bir sahne.

Hayal gücünü dizginlemeyi sevmeyen nadide okur, (sizi pamuklara sarmalı, camekanların ardında saklamalı, o kadar azsınız ki!)

Hepimiz birer kaptanız. Bu bir metafor yahut benzetme değil gerçeğin düpedüz ta kendisidir! Liberal ekonominin alıp yürüdüğü, kapitalizmin şahikalarda boy gösterdiği bu acımasız ekonomik düzende ("Yürü bre Hızır Paşa, Senin de çarkın kırılır" deyip Pir Sultan Abdal'a bir selam çakıyoruz) herkesin dümenini tuttuğu bir medarı maişet motoru var (Sait Faik Abasıyanık'a da selam olsun!).

Denizcilik jargonunda overhol denilen kavram çok önemlidir. Belirli sürelerde her teknenin overhole girmesi gerekir. Bu olmazsa alaboradan kaçış zordur. Tekne havuza çekilir, karinası sakallarından/midyelerinden temizlenir, motoru revizyondan geçirilir, tutyaları yenilenir, boyası/raspası yapılır ve eskisinden daha hızlı seyirleri yapabilmek için tekrar denizle buluşur. Bendenizin overhol zamanı geldi. Dergimizi okuduğumda nasıl olup da burada yazabildiğime her seferinde şaşırdığım yazılarımı (bilimsellikten uzak, hayalciliğe yakın) takip ettiğiniz için teşekkür ederim. Ben yazarken çok iyi vakit geçiriyorum, umarım sizler de okurken aynısını hissediyorsunuzdur. Ancak medarı maişet motorumu overhole sokmazsam alabora olmak işten bile değil. Bu nedenle overholümün tamamlanmasına kadar bir mola veriyorum. Sonrasında yine tam yol verince, ufuklara doğru seyrimize başlayacağız (eskisinden daha hızlı hem de!).

İyi bilimkurgu iyi edebiyattır, hele ki distopikse zihninizi çok kanallı ürpertir. Yakın duralım...

5) Lyman Tower Sargent,US Eutopias in the 1980s and 1990s: Self-fashioning in a world of multiple identities. Bologna: Cotepra/Bologna UP, 2001, S.222.

6) Emrah Atasoy, Distopik Kurgu ve Ümitvar Distopya Bağlamında Ütopyacılık Geleneği, Gaziantep University Journal of Socıal Sciences,

DOĞA TARİHİNDEN NOTLAR

Dünyanın ilk dönemindeki giz zaman: Hadeyan

Prof. Dr. Nurdan İNAN • Mersin Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

İlk Ay seferinin başladığı 1969'dan itibaren Ay yüzeyinden toplanmış kayalarla, bu kayaları örten toz (regolit) örnekleri Hadeyan zamanını tanımlamada kullanılmış. Bu örnekler, aynı zamanda Güneş Sistemi'nin oluşumundan kalan enkaz malzemelerinin gezegeni bombalamasının tanıkları olmaları bakımından da değerlendirilmiş.

4.3-4.2 milyar yıl önce dünyanın çekirdeği oluşuyor.

Yaklaşık 4.6 milyar yıl yaşında olan Dünya'nın 4.5-3.95 milyar yıl önceki ilk dönemine "Hadeyan Zamanı" deniyor. İlk kez 1972 yılında tanımlamış olan bu zaman, Dünya'nın güneş sistemi içinde bir gezegen olarak oluştuğu zamandan itibaren geçen ilk 550 milyon yıllık süreci kapsıyor ve adını mitolojideki Hades (Cehennem Tanrısı)'ten alıyor.

Dünyanın ilk zamanı olan Hadeyan'da gerçekleşen en önemli olaylar sırasıyla şöyle: 4.5 milyar yıl önce Dünya'ya büyük bir gezegen çarpıyor ve bu çarpışma sonucunda uzaya dağılan parçalardan büyük bir tanesi yörüngede kalıyor. Böylece Ay oluşuyor ancak o zamanki Ay dünyaya bugünkünden daha yakın.

Bu olaylar olurken, diğer yandan da yeryuvarında mantodan büyük oranlarda sıvı demir ve sıvı nikel ayrılarak, çekirdeğin yoğunlaşması olaylarının hız kazanmasına neden oluyor. Sonuçta 4.3-4.2 milyar yıl önce dünyanın çekirdeği oluşuyor. Demir, Nikel gibi ağır metaller merkeze yığılırken, Silisyum, Alüminyum gibi daha hafif olanları çevrede yer alıyor. Katı demir ve katı nikel merkezde bir iç çekirdek oluşturuyor. Sıvı demir ve nikel, bu katı iç çekirdeğin etrafında bir dış çekirdeğin meydana gelmesini sağlıyor.

Bu sırada mantonun kimyasal ayrışması olayları da devam ediyor. Bu ayrışma sonucunda yer içinden salınan hafif hidrojen, helyum ve volkanik faaliyetlerle püskürtülen metan, amonyak, su buharı, hidrojensülfür, karbonmonoksit, karbondioksit, azot, fosfor ve kükürt gibi gazlardan oluşan ilk ilkel atmosfer ve içeriğindeki hafif elementlerin kimyasal ayrımlaşması yoluyla da mantonun üstündeki yerkabuğu oluşuyor.

Böylece dünya dışı cisimlerin kesintisiz bir sağanak yağmur gibi yağdığı, hemen toz haline gelip, hemen buharlaşarak, aslında sadece kaya zerreciklerinden ibaret bir atmosferin olduğu dünyanın ilk zamanlarındaki atmosferin yerini mantonun ayrışmasıyla edinilen gazlardan oluşan bir atmosfer almış oluyor. Yüksek oranda karbondioksit içeren ve bu günkü atmosferden 90 kez daha yoğun olduğu belirlenen bu ilk atmosferin oluşmasından sonra, atmosferdeki moleküler oksijen yüzdesinin günümüzdekinin %10'u seviyesine ulaşmasıyla da ilk ozon oluşumu gerçekleşiyor.

> "Yaklaşık 4.6 milyar yıl yaşında olan Dünya'nın 4.5–3.95 milyar yıl önceki ilk dönemine "Hadeyan Zamanı" deniyor."

4.2-4.0 milyar yıl önce, silisli yerkabuğu malzemesini içeren ilk kıtasal kayalar oluşuyor. Bu dönemde yoğun meteorit bombardımanları ve atmosferik gazların mantodan çıkışı (outgassing) hız kazanıyor. Hadeyan Zamanı'nın bu dönemi, dünya coğrafyasında ilk okyanusların ve ilk katı yerkabuğunun

oluşmaya başladığı dönem olarak kayda geçiyor. Bu ilkel okyanusların ve ilkel yerkabuğunun kökeni de yine mantonun kimyasal ayrımlaşması.

4.1 milyar yıl önce; dünyanın manyetik alanı, manyetik atmosferi, manyetik atmosferin de manyetik alan çizgilerini (Allen Kuşakları) oluşturması böylece dünyanın zararlı radyoaktif ışın ve parçacıklardan korunması gerçekleşiyor. Allen Kuşaklarıyla, etkili bir süzgecin devreye girmesi yeryüzü sıcaklığının 100°C'nin altına düşmesine neden oluyor. Böylece yeryüzünde suyun buharlaşması olayları sona eriyor ve sular çukurlarda birikmeye başlayarak okyanusların oluşumunda önemli bir aşamayı oluşturuyor.

4 milyar yıl önce; bilinen en yaşlı dağ oluşum hareketi (orojenez) olan Hüroniyen Orojenezi gerçekleşiyor. Bu orojenez sonucunda, kıtaların çekirdek kısmını oluşturan en eski kıvrımlar, Doğu Avrupa, Afrika, Kanada, Suriye ve Arabistan Platoları gibi eski kıta çekirdekleri (masif) oluşuyor.

İlk 550 milyon yılı temsil eden Hadeyan Zamanı'nda gerçekleştiği öngörülen bu olaylar için dünyada bir kaya kanıtı olmadığı düşünüldüğündenÇünkü, jeoloji tarihinin dünyanın oluşumunu temsil eden bu ilk sayfalarının, Ay'ın son sayfalarıyla örtüştüğü kabul edilmiş.

İlk Ay seferinin başladığı 1969'dan itibaren Ay yüzeyinden toplanmış kayalarla, bu kayaları örten toz (regolit) örnekleri Hadeyan zamanını tanımlamada kullanılmış. Bu örnekler, aynı zamanda Güneş Sistemi'nin oluşumundan kalan enkaz malzemelerinin gezegeni bombalamasının tanıkları olmaları bakımından da değerlendirilmiş. Ay yüzeyindeki dev kraterler; güneş sisteminden gelen enkaz malzeme bombardımanının 3.8 milyar yıl önceye kadar devam ettiğini gösteriyor. Bu enkaz malzemeler, sadece kayalık ve metalik meteoritleri değil, Dünya'ya su taşıyan kuyruklu yıldızları da içeriyor.

Ay örneklerinden sonra, literatüre "Jack Hills zirkonları" olarak geçen Zirkon kristalleri, Hadeyan Zamanı'nda dünyanın oluşumuna ait 4.2-4.4 milyar yıllık ilk bilgiler için kullanılmaya başlanmış.

Zirkon, ilk kez Arthur Holmes (1890-1965) tarafından jeolojik yaş belirlemelerinde kullanılmış olan bir mineral. Kristalleştiğinde yapısına Uranyumu alması, ancak Kurşunu almayışı Zirkon'un Jeokronoloji çalışmalarındaki önemini artıran özelliği olmuş. Zirkon çok sert ve erime sıcaklığının çok yüksek olması nedeniyle metamorfoz (başkalaşım) olaylarından da etkilenmiyor.

Jack Hills, Batı Avustralya'da bir dizi tepe içeren bölgenin adı. Bu bölgede yüzeyleyen kumtaşları dünyada karasal kökenli en eski tortul malzemenin kaynağı olarak biliniyor. 3.3 milyon yıl yaşı verilen bu kumtaşları içinde dayanıklı bir mineral olan zirkonun tanecikler şeklinde korunmuş minik kristalleri bulunuyor. Bu kristaller, 3.6-4.4 milyon yıl olarak tortul katmandan çok daha yaşlı zirkon kristalleri içeriyor. En yaşlı Jack Hills zirkonunun verdiği yaş ortalama 4.39 milyon yıl (4404 , +8 / −8).

Zirkon kristallerinin ağaç halkaları gibi iç içe dizili bölgeleri var. Merkezdeki çekirdek, bir mağmadan ilk kristalleşme anını temsil ediyor. Halkalar ise daha sonraki metamorfik olaylarla kristalin gelişimini yansıtıyor.

Tek bir Zirkon kristali, bir kıtanın tektonik geçmişinin belgesi olabiliyor. En gelişmiş kütle spektrometresi olan "Süper Yüksek Çözünürlüklü İyon Mikrosondası" kullanılarak Zirkon içinde saç telinden daha ince (10 mikron) kalınlıkta bulunan büyüme halkalarındaki izotop oranları bile belirlenebiliyor.

Jack Hills zirkonları; yerkabuğunun bilinen en yaşlı örnekleri olması yanı sıra, su ve biyojenik Karbon formundaki ilk yaşam örneklerini de içermesi bakımından önemli. Araştırmalar ilerledikçe dünyadaki yaşamın başlangıç noktasını da milyonlarca yıl geriye götürebilecek gibi görülüyor. Nitekim, 2015'te 4.1 milyon yıl önceye yaşlandırılan kayalardaki zirkonlarda "biyotik yaşam" kalıntıları bulunmuş.

Jack Hills zirkonları, dünya jeoloji tarihinin en erken devresine dair daha önce kabul edilmiş öngörülerle çelişen veriler sağlayarak Hadeyan'da yeryuvarı yüzeyinde kıta tipi bir kabuğun varlığını gösteriyor.

Dünyanın en yaşlı kayaçları kabul edilen "Acasta Gnaysları" (KB Kanada, 4.03 milyon yıl) ve "Isua Yeşiltaşları" (GB Grönland, 3.8-3.7 milyon yıl) gibi Arkeyen Zamanı kayalarını da günümüz levha hareketlerinin işlerliğiyle yorumlarken, bazı araştırıcılar "Acaba Hadeyan ve onu izleyen Arkeyen Zamanı'nda birbirinden farklı bir tektonik düzen mi işlemişti?" sorusunu da beraberinde getiren birçok bilinmezliğe de işaret ediyorlar. Hatta araştırıcılar içinde; Hadeyen'de paleocoğrafik ve tektonik olarak günümüzdekine benzer bir dünya olduğunu iddia edenler bile mevcut.

Jack Hills zirkonlarının varlığı dünyanın oluşumunu izleyen ilk 150 milyon yıl içinde daha yaşlı bir kabuğun oluşması, soğuması ve ardından yine erimesi gibi bir olasılığı da akla getirirken, yaşlı zirkonlardaki farklı oksijen izotopu oranları da içinde kristalleştikleri mağmanın yüzeydeki soğuk suyla etkileşmiş olduğunu işaret ediyor. Demek ki, yüzeyde bir su okyanusu olmasa bile, sıvı suyun varlığına dair kanıt sağlıyor. Bu durumu; "demek ki kıta ve okyanuslar vardı" diye yorumlayan araştırıcılar da var.

Acaba, ilk 2 milyar yıllık döneminde Dünya'nın paleocoğrafik, tektonik, metamorfik ve orojenik düzeni daha sonraki zamanlarından farklı bir düzende mi işliyordu?

Kaynaklar

Bjornerud, M., 2020, (Çev. Gürdilek, R.), Yeryüzünün Zamanı, Bir Jeolog Gibi Düşünerek Dünyayı Kurtarabilir miyiz?, Metis Yayınları, 204 s.
İnan, N., 2017, Tarihsel Jeoloji, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, 224 s.
https://en.m.wikipedia.org/wiki/Jack_Hills
https://shop.minimuseum.com/products/oldest-earth-jack-hills-zircon

CAN PINARINDAN

Gönül canın neresinde? (2)

Prof. Dr. Ahmet İNAM • ODTÜ Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Gönül canla çatışabilir. Onun bir anlamda "dışına" çıkılabilir. Onu devingen kılıp ürünler vermesine katkı sunabilir. Gönül aşkla gelişir. Tek tek insanlara, canlı cansız varlıklara, bilgilere, kavramlara duyulan aşkın ustalığına, şiddetine, özgünlüğüne bağlı olarak gönül gelişebilir.

Gönül "ben"i bırakmıştır: Can da.
Gönül canın aşkınlığıdır.
Güzelle iyinin yaşandığı tın alanındadır.

N'idem ben bu gönülile benümile bir dem turmaz
Ma'şûk yüzin gördi meger ögütleyüp ögin dermez
(Tatçı, 104/1)

Gönül "ben"i bırakmıştır: Can da. Gönül canın aşkınlığıdır. Güzelle iyinin yaşandığı tın alanındadır. Gönül canın tınıdır. Canın güzelle iyiyi aradığı yetisidir, gücüdür, etkinliğidir. Gönül oluşabildiğinde canın tınlı etkinliğidir. Gönül tın gücünü duyduğunda, tınlanmanın coşkusuyla "ma'şûk"a, dosta, sevgiliye gider. Gönül bu gidişiyle aklın sınırlarını aşar. "Ög", Eski Türkçede akıldır. Dostu görünce edindiği deneyimi akılla anlatamaz. Gönlün kendi dili vardır ki, en yakını şiir dilidir: "Ögin dermez". Akılla açıklamaya girişmez. Akıl ona yetmeyeceğini söyler: Akılla anlar ki, alışılagelen aklın sınırlarını aşmak zorundadır.

Tanrı'yiçün iy uslular gönlüm bana alıvirün
Vardı bilişdi dostıla girü bana boyun virmez
(Tatçı, 104/2)

Burada başkaldıran, başına buyruk gönlü görüyoruz. Almış başını dost ile "bilişmeye" gitmiştir. "Ben", uyumlu, dengeli, dünyayı, çıkarlarını gözeten bir varlıktır. "Uslu"dur. Can da "us"u, aklı içinde aşır. Gönülse us aşırıdır. Çaresiz bir "ben" olarak Yunus çevresindeki "uslulardan" yardım beklemektedir. Şöyle demektedir sanki: "Varın gönlüme söyleyin, canıma geri dönsün." Neden canlara seslenmiyor da "uslulara" sesleniyor? Neden "deyin canlar şu benim gönlüme, asilik etmesin, bana 'boyun virsin', boyun eğsin" demiyor? Çünkü can kuşudur, gönül; uçar. Gönlü can kafesine koyamazsınız. Zaten ben kafesine girmesi de hiç olanaklı değildir. Ben diyarında değildir çünkü. Canın gönlü oluşmuşsa dostla buluşmasına izin vermelidir. Yalnız izin vermekle kalmamalı, ona dostun kapısını açmalıdır.

Gönül içerü dostıla ben kapuda feryâd u zâr
Bin yıl zârı kılurısam hâlün nedür diyü sormaz
(Tatçı, 104/5)

> "Gönlün kendi dili vardır ki, en yakını şiir dilidir: "Ögin dermez". Akılla açıklamaya girişmez."

Gönül "içeride" dost ile. "Ben" dışarıda! Neden gönül "ben"le dostun yanına girmiyor? Dost gönül evindedir. Peki, gönül evinde "ben" neden yoktur?[1]

1) İnsan doğunca "ben tohumu"dur, potansiyel olarak "ben" olma özelliği taşır. Zamanla "ben" olur, içinde "can tohumu" taşır. Bu tohumu cana dönüştürebilirse can olur, içinde "gönül tohumu taşır. Başarabilirse gönül olur. İnsanın tınsal (tinsel!) evrimi böyle sürer.

Ben yoksa can dostun yanında mıdır? İlk örneğimizde can ile gönül birlikte "beni" dışta bırakmıştı. Burada can da dostla birlikte değildir. Neden? "Feryad u zâr", ağlama, canın dışlandığını gösteriyor. "Ferâgât" huzuru yok, ağlayıp sızlanma varsa. Can içeride olsaydı "ferâgât" huzuru olurdu "ben"de. "Ben" ile can dışarıda ise feryat yalnız "ben"den değil, candan da gelmektedir. Acı verici olan canın dostu görememesi, kapıda beklemesidir.

Gönül canı kapıda bırakıyor. Kapıda dostu ve gönlünü bekleyen canın gönlüne söz geçirememesi, gönlün canı terk edip bir daha dönmemesi, bir aşk hâlidir. Can-gönül-dost arasındaki ilişkiler, canı ve gönlüyle iyiyi, güzeli, hakikati arayan insan için üzerinde düşünülmesi gerekli bir durumdur.

Gezip gezip geri dönen bir gönül!

Topraktan gelen düşünmeyi arayan biri olarak Yunus benim için bir hazine olarak duruyor. Yunus'u taze yorumlarla anlamayı sürdürmek gerek. Şu dizelere dikkat çekmek isterim: (Tatçı, 106/9)

Yûnus'un bu sözinden sen ne ma'nî anlarısan
Konya menâresini göresin bir çuvalduz

Yunus'un sözlerini nasıl anlamamız konusunda çarpıcı bir uyarı var burada. Başka şiirlerinde de, şathiye tarzı dünya eleştirilerinde de sözlerinin anlaşılmasındaki sorunlardan sık sık dem vurur; Konya minaresi bir çuvaldız olarak görünebilir eğer anlaşılmazsa sözleri! Yunus'un din düşmanlığı yaptığını söyleyenler, onun sözlerinin anlaşılmasıyla ilgili kaygısını haklı çıkaracak biçimde, bu dizelerde söylenenleri minarelerin bir çuvaldız olup batmaya başladığı biçiminde yorumlarlar.

Yeniden konumuza dönersek, Yunus sonrası Anadolu ozanlarında gönlün canı bırakıp sevgiliye kaçması, ona ulaşması söz dinlemeyen, çılgın "deli gönül" deyişiyle kendini duyuruyor. Yıllar önce bir yazımda da değindiğim iki deli gönül örneğini kısaca ele alacağım. (bu yazı http://www.ahmetinam.com adresindeki "Eskiler" bölümünde bulunabilir!)
Önce Karacaoğlan'ın deli gönlüyle başlayalım.

Deli gönül gezer gezer gelirsin
Arı gibi her çiçekten alırsın
Nerde güzel görsen orda kalırsın
Ben senin derdini çekemem gönül

Gezip gezip geri dönen bir gönül! Derdi yok canıyla. Dolanıp duruyor. Bir arıdır. Çiçeklere konar. Dostu çiçeklerdir. Konduktan sonra döner yeniden canındaki gönül evine. Gönül evi kaçkını değildir, gönül evi coşkunudur. Güzelin arayıcısı, konaklayıcısıdır. Canı yorar elbette, "uslu" bir düzeni yoktur. Canın akıllı yanını dertlendirir ama bir anlamda da türkülendirir, gönendirir!

> Başka şiirlerinde de, şathiye tarzı dünya eleştirilerinde de sözlerinin anlaşılmasındaki sorunlardan sık sık dem vurur; Konya minaresi bir çuvaldız olarak görünebilir eğer anlaşılmazsa sözleri!

Pir Sultan'ın gönlü, Karacaoğlan'ınki gibi uçarı değildir. Gönlün canı tamamlayan bir özelliğini vurgulayarak söze başlar:

Bir su bir gölde çok durursa kokar
Azar azar çağla ak deli gönül
Bulanık akma ki içmezler seni
Çeşmenin gözünden çık deli gönül

Gönül can devingenliğidir, gönül olmazsa can edilgenleşir, cansızlaşır, gücünü, erkesini yitirir. Onda canla gönül arasında bir çatışma yoktur. İlginç bir biçimde usla gönül işbirliği içindedir. Deli gönül yavaştır, dengelidir, arınmıştır, saftır. Deli gönül doğaya, insana, güzel olana katkıda bulunacak; azar azar akarak güzelle iyinin serpilmesine omuz verecektir.

Peki, soralım yeniden: Gönül canın neresinde?

Gönül canın dosta açılan kapısı, penceresidir. Gönül çekirdek olarak "ben"de de vardır. "Ben"in kendisindeki gönül tohumunun gönül bahçesine, bahçedeki gönül evine, dönüştürülebilmesi can olmasına bağlıdır. Gönül, canın ötekine, ötedekine, bir başka cana, evrene, varlığa açılan kapısıdır. Penceresidir. Geliştirilir, yetiştirilirse kendi dışındaki gönüllere açılır. Benliğimiz istencimiz (irademiz), usumuzla yönlendirdiğimiz kendimizdir. Benimizin hep bilincindeyizdir. Kendim, (Yunus, "kendözüm" der!) ise benimden daha geniş, onu içine alan beden ve duygularımızı bir arada tutan her zaman farkında olmadığımız bütünlüğümüzdür. Ben ve kendim can öncesi oluşumlardır. Can bütünlüğü, değer yaşamakla, güzel ve iyinin (Eski Yunanlının kalos ve agathos'u!) peşinde tını (alışılmış anlamıyla mana alanını, yüksek değerlerle yaşanan sanatı, edebiyatı, bilimi, ahlakı) duyup yaşayabilmekle oluşabilir. Gönül canla çatışabilir. Onun bir anlamda "dışına" çıkılabilir. Onu devingen kılıp ürünler vermesine katkı sunabilir. Gönül aşkla gelişir. Tek tek insanlara, canlı cansız varlıklara, bilgilere, kavramlara duyulan aşkın ustalığına, şiddetine, özgünlüğüne bağlı olarak gönül gelişebilir.

Gönül gönüle yaşanan temiz bir dünya, bir can olan insana daha yakışacaktır.

SANATIN HAFIZASI

Pandeminin mimarlık ve tasarım dünyasına etkisi

Meral AKÇAY • İç Mimar - Sanat Yönetmeni

Gün ışığı, doğal havalandırma gibi doğal sistemlere oturtulmuş ve yüzey alanlarında paslanmaz çelik, plastik gibi materyaller yerine kimyasal işlem görmemiş ham haldeki ahşap yüzeylerin tercih edildiği mimari planlamaların virüs yoğunluğunun azaltılmasında daha etkili olduğu gösterilmiştir. Tüm dünyayı etkisine alan pandemi sürecinde mimari, tasarım ve kullanıcı kriterlerinin artık eskisi gibi olmayacağını biliyoruz

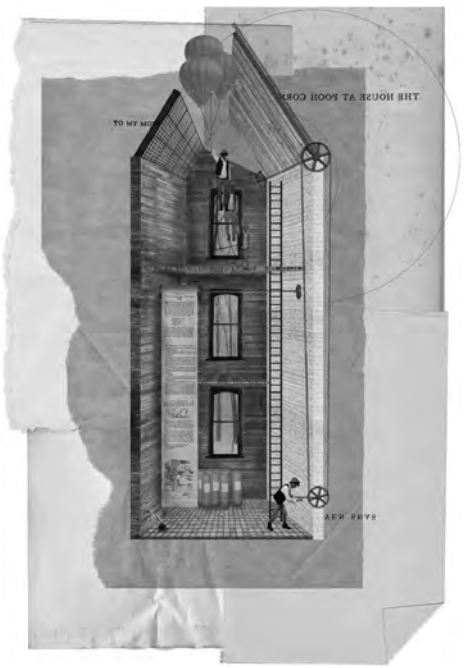

Öncelikle sosyal mesafenin uygulanması ile bulaşmayı engelleyen tasarımları göreceğiz.

Tarihe baktığımızda tüm pandemi dönemlerinde mimarlık ve tasarım disiplinlerinin yeni bir yol çizerek yola devam ettiğini görüyoruz. Örneğin Kolera salgının olduğu dönemde alt yapı sistemine önem verilmiş, kanalizasyon sistemi güçlendirilmiştir. Vebanın olduğu dönemde farelerin yapının içine girişi önlenmiştir.

Günümüzde ise dünyanın her yerinde etkisini sürdüren yeni tip koronavirüs (COVİD-19) salgını, 2 milyon 400 binden fazla kişinin maalesef hayatını kaybetmesine sebep oldu. Hayatın her alanında olduğu gibi, yeni düzene ihtiyaç duyduğumuz bu süreçte insanların en çok vakit geçirdiği kapalı mekanların; konutların, ofislerin, iş merkezlerinin, hastanelerin, okulların, alışveriş merkezlerinin, eğitim binalarının, bankaların, restoranların, otellerin, kamusal alanların mimarlık ve tasarım disiplinleri içinde yeniden yorumlanması, pandemiden korunan mekanlara dönüşmesi gerekiyor. Yapıların, mekanların insan sağlığına etkisini, pandemi sonrası mimarlık anlayışının merkezinde tutulması gerekiyor. Sadece ihtişamlı, gösterişli, sağlam yapılar değil sağlıklı kalabileceğimiz hasta bina sendromundan uzak mekanların, kent planlamasının içine dahil edilmesi gerekiyor.

Pandemi sonrası mimarlık ve tasarım anlayışında, kullanıcı profillerinde neler değişecek?

Öncelikle sosyal mesafenin uygulanması ile bulaşmayı engelleyen tasarımları göreceğiz. Yeni konut anlayışında doğal ışığın daha çok mekâna girdiği ve doğal havalandırma sağlanacağı, mekanların sınır öğeleri olan pencerelerle çapraz havalandırmanın mümkün olduğu konutlar önemli bir konu olacak. Bahçe, balkon, teras gibi konuta dahil açık mekanlar yine en çok dikkat edilen konulardan biri olacak. Akıllı ev çözümleri ise mimar ve tasarımcılar için bu süreçte kurtarıcı olacaktır. Antimikrobiyal özelliğe sahip malzemeler ise yine konutlar için önemli tercihlerden biri olmak zorunda. Yapıların giriş ve çıkışlarında, merdivenlerde, asansör gibi ortak kullanım alanlarında ise yine risk azaltan, bulaşmayı engelleyen yeni tasarımlar ortaya çıkacak.

Yeni planlanacak konutlarda olması gereken özellikler şöyle:

- Trafiği yavaşlatılmış veya arındırılmış konut bölgeleri planlanmalı
- Bahçesi, yeşil alanı olmayan konut alanları planlanmamalı
- Bina ve daire girişlerinde antreler bulunmalı
- Evlerde giriş holü ve tuvalet, banyo yakın tasarlanmalı
- Mutfaklarda yemek köşesi ve balkon bulunmalı
- Salon ölçeği büyümeli ve köşeye alınmalı, çapraz havalandırmayı mümkün kılmalı
- Çalışma odası bulunmalı, yapılamıyorsa ebeveyn yatak odalarına çalışma köşeleri tasarlanmalı
- Çocuk odaları büyütülmeli ve çocuk odalarında balkon bulunmalı

> “Yapıların, mekanların insan sağlığına etkisini, pandemi sonrası mimarlık anlayışının merkezinde tutulması gerekiyor.”

- Konutlarda kat yüksekliği ve pencere boyutları arttırılmalı
- Tepe açılımı, yatay ve düşey pivot açılımlar, giyotinler ve iç-dış vasistas açılımları rüzgâr yönüne uygun tasarlanmalıdır.

Yeni inşa edilen yapıların özellikle sağlıklı (WEEL) ve yeşil (LEED) bina sertifikasına sahip olması gerekiyor. (Tuna, R. (2020).

Dünyada ve Türkiye'de en büyük değişikliğin iş merkezlerinde ve ofislerde olacağını düşünen mimar ve tasarımcıların sayısı azımsanmayacak kadar fazla. Açık ofis düzeninin artık zamanla azalacağı, çalışanların birbiriyle temasının azaltılacağı, çalışanlara özel çalışma alanlarının oluşturulacağı, masalar arasındaki seperatörlerin yükseltileceği, toplantıların internet üzerinden yapıldığı, akıllı bina sistemleri ile, akıllı telefonlarla kontrol edebilen otomasyon yazılımları sayesinde temas sayısının azaltıldığı tasarım yaklaşımlarını deneyimleyeceğiz. Penceresi açılmayan, doğal ışık ve havalandırması yapılamayan yapı modellerini ise tercih edilmeyen iç mekanlar olarak göreceğiz.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün "Şehirler ve Kentsel Ortamlarda COVID-19 için Hazırlığın Güçlendirilmesi: Yerel Yönetimler için Geçici Rehberlik" isimli yayınında şehirlerin ve diğer kentsel yerleşim yerlerinin yerel yetkililerinin COVID-19'un yayılmasını önlemek ve benzer yıkıcı nitelikteki olaylara karşı dayanıklılık ve hazırlıklı olmak için odaklanmaları gereken dört temel alanın varlığı vurgulanmaktadır. Bunlar:

1. Sağlık risklerine ve etkilerine karşı etkin müdahaleler için koordineli yerel planlar.
2. Risk ve kriz iletişimi ve önlemlere uyumu teşvik eden toplum katılımı.
3. Halk sağlığına uygun yaklaşımlar ve önlemler (özellikle fiziksel mesafe, el hijyeni ve solunuma yönelik görgü kuralları.)
4. COVID-19 için sağlık hizmetlerine erişim ve temel hizmetlerin devamıdır

(World Health Organization, 2020, s. 7-10).

Şehir ve Bölge Plancısı Oflaz, COVİD-19 sonrası şehirlerde yapılması gerekenlere ilişkin düşüncelerinde altı önemli noktaya vurgu yapmaktadır. İlk önemli nokta 'nüfus yoğunluğu ve insani temel hizmetlere erişim', kentlerde nüfus yoğunluğu ile temel hizmetlere ulaşım konusunda bir denge kurulması gerekliliğini vurgulamıştır. İkincisi, 'değişen çalışma şartlarının mekâna yansıması', artık uzaktan çalışmanın yaygınlaşabileceği ya da ofis şartlarının çok bölmeli ve havalandırma sistemlerinin iyi olacağı şekilde çalışma şartlarında değişiklikler yapılabileceğini belirtmiştir. Üçüncü olarak, 'değişen konut yapılarının mekâna yansıması', konutlarda balkon ve teras gibi açık havada zaman geçirebilme fırsatı sunan imkanların geliştirilmesi aynı şekilde farklı aktivitelere imkân verecek ortamların oluşturulması gerekmektedir. Dördüncü olarak ise, 'yeşil ve açık alanların önemi', kentlerin bunaltıcı etkisinden kaçmak isteyen insanlar genel olarak yeşil alanlar, akarsu veya göl kenarları gibi insanı dinlendiren, insana huzur veren yerleri tercih etmektedirler. Dolayısıyla kentlerde toplanma alanı olarak da kullanılması mümkün olan yeşil alanlar arttırılmalıdır. Beşinci olarak, 'ulaşım planlamasının önemi', insanların okul, hastane, kamusal hizmet binalarına erişim konusunda zorlandığı salgın günlerinde bu tarz hizmet binalarının daha küçük ama daha yaygın şekilde konumlandırılması gerekmektedir. Böylece ulaşım sorunu olmadan risksiz bir şekilde insanların bu alanlara ulaşımının sağlanması mümkün olabilecektir. Altıncı ve son olarak ise, 'üst ölçekli planlamanın önemi', ekonomik, ulaşım sistemleri, sektörel, gıda, hizmet ve enerji tedariki olarak çevresindeki yerleşmelerle bir bütün halinde ele alınmalı ve planlanmalıdır (Oflaz, 2020).

Ülkemizde salgına yönelik sağlık yapılarının T.C. Sağlık Bakanlığı, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve Bilimsel Danışma Kurulu'nun belirlediği pandemi hastanesi tanımı ve standartları doğrultusunda mimari tasarımlarının yapılması büyük önem taşımaktadır. TÜBA Nisan 2020 raporunda, bir sağlık yapısının pandemi hastanesi olabilmesi için; Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji, Göğüs Hastalıkları, İç Hastalıkları uzmanı hekimlerden en az ikisinin bulunması ve 3. seviye erişkin yoğun bakım yatağına sahip olması gerektiği belirtilmiştir (TÜBA, 2020)

Mimarların elindeki en önemli güç olan tasarım becerisi, yaşam alanlarından hastanelere kadar uzanan binalarda mikrobiyal toplulukları şekillendirmek ve değiştirmek için kullanılabilecek en önemli silahtır. Bu bağlamdaki tasarım stratejileri; mekân konfigürasyonu, kullanıcı yoğunluğu, malzeme seçimi, pencere konumu, boyutu ve cam türüne ek olarak aydınlatma spektrumu ve yoğunluğu ile hava hareketi ve havalandırma gibi faktörler etrafında şekillenmelidir.

Gün ışığı, doğal havalandırma gibi doğal sistemlere oturtulmuş ve yüzey alanlarında paslanmaz çelik, plastik gibi materyaller yerine kimyasal işlem görmemiş ham haldeki ahşap yüzeylerin tercih edildiği mimari planlamaların virüs yoğunluğunun azaltılmasında daha etkili olduğu gösterilmiştir (Wymelenberg vd., 2020)

Tüm dünyayı etkisine alan pandemi sürecinde mimari, tasarım ve kullanıcı kriterlerinin artık eskisi gibi olmayacağını biliyoruz. Yeni normalin eski anormallikleri yok etmesi dileğiyle...

Kaynaklar

Tuna, R. (2020). Yaşam Mekanlarımız Nasıl Değişecek? S. Ergönül, İ. Olgun, S. Dinç, K. Çılgın ve E. Turgut (Ed.), Pandemide Kentsel Sistem: Yaşama, Çalışma ve Sosyalleşme Mekanlarında Yeni Standartlara Doğru içinde (s. 15-18). Spektrum: Tasarım Rehberleri, Sayı:1.
Oflaz, M. (22.04.2020). "Covid-19 sonrası şehir planlama" (25.10.2020)
World Health Organization. (2020). Strengthening Preparedness for COVID-19 in Cities and Urban Settings: Interim Guidance for Local Authorities.
THE COVID-19 PROCESS AND THE RE-PLANNING OF USE OF URBAN SPACES- YasinN Çam
Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA). (2020). Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu
Wymelenberg K, Dietz L. ve Fretz, M. (2020). Buildings have their own microbiomes – we're striving to make them healthy places. Erişim Bilgisi:10 Eylül, 2020
COVID-19 Pandemisi Bağlamında Sağlık Mekânları Üzerine Bir Değerlendirme Deryanaz BİLLUR-İffet BİLLUR

TABLETLERİN DİLİ

Bir çağın doğuşu

Nurdoğan KAYAALP GÜLEN • Arkeolog

Bereketli Toprakların bakır madenlerinde çalışanlarla bakır kap üreticilerinin, yine bu toprakların eksiği olan kalay madenini Anadolu'ya taşıyan Asurlu tüccarların, dolaylı yollardan olsa dahi ortak bir amaca hizmet ettikleri belli olmaktadır... Krallar ile kraliçelerin desteğinde çalışan bu üçlü grup, Anadolu topraklarında gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda "Tunç Çağının" doğmasına neden olmuşlardı...

Asurlular, yükledikleri eşyaları kervan sürücüleriyle yola çıkarıyor ve Anadolu'ya ulaşmak üzere en az 1000 kilometrelik bir mesafeyi göze alıyorlardı.

M.Ö. II. bin yılın başlarından itibaren yaklaşık 200 yıl süren zaman içinde Anadolu şehirleri, kralların yanında yer alan kraliçelerle birlikte yönetiliyordu. Bu süre, özellikle Asurlu tüccarların "ticaret" amacıyla Anadolu'ya geldikleri bir zaman dilimiydi...

Sözkonusudönemde,Musul'un100kmkadargüneyindeveJebelHamrin'in kuzey kenarını bir mahmuz gibi çeviren Dicle nehrinin batı kıyısında, Asur isimli bir ülke bulunuyordu (Kuhrt, A. London-NewYork, 1995, s. 81). Bir diğer anlatıma göre kent, Hamrin dağlarının yüksek uzantısının üzerine kurulmuştu. (Özgüç, T. İstanbul, 2005, s. 3) Asurlu tüccarlar, kralların verdiği destekler nedeniyle, gıda ve maden açısından bereketli olan Anadolu topraklarına, söz konusu yüzyıl içinde gelmeye başladılar... Amaçları, zamanın "para" birimlerinden olan "mana ile şekel"i kazanmaktı...

Taşıma işini kara eşeklerle sağlayan Asurlular, yükledikleri eşyaları kervan sürücüleriyle yola çıkarıyor ve Anadolu'ya ulaşmak üzere en az 1000 kilometrelik bir mesafeyi göze alıyorlardı: Adım adım sürdürülen bu eylemin uzun sürmesi nedeniyle de farklı şehirlerde konaklamak zorunda kalıyorlar, dolayısıyla masrafları artıyordu... Ulaşmaları gereken alanlardan ilki, günümüzdeki adıyla Kuzey Suriye'ydi. Yola devam ederek Birecik yakınlarında akan Fırat Nehrini aşıyor, sonrasında Kahramanmaraş'a varıyorlardı. Kara eşeklerin başlarını bu kez kuzey-batı doğrultusuna çeviren sürücüler veya tüccarlar Göksun'a ulaşıyor, bir süre sonra dönemin ünlü ticaret şehri Kaniş'e varıyorlardı. (Aydın, N. Ankara, 1994, s. 33). Yolculuğun süresi, beş veya altı hafta kadardı: (Kuhrt, A. İstanbul, 2009, s. 122) Kaneş kenti ise, günümüzün Kayseri şehrinin yakınlarında yer alan Kültepe'de kurulmuştu... Tabletlerde kayıtlı olan bilgilere göre Asurlular, mallarını Anadolu'da iki katı gibi bir fiyata satmaya çalışıyorlardı... (Sever, H. Ankara, 1995, s. 5-6)

> "M.Ö. II. bin yılın başlarından itibaren yaklaşık 200 yıl süren zaman içinde Anadolu şehirleri, kralların yanında yer alan kraliçelerle birlikte yönetiliyordu."

Kara eşeklere yüklenen kumaşlar, çoğunlukla 4,5 m uzunluğa veya 2.25 kg ağırlığa sahiptiler. Tüccarlar, Afganistan ile Tacikistan'dan getirildiği düşünülen kalayı, diğer eşyaların yanına eklemeden önce mühürlüyor, sonra kumaşa sarıyor ve yola çıkılacağı zaman, kervana ait kara eşeklerden birinin veya miktarına göre birkaçının üzerine, iki yarım denk şeklinde yerleştiriyorlardı. Heybelerin orta kısmına ise bir bohça bırakılıyordu. (Özgüç, T. İstanbul, 2005, s. 23, 24)

Ticaret anlayışının diğer boyutunda önemli bir işlem daha vardı: Malları Kaniş'e eksiksiz götürebilmeleri için öncelikle kendi ülkelerinde tartıyor,

cinsi ile ağırlığını kaydettikleri tableti, ilgili paketin üzerine iple bağlıyorlardı. (Özgüç, T. İstanbul, 2005, s. 24, 25) Bir çeşit ticaret odası anlamını taşıyan Kaneş Karum'a ulaştırılan yükler, bu kez şahitlerin huzurunda kontrolden geçirilerek yeniden kayda alınıyordu: Mühürleme ve tablete kaydetme anlayışı, malın miktarı ile sahibinin belirlenmesi açısından önemliydi... Düzencenin içinde barınan bir diğer bilgi ise Asurlular'ın, yol masrafları ile Anadolu kentlerine ait vergileri karşılamak üzere yanlarında ayrıca "serbest" anlamına sahip ve aynı nedenle üzerinde mühür baskısı bulunmayan kalayları taşıyor olmalarıdır... (Özgüç, T. İstanbul, 2005, s. 24.28)

Anadolu topraklarına varmaları hâlinde, Şehir Devletlerinin kral veya kraliçelerine taşıdıkları malın cinsine, miktarına göre vergi ödemek zorundaydılar: Örneğin kumaş ve giysilerden nişhatum adı altında %5 ithalat vergisi tahsil ediliyordu. Kalay madeninden alınan verginin oranı ise, ihtiyaç nedeniyle %3'ü aşmıyordu. (Özgüç, T. İstanbul, 2005, s. 15) Elde ettikleri harçlarla zenginleşmeye başlayan yerli krallar, karşılık olarak Asurlu tüccarlara oturma izni verirken, korunmalarını ve serbest bölgelerle ticaret yapmalarına da yardımcı oluyorlardı. (Özgüç, T. İstanbul, 2005, s. 15)

Aynı dönemde Anadolu kentlerine ait yönetimleri incelemek istediğimizde, örneğin Vahşuşana Krallığı ile ilgili bilgilere, yine Kültepe kayıtlarından ulaşabiliyoruz: Küçük bir şehir devleti olan ülkenin başında kral ile yetkili bir kraliçe bulunuyor, devlet örgütünde prensler yer alıyordu. Saray yönetiminde ticaret, mali işlemler ve istihbarat benzeri konularla ilgili daireler vardı: İhracat Şefi, İstihbarat Şefi, Depolar Amiri, Belediye Başkanı, Asacılar Başı, Haberciler Başı, Komutan, Pazar Ağası gibi görevleri içeren geniş bir teşkilat kurulmuştu... (Şahin, H. A. Ankara, 2008, s. 690)

Anadolu Kaneş Sarayına baktığımızda ise, "madenlerin yönetiminden sorumlu bir askeri komutanlığın" bulunduğuna şahit oluyoruz (Özgüç, T. İstanbul, 2005, s. 37). Şehir devletlerinde yaşayan halka ait bilgileri araştırdığımızda, çoğunun köylerde oturduğunu, tarlalarda, bahçelerde veya üzüm bağları gibi alanlarda çalıştıklarını öğreniyoruz. Şehirde yaşayanların ise daha çok örgütlü bir sistemin içinde yer almaları nedeniyle dönem içinde, marangozlar, dericiler, ayakkabıcılar, çamaşırcılar, yün çırpıcıları gibi mesleki işlerin türediği anlaşılıyor: Maden işçiliğine yönelen gruplara gelince onlar, tunç silah ile eşya yapımında çalışıyorlardı. (Şahin, H. A. Ankara, 2008, s. 691) Son bilginin nedeni incelendiğinde ise, ismi günümüze kadar ulaşan zengin bakır yataklarını anımsaya başlıyoruz. Ayrıca M.Ö. 3. bin yılının son çeyreğine ait zaman diliminde kurulu olan Alacahöyük, Eskiyapar, Kalınkaya, Kayapınar, Horoztepe ve İkiztepe gibi yerleşim alanlarına ait mezarlarda ele geçen tunç eserler, kalay madeninin, Anadolu'ya bu dönemde dahi taşındığını göstermektedir... (Özgüç, Tahsin. İstanbul, 2005, s. 29)

Anadolu ile Asurlular arasında yıllarca süren bakır, kalay, kumaş, gümüş ticaretine örnek olmak üzere, Asurlu Tüccar Aşşur İmitti ile Enna Belum'un, beraber çalıştıkları Imdı İlum'a gönderdikleri bir tableti okumamız hâlinde, ticari ilişkilerin bir kısmını görmemiz mümkün olacaktır: "Aşşur İmitti ve Enna Belum, İmdi İlum'a şöyle derler: 15 mana gümüşü Kurara bana getirdi. 2 bilat kalay, 14'er şekel'lik (miktarı 1 şekel gümüşten) 8 ½ mana 4 şekel gümüşe mal oldu. 26 mana serbest kalay 13'er şekel'lik (miktarı 1 şekel gümüşten) 2 mana gümüşe mal oldu. İçinden 16 mana kalayı Usannum'un hissesi için verdik. 10 mana kalayı büyük paketin içine ilâve ettik ve 2 bilat 10 mana kalay bizim mührümüz (altındadır). 32 kutanım kumaşı sargı bezi ile birlikte 3 mana gümüşe mal oldu. 2 kara eşek 2/3 mana gümüşe mal oldu. Maliyet hesabı için 15 ½ şekel ek harcamalar, 17 şekel sürücü ücreti (yanında), 7 ½ şekel ihraç vergisi, (1)6 şekel eşeğe ait eşyayı, bütün bunları sana Usanum getiriyor." (Bilgiç E. Sever H. Günbattı C. Bayram, S. Ankara, 1990, s. 42)

Tarih öncesi devirleri aşan insan, yaşamına güç katmak üzere başlattığı buluşlarla önce Kaba Taş Devrine, devamında Yontma Taş Dönemine, Cilalı Taş Devrini yaşadıktan sonra Bakırtaş Çağı'na, bu dönemin devamında ise Tunç Çağına ulaşmıştır. (Özsel N. Ankara, 2016, s. 30-36) Bereketli Toprakların bakır madenlerinde çalışanlarla bakır kap üreticilerinin, yine bu toprakların eksiği olan kalay madenini Anadolu'ya taşıyan Asurlu tüccarların, dolaylı yollardan olsa dahi ortak bir amaca hizmet ettikleri belli olmaktadır... Krallar ile kraliçelerin desteğinde çalışan bu üçlü grup, Anadolu topraklarında gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda "Tunç Çağının" doğmasına neden olmuşlardı... Bir diğer bilgi, 4000'li yıllarda Mısır'da ve özellikle Mezopotamya'da ortaya çıkan "yazı" ile birlikte "tablete kaydetme anlayışının" Anadolu'ya taşınmasıyla ilgilidir: Söz konusu gelişmenin diğer anlamı ise, insanın geçmişine ait değerler üzerinden kendisini tanımaya çalışmasıdır...

Kaynaklar

Alparslan, Metin. Eski Anadolu'da Ticaret, M.Ö. II. Binyıl, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Ege Yayınları, İstanbul, 2010

Aydın Nafiz. Ev Satışıyla İlgili Bir Kültepe Tableti İle Etüdlük Tabletlerde Geçen Yer Adları ve Karum Nahria, Belleten, s.221, TTK. Ankara, 1994

Bilgiç, Emin. Sever, Hüseyin. Günbattı, Cahit. Bayram, Sabahattin. Ankara Kültepe Tabletleri I, TTK Basımevi, Ankara, 1990

Kuhrt, Amelie.

1- The Ancient Near East, Routledge, London-NewYork, 1995

2- Eski Çağda Yakındoğu, cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009

Özgüç, Tahsin. Kültepe, Kaniş/Neşa, YKY, İstanbul, 2005

Özsel, Nermin, İlkçağın Gizemi, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016

Sever, Hüseyin. Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında-M.Ö.1970-1750- Yerli Halk İle Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler, Belleten, cilt: LIX, s. 224, TTK, Ankara, 1995

Şahin, H. A. Wahşuşana Krallığı, Belleten, Türk Tarih Kurumu, Sayı: 265, Ankara, 2008

YERDEN GÖĞE

Proxima Centauri

Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM • Başkent Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği Öğretim Üyesi

Bize Güneş'ten sonra en yakın yıldız olan ve yaklaşık 4,2 ışık yılı mesafede bulunan Proxima Centauri, çıplak gözle görülemeyecek kadar sönük bir kırmızı cüce yıldızdır.
Alfa Centauri yıldız sisteminin muhtemelen üçüncü bileşeni olan Proxima Centauri, çevresindeki yaşanabilir bölgede bulunan Dünya benzeri bir ötegezegen nedeniyle de son yıllarda dikkat çekmektedir.

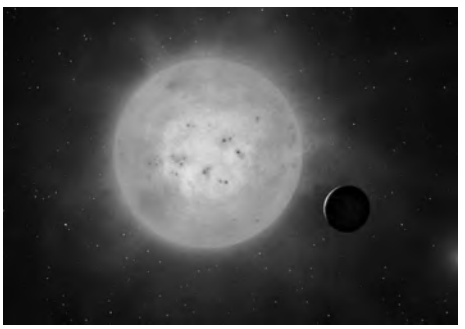

Proxima Centauri, Güneş gibi, özeğinde (çekirdeğinde) hidrojeni helyuma çeviren nükleer tepkimeleri süren bir anakol yıldızdır.

Yaklaşık 8 ışık dakikası (ya da yaklaşık 150 milyon km) mesafede bize en yakın yıldız olan hayat kaynağımız Güneş'ten sonra ikinci en yakın yıldız, yaklaşık 4,2 ışık yılı (ya da yaklaşık 40 trilyon km) uzaklığıyla Proxima Centauri'dir. Görünür kadri yaklaşık 11 olan Proxima Centauri, çıplak gözle görülemeyecek kadar sönüktür.

Proxima Centauri, Erboğa (Centaurus) takımyıldızının en parlak yıldızı olarak gözlenen Alfa Centauri çift yıldız sistemine yaklaşık 0,24 ışık yılı uzaklıktadır. Büyük bir olasılıkla Proxima Centauri, Alfa Centauri sistemine kütleçekimsel olarak bağlı, yani bu sistemin üçüncü yıldızıdır. Proxima Centauri'nin aksine bize yaklaşık 4,37 ışık yılı mesafede bulunan Alfa Centauri çift yıldız sistemi, yaklaşık -0.1 görünür kadriyle Güney Gökküre'nin gözle görülebilen en parlak yıldızlarından biridir (gökküredeki konumu sebebiyle Alfa Centauri ülkemizden gözlenemez).

Proxima Centauri, Güneş gibi, özeğinde (çekirdeğinde) hidrojeni helyuma çeviren nükleer tepkimeleri süren bir anakol yıldızdır. Öte yandan ikisi anakol yıldız olsalar da Proxima Centauri ve Güneş birbirinden çok farklı özelliklere sahip iki yıldızdır. Proxima Centauri'nin kütlesi Güneş'in kütlesinin ancak sekizde biri kadar olup yarıçapı da Güneş'in yarıçapının 6,5'te biri kadardır.

Bu kütlesi sebebiyle Proxima Centauri Güneş'in aksine kırmızı renkli (yani Güneş'ten soğuk) bir yıldızdır. Yarıçapının da ufak olması nedeniyle "kırmızı cüce" bir yıldız olarak sınıflandırılan Proxima Centauri yaklaşık 4,85 milyar yaşıyla Güneş'ten pek de yaşlı bir yıldız sayılmaz [1]. Öte yandan kütlesinin düşük olması Proxima Centauri'nin Güneş'ten çok daha uzun bir yaşam süresine (en az 1,8 trilyon yıllık bir ömre [2]) sahip olacağının göstergesidir.

> "Bize güneş'ten sonra ikinci en yakın yıldız, yaklaşık 4,2 ışık yılı uzaklığıyla Proxima Centauri'dir."

Proxima Centauri b

Proxima Centauri yıldızının etrafında varlığı teyit edilen ilk ötegezegen Proxima Centauri b'dir.[1] Varlığı teyit edilen ötegezegenler arasında bize en yakın ötegezegen olan Proxima Centauri b, 2016 yılında keşfedilmiştir [4].

Proxima Centauri b sadece bize en yakın olan ötegezegen olmasıyla değil aynı zamanda yarıçapı ve kütlesiyle Dünya'ya benzeyen ötegezegenlerden

1) Proxima Centauri'nin etrafında Neptün benzeri ikinci bir öte gezegenin var olabileceğine dair 2019 yılı ve sonrasında bazı çalışmalar yapılsa da bugün itibarıyla bu gezegenin varlığına dair bir görüş birliği bulunmamaktadır [3].

biri olmasıyla da dikkat çekmektedir: Yapılan çalışmalar [5,6], bu ötegezegenin kütlesinin Dünya'nın kütlesinin yaklaşık 0,5 ile 2 katı arasında, yarıçapının da Dünya'nın yarıçapının yaklaşık 0,75 ile 2,5 katı arasında olduğuna işaret etmektedir. Bu kütle ve yarıçap aralığı Proxima Centauri b'nin ya Dünya gibi kayasal ya da Neptün benzeri yapıya sahip bir gezegen olabileceğini göstermektedir. Bu ötegezegenin yıldızına ortalama uzaklığı Dünya'nın Güneş'e uzaklığının yaklaşık 20'de biri kadardır. Öte yandan Proxima Centauri yıldızının bolometrik ışınım gücü Güneş'in bolometrik ışınım gücünün binde ikisinden daha düşüktür, ayrıca elektromanyetik tayfın görünür bölgesindeki ışınım gücü Güneş'e kıyasla daha da büyük oranda azdır. Bu sebeplerle, Proxima Centauri b her ne kadar yıldızına Dünya'nın Güneş'e uzaklığına kıyasla çok daha yakın olsa da -eğer uygun atmosfer ve yüzey şartları mevcutsa- yüzeyindeki suyun sıvı halde bulunması mümkün bir gezegendir [7]. Bir başka deyişle Proxima Centauri b, Proxima Centauri'nin etrafındaki yaşanabilir bölgede bulunan bir ötegezegendir.

Ayrıca Proxima Centauri b'de yaşamın varlığını sürdürebileceğine dair diğer bir bulgu da yakınlarda bilim dünyasıyla paylaşılmıştır: Bu bulgu, Proxima Centauri gibi kırmızı cüce bir yıldızın elektromanyetik tayfının, fotosentez tepkimeleri için uygun olduğunun laboratuvar ortamında deneysel olarak gösterilmiş olmasıdır [8]. Yine de yaşanabilir bölgede bulunsa da -eğer bir şekilde yaşam varsa veya bir zamanlar var olmuşsa bile- Proxima Centauri b'deki yaşamı tehdit eden çok önemli bir etken vardır: Proxima Centauri yıldızının ta kendisi!

Proxima Centauri'nin sönük bir yıldız olduğundan bahsettik ancak bahsetmediğimiz diğer bir özelliği bu tür diğer sönük kırmızı cüce yıldızlar gibi çok güçlü yıldız rüzgârlarına sahip olması ve aynı zamanda Güneş'tekine kıyasla çok daha şiddetli yıldız parlamalarına ev sahipliği ediyor olmasıdır [7]. Örneğin Proxima Centauri'nin 2016'da gözlenen parlaması o kadar şiddetliydi ki yıldızın ışınım gücü yıldız çıplak gözle görülebilecek kadar artmıştı [9]. Üstelik bu tür devasa parlamalar sırasında yıldızın morötesi ve X-ışını ışınım gücü de çok artmaktadır [10]. Proxima Centauri b'nin bu tür devasa yıldız etkinlikleri sebebiyle, ömrünün ilk dönemlerinde oluşmuş olsa bile daha sonraki dönemlerde atmosferini kaybetmiş olabileceği düşünülebilir. Yine de günümüzde Proxima Centauri b'nin hâlâ atmosfere (ve belki de yaşama) ev sahipliği edip etmediği bilinmemektedir. Gelecekte bu ötegezegenin -varsa- atmosferinin tespit edilebilmesi için çalışmalar yapılması olası görülmektedir (örneğin bkz. [11]).

Bir uzaylı sinyali mi tespit ettik?

2020 yılındaki bir haber [12,13] dikkatleri bir kez daha Proxima Centauri'ye çeviriyordu: Bu habere göre, 2019 yılında Avusturalya'daki Parkes Teleskopu kullanılarak Proxima Centauri'den gelen bir radyo salımı tespit edilmişti. 980 MHz frekansı civarındaki bu salımın, dar bant bir yapıda olması sebebiyle doğal bir kaynaktan gelmediği sonucuna varıldı. Üstelik bu sinyalin frekansının sanki Proxima Centauri'nin etrafında dönen bir gezegenden geliyor gibi Doppler kayması olarak yorumlanabilecek frekans kaymaları göstermesi de dikkat çekmekteydi. Bugün itibarıyla, bu salımın bir uzaylı sinyali olup olmadığı konusu henüz netleşmemiş olup, Dünya kaynaklı bir radyo gürültüsü olması da muhtemeldir. Yine de -uzaydan geldiği düşünülen ama kaynağı ve doğası hakkında şimdiye kadar net bir sonuca varılmamış- 1977'deki 72 saniye uzunluğundaki meşhur "Wow!" salımı ve 2003 yılında Green Bank ve Arecibo Teleskoplarının birlikte tespit ettikleri 1420 MHz frekanslı salımın ardından söz konusu radyo salımı, en muhtemel Dünya dışı akıllı yaşam bulgusu adayı olarak daha yıllarca konuşulacaktır.

Gelecekte Proxima Centauri

Proxima Centauri, bize Güneş'ten sonra en yakın yıldız. Ancak yıldızlararası ortamdaki mesafelerin muazzamlığını gösterecek şekilde bu "yakın" yıldız bile bizden tam tamına 40 trilyon km uzakta! Bugünkü teknolojimizle Proxima Centauri'ye insanlı ya da insansız herhangi bir seyahat gerçekleştirebilmemiz mümkün değil. Ancak bu hep böyle kalmayabilir: 2016'da [14], Yuri Milner isimli bir milyarderin maddi katkılarıyla "foton yelkenlisi" prensibiyle çalışan bir uzay gemisinin yapılmaya başlanacağı haberi dikkat çekmişti. Işığın momentumunu kullanarak (örneğin Güneş'ten gelen fotonları kullanarak) "ışık yelkenlisi" prensibiyle seyahat fikri yeni değilse de 2016'da bu yelkenli tasarımının itici gücünün Dünya'dan yelkenliye doğrultulacak çok güçlü laserler olarak tasarlanması çok dikkat çekiciydi. Bu tasarımın ne zaman hayata geçeceği tam belli olmasa da eğer ömrümüz bunu görmeye yeterse Proxima Centauri'ye 20 yıllık bir yolculuk yaparak gitmek mümkün olabilecek. Her tür teknik ve lojistik sıkıntıları bir yana koyarsak -biraz da iyimser bir yaklaşımla- 21. yüzyıl bitmeden insanlığın sadece Ay ve Mars'a değil aynı zamanda Proxima Centauri b'ye de ayak basabileceğini öngörebiliriz!

Kaynakça

[1] https://www.eso.org/public/news/eso0307/
[2] http://hyperphysics.phy-astr.gsu.edu/hbase/Astro/startime.html
[3] https://en.wikipedia.org/wiki/Proxima_Centauri_c
[4] https://exoplanets.nasa.gov/exoplanet-catalog/7167/proxima-centauri-b/
[5] Bixel A., Apai, D., 2017. "Probabilistic Constraints on the Mass and Composition of Proxima b". The Astrophysical Journal Letters, 836, L31.
[6] Tasker E.J. vd. 2020. "Estimating Planetary Mass with Deep Learning". The Astronomical Journal, 159, 41.
[7] Ribas I. vd. 2016. "The habitability of Proxima Centauri b". Astronomy and Astrophysics, 596, A111.
[8] https://arxiv.org/abs/2101.04448
[9] https://phys.org/news/2018-04-proxima-centauri-flare-powerful-visible.html
[10] https://www.extremetech.com/extreme/244385-insane-x-ray-superflares-may-made-proxima-b-uninhabitable-long-ago
[11] Snellen I.A.G. vd. 2017. "Detecting Proxima b's Atmosphere with JWST Targeting CO2 at 15 μm Using a High-pass Spectral Filtering Technique", The Astronomical Journal, 154, 2.
[12] https://www.theguardian.com/science/2020/dec/18/scientists-looking-for-aliens-investigate-radio-beam-from-nearby-star
[13] https://www.scientificamerican.com/article/alien-hunters-discover-mysterious-signal-from-proxima-centauri/
[14] https://www.newscientist.com/article/2084029-billionaire-pledges-100m-to-send-spaceships-to-alpha-centauri/

SAY popüler bilim kitaplarını takip edin, bilimdeki gelişmeleri kaçırmayın!

Yaşadığımız dünyayı bir bilim kavrayışı olmadan anlamak zor. Bu kitap, bilimin gelişmesinde kilometre taşı niteliğindeki belli başlı keşifleri anlatırken bilimin hem gücünü hem de sınırlarını ortaya koyuyor. Okura bir bilim insanı gibi düşünmeye başlamak için mükemmel bir başlangıç noktası sunuyor.

Gregory N. Derry • çev. Ümit Hüsrev Yolsal • 440 sayfa

GENETİK

Nessa Carey
çev. Elanur Yılmaz
192 sayfa

2012 yılında yapılan çığır açıcı bir buluş, tarımdan kanser tedavilerine kadar çeşitli alanlardaki sorunların üstesinden gelmek için yeni yollar açtı. Bu kitapta okuyacaklarınız; merakla başlayan, hırs ile hızlanan, bazı bireyleri ve kurumları olağanüstü derecede zengin edecek ve tüm hayatımıza dokunacak bir hikâye.

Thomas Trappe, Johannes Krause
çev. Mehmet Ali Erbak
256 sayfa

FİZİK

Brian Clegg
çev. Sinan Köseoğlu, Ege Can Karanfil
160 sayfa

Gördüğümüz ve ölçebildiğimiz şeyler evrenin yalnızca %5'ini oluşturuyor. Geri kalan %95'in varlığını sadece etkilerinden dolayı, matematiksel hesaplamalar yoluyla anlayabiliyoruz. *Karanlık Madde ve Karanlık Enerji*, evrenin bilim insanlarına sorduğu en zor ve en tuhaf bilmecelerden biri hakkında güncel ve aydınlatıcı bir kitap.

Furkan Semih Dündar
80 sayfa

YAPAY ZEKÂ

New Scientist
çev. Samet Öksüz
296 sayfa

Nasıl bir geleceğe doğru ilerliyoruz? Ünlü bilim insanlarının alana katkılarından modern çağda yapay zekânın yerine, geçmişten geleceğe yapay zekânın öyküsünün tüm ayrıntıları *Düşünen Makineler*'de sizi bekliyor.

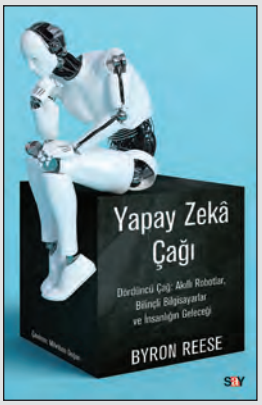

Byron Reese
çev. Mihriban Doğan
360 sayfa

www.sayyayincilik.com / www.saykitap.com
Tel.: (0212) 512 21 58 • e-posta: dagitim@saykitap.com
www.facebook.com/sayyayinlari www.twitter.com/sayyayinlari www.instagram.com/sayyayincilik

DAYANIŞMA KAMPANYASI

Bilim ve Ütopya Hediye Et, Üniversite Öğrencileri Okusun!

10-25-50 adet toplu dergi alarak
üniversite öğrencilerine hediye edebilirsiniz!

Ayrıntılar: bilgi@bilimveutopya.com.tr adresine dergi hediye etmek istediğize dair e-posta yollayabilir, +90 (539) 844 0119 numaralı telefondan arayabilir, mesaj atabilirsiniz. Hediye etmek istediğiniz dergiler için belirli bir oranda indirim uygulanır, kargo masrafı eklenerek tarafınıza bildirilir. Toplam bedeli S.S: Ütopya Bilimsel ve Kültürel Arş. Yay. ve Üretim Kooperatifi adına

Türkiye İş Bankası Bilkent Şubesi hesap numarasına yatırabilirsiniz:
Hesap No: 4276 029 2027
IBAN: TR04 0006 4000 0014 2760 2920 27

BİLİMve ÜTOPYA